

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

EESTI VERBI VORMISTIK

HEIKI-JAAN KAALEP

1. Sissejuhatus

Ei ole niisama lihtne otsustada, kas võimalus ühe sõnavormi grammatilist tähendust mitmel moel tõlgendada on keeles päriselt olemas või on mitmesuse tekitanud grammatikakirjelduse esitaja. Alljärgnevalt vaadeldakse eesti verbi pöördeliste vormide põhiparadigmat, st verbi võimalike lihtvorme, ning püütakse anda vastus küsimusele, milliseid grammatilisi kategooriaid iga vorm esindab. Seejuures osutatakse ka mõnele kategooriate kombinatsioonile, mida esindavaid verbivorme võib reaalselt kohata, kuid mis on verbiparadigma kirjeldusest pahatihti välja jäänud.

Aastal 1992 kirjutas Ülle Viks oma „Väikese vormisõnastiku” grammatikaosas: „Verbivormistiku koosseis ei ole eesti keele kirjeldustes päris kindel. Igas allikas, mis üldse vormistiku ülevaate annab, on see mõnevõrra erinev” (Viks 1992: 28). Sõnastikus ja tema grammatikaosas kasutas Ülle Viks verbivormi tähistamiseks mitmel pool tüvele liituvate tunnusmorfeemide komplekti – morfoloogilise formatiivi – põhivarianti, nt nii kindla kõneviisi mineviku ainsuse 2. pöörde kui ka mitmuse 3. pöörde (*elasid*) jaoks *SID*, umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna (*elatud, vaadeldud*) jaoks *TUD*. Seega jäeti rõhutamata, milliseid grammatilisi kategooriaid verbivorm esitab. Selline otsus kajastab olukorda, kus eri allikad pakuvad samale vormile erinevaid tõlgendusi, nt *elagu* on käskiva või möönva või mõlema kõneviisi vorm. Nimetades antud vormi *GU*-vormiks, saab keskenduda sellele, kuidas vormi moodustatakse,

jättes seejuures kõrvale vormi nimetamise ja tõlgendamisega seotud probleemid kui antud juhul mitteolulised.

Ülle Viksi tööd, sh „Väike vormisõnastik”, on enamiku eesti keele automaatse morfoloogilise töötlemise arvutiprogrammide aluseks (sh nende, mida kasutatakse tekstikorpuste automaatseks morfoloogiliseks märgendamiseks). Otsus kasutada verbivormide tähistamiseks grammatiliste kategooriate asemel formatiive (mida nt Filosoofi morfoloogiatarckvara on järginud) mõjutab otseselt nii eesti keele alast arvuti- kui ka korpuslingvistilist uurimistööd. Ühel hetkel tuleb paratamatult formatiive tõlgendada, st esitada neid grammatiliste kategooriate kombinatsioonidena. Ehk teiste sõnadega, peab ikkagi otsustama, milline on eesti verbivormistiku koosseis. Käesoleva artikli eesmärk on esitada eesti verbide lihtvormide morfoloogia kirjeldamiseks sobiv grammatiliste kategooriate süsteem ning seda ka põhjendada.

Oma süsteemiga väljatulemise põhjuseks on asjaolu, et ükski olemasolevatest ei rahulda ei järjekindluse ega praktilise rakendatavuse poolest. Eraldi peaks mainima, et viimasel ajal verbivormistikuga kõige rohkem tegelenud autorid lähenevad teemale süntaksi seisukohalt, nt (Erelt 2013b; Metslang, Sepper 2010). Nad pööravad grammatiliste tähenduste käsitlemisel tähelepanu pigem vormide semantilistele tõlgendusvõimalustele ning nende kombineerumisvariantidele mitmesõnalise öeldise moodustamisel, mitte aga sellele, mida üksik verbivorm oma paratamatus piiratuses tõepoolest väljendab või ei väljenda. Keele kirjeldamise modulaarsuse põhimõte seevastu nõuab, et kirjeldustasandid tuleks lahus hoida; verbivormistik on kitsam valdkond kui öeldisevormistik, kuigi verbivormistiku adekvaatne mõistmine omakorda aitab paremini käsitleda öeldisevormistikku.

Üks küsimusi, millega artikkel tegeleb, on süstemaatiline mitmesus (mida Ülle Viks (1984) on nimetanud paradigmasiseseks homonüümiaks) ja alaspetsifitseeritus. Süstemaatilise mitmesuse näiteks on nähtus, et ainsuse 2. pööret ja mitmuse 3. pööret esindab mitmes kõneviisis sama vorm: *sa/nad elasid*; *sa/nad elaksid*. Ja esineb ka vorme, mida võib lauses kasutada koos mis tahes isiku ja arvuga, nt *ma/sa/ta/me/te/nad elaks*. Kas viimasel juhul tuleks öelda, et vormil on kuus tõlgendusvõimalust, või tuleks öelda, et vorm on alaspetsifitseeritud, ei väljendagi ei isikut ega arvu ja tal on seega ainult üks tõlgendusvõimalus?

Artiklis ei kasutata paralleelvormi mõistet, sest lihtvormidega piirduvas käsitluses puudub selle järele vajadus. Kui paralleelvormide all mõeldakse erikujulisi, kuid grammatilise tähenduse poolest täiesti võrdseid verbivorme, nagu *mõtelnud = mõelnud*, siis grammatiliste kategooriate süsteemi seisukohalt ei ole nende olemasolu või puudumine oluline. Kui paralleelvormide all mõeldakse aga verbivorme, mida alles teatud konteksti lisamisel võiks tõlgendada grammatiliselt samaväärsetena, nt *läheksin* ja (*ma*) *läheks*, siis selline üksiksõnast suurema üksuse vaatlemine jääb väljapoole antud artikli temaatikat.

2. Esituse mõju tajule

On vana tõde, et faktide esitamise viisiga võib mõjutada inimese arvamust neistsamadest faktidest. Ühe asjaolu esiletõstmine varjutab teisi ja seda on hea kasutada nii kodu- kui ka mainekujunduses. Keeleuurijad on inimesed

ja nendegi arusaamist uuritavast objektist mõjutab viis, kuidas seda objekti neile esitatakse.

Eesti verbi morfoloogilised kategooriad on tegumood, aeg, kõneviis, pööre (hõlmab isikut ja arvu) ja kõne(liik). Omavahel kombineerudes annavad nad üsna keeruka vormistiku, mida grammatikates kajastatakse mitmesuguste tabelitena. Tabeli rea või veeru nimeks/pealkirjaks on tavaliselt mõni kategooria (nt aeg, tegumood), võib-olla seejuures koos väärtusega (nt pl 1, personaal) ja tabeli lahtrites neid kategooriaid väljendavad verbivormid (või formatiivid). Võrdluseks on allpool Ülle Viksi (1992: 30) ja Mati Ereli (2013b: 129) tingiva kõneviisi vormistiku tabeliosa.

Tabel 1.

Tingiva kõneviisi oleviku jaatava kõne formatiivid*

kõneviis			tingiv	
aeg	isik		knd	
tgm				
<u>jaatav kõne</u>				
pr	sg	1	ksin	} &ks
		2	ksid	
		3	ks	
pl		1	ksime	
		2	ksite	
		3	ksid	
ips			taks&daks	

* Viks 1992: 30.

Tabel 2.

Tingiva kõneviisi vormistik*

	personaal	impersonaal
	jaatav	jaatav
preesens	ma teeks(in) sa teeks(id) ta teeks me teeks(ime) te teeks(ite) nad teeks(id)	tehtaks

* Erelt 2013b: 129.

Mis tahes kujul, eriti tabeli kujul esitatud andmeid tõlgendades tuleks olla teadlik asjaolust, et esitusviis mõjutab meie arusaamist asjadest. Tabeli puhul on tähtis, et (esitusviisi loogikast lähtudes) ükspäinis rea või veeru pealkirja olemasolu suunab lahtri sisu tõlgendama kui pealkirjas antu realisatsiooni, varianti. Ülaltoodud tingiva kõneviisi tabelite puhul on oluline märgata, et hoolimata vormilistest erinevustest on esitatud formatiivvariandid (või sõnavormid) paigutatud 6 pöörde esinemisvormide lahtritesse.

Ülaltoodud tabelite sisu võiks esitada ka sel moel, et kirjutame otse välja kõik kategooriate väärtused, mida sõnavorm esitab.

Tabel 3.

Verbivormi kõik kategooriate väärtused

isikuline tgm, olevik, tingiv kv, sg 1, jaatav kõne	<i>teeksin</i>
isikuline tgm, olevik, tingiv kv, sg 2, jaatav kõne	<i>teeksid</i>
isikuline tgm, olevik, tingiv kv, (sg 1, 2, 3, pl 1, 2, 3), jaatav kõne	<i>teeks</i>
isikuline tgm, olevik, tingiv kv, pl 1, jaatav kõne	<i>teeksime</i>
isikuline tgm, olevik, tingiv kv, pl 2, jaatav kõne	<i>teeksite</i>
isikuline tgm, olevik, tingiv kv, pl 3, jaatav kõne	<i>teeksid</i>
umbisikuline tgm, olevik, tingiv kv, jaatav kõne	<i>tehtaks</i>

Kui vorm võib esindada ühe kategooria mitut erinevat väärtust, siis saab neid esitada koos, sulgude sees. Kui sulgudes on esindatud ühe kategooria kõik võimalikud väärtused, siis seda võib tõlgendada ka nii, et kategooria on selle vormi puhul määramata, st tema kohta sõnavormis endas info puudub. Antud juhul hakkab silma, et vorm *teeks* ongi selline, mis ei võimalda määrata ei arvu ega isikut, st ta on nende suhtes alaspetsifitseeritud.

Sisu poolest on viimase tabeli esitatu täpselt sama mis eelnevates, kuid teistsugune esitusviis võimaldab märgata, et mitte kõik esitatud vormid ei ole pöördekategooria suhtes ühetaolised. Tõlgendusvõimalus, et *ks* (*teeks*) on pöörde suhtes üldse määratlemata, st ei spetsifitseeri pööret, oli traditsioonilistest tabeli kujul esitatud tõlgendustest välistatud (kui järgida esitusviisi loogikat) – iga vorm asetseb lahtris, millele oli ette määratud konkreetse isiku ja arvu väärtus.

Varasem keelefaktide (antud juhul verbivormide) esitamise viis tekitas ootused selle suhtes, kuidas neid fakte peaks tõlgendama – antud juhul kõiki kui pöördekategooriat omavatena.

Kategooriaid puudutava terminikasutuse kohta tuleb märkida järgmist.

Paradigmas väljendatavate grammatiliste kategooriate all mõistame neid ja ainult neid, mis on sõnavormi enese piires väljendatud (ega tulene mõnest teisest sõnast, nt abiverbist või eitussõnast), st morfoloogilisi kategooriaid.

Traditsiooniliselt käsitletakse morfoloogilist kategooriat kui hulka, millel on liikmed, nt „Morfoloogiliseks kategooriaks nimetatakse morfoloogiliste tunnuste kujul vormistuvate üksteist välistavate tähenduste klassi. [...] Üksteist välistavaid tähendusi, mis ühe kategooria siseselt väljenduvad erinevate

tunnuste abil, nimetatakse selle **kategooria liikmeteks**. Näiteks ainsuse 1. pööre, mida väljendab tunnus n , on üks pöördekategooria liige” (EKK: M45).

Definitsioon, mille kohaselt kategooria on liikmetest koosnev hulk, sobib hästi selleks, et kirjeldada keeles väljendatavaid grammatilisi tähendusi just tunnustest lähtudes. Kui huvi all on aga küsimus, milliseid võimalikke grammatilisi tähendusi üks sõnavorm kannab, siis on mugavam kasutada väljendi „kategooria liige” asemel „kategooria väärtust”: verbivormid, mis väljendavad isikulise tegumoe kindlat kõneviisi, väljendavad ka pöördekategooriat, nt verbivormi *elan* puhul on selle väärtuseks ainsuse 1. pööre. Vaade on seega kategooriate süsteemi poolt sõnavormide poole: on olemas teatud kategooriad, igal kategoorial on mõned võimalikud väärtused, mida konkreetne sõnavorm võib väljendada või mitte väljendada. „Grammatilise kategooria väärtusega” samatähenduslik on „grammatiline tähendus”.

3. Käskivast ja möönvast kõneviisist

EKG ja EKK eristavad verbiparadigmas veel üht kõneviisi lisaks käesolevas artiklis esitatavale neljale – möönvat kõneviisi ehk jussiivi, kuhu kuuluvad ainult GU-lõpulised vormid.

3.1. Möönva kõneviisi käsitluse areng

Möönva kõneviisi sissetoomine käskiva kõneviisi mõnede vormide asemele (EKG) või kõrvale (Erelt, Metslang 2004; EKK; Erelt 2013a, 2013b) sai alguse ühest Mati Hindi tähelepanekust: „Juhitagu veel tähelepanu käskiva kõneviisi kolmanda pöörde vormi omapärasele üldistumistendentsile, mida ei ole võimalik ka kirjakeeles enam pidurdada. Kolmanda isiku vorm on kindlalt kasutusel ainsuse esimese isiku (*mina*) puhul, kuid ta levib mujalegi; vrd. lauseid nagu: „Mina *tehku* tööd ja sina muudkui passid”; [---] „Meie *mingu* koju, nemad võivad peole edasi jääda”; [---]. Selle üldistatud vormiga väljendatav käsk on niisama kaudne või veel kaudsem kui kolmanda isiku puhul. Kirjakeele grammatika ei või ignoreerida sellist täiesti asendamatu väljendusvõimalust, mis lisab käskiva kõneviisi vormistikule paralleelse ja täieliku paradigma” (Hint 1969: 335).

Mati Hindi täheldatud tava kasutada GU-lõpulisel vormel ka teiste isikute puhul ei ole siiski midagi uut, vaid sajandite vanune (Erelt 2002; Penjam 2005). Mati Erelt (2002) annab põhjaliku ülevaate varasematest GU-lõpulistest vormide paigutamistest verbi paradigmatabeli lahtritesse. Järgnev on sellest kokkuvõte. Mihkel Veske pakkus 1879 välja, et mõnes pöördes kasutatav GU-lõpuline vorm on omaette kõneviis ja nimetas seda optatiiviks; Karl August Hermann ütles 1884, et GU-lõpuline vorm on kasutatav kõigis isikutes ja nimetas seda soovivaks kõneviisiks (optatiiviks), aga seejuures pidas ta 3. isiku vormidena GU-lõpulisel ka käskiva kõneviisi vormideks; Aarand Roos oli 1982 seisukohal, et kui GU-lõpuline vorm on 3. isikus (ainsuses või mitmuses), siis on ta optatiiv, kui aga 1. isikus, siis imperatiiv; EKG järgi oli GU-lõpuline vorm võimalik ainult möönvas kõneviisis (jussiivis), kusjuures isiku suhtes mitespetsifitseerituna. Erelt (2002) oli viimasega samal seisukohal, v.a see, et tema arvates olid möönval kõneviisil oleviku paradigmas siiski pöörded olemas, kuigi kõik homonüümsed, ühesuguse GU-lõpulisel vormiga.

Praeguseks on jõutud Karl August Hermanniga sarnasele seisukohale, ainult kõneviisi nimi on optatiivi asemel jussiiv (nime kasutusele võtjaks on Tiit-Rein Viitso (1976)), ja nimelt: GU-lõpuline vorm võib esindada käskiva kõneviisi ainsuse või mitmuse 3. pöõret ja olla ühtlasi mõõnvas kõneviisis kas a) mis tahes pöõrdes (Erelt, Metslang 2004; Erelt 2013a, 2013b) või b) ilma, et pöõre oleks määratud (EKK).

Selles käsitluses ei erista käskiva kõneviisi GU-lõpulisid vorme mõõnva omadest ükski morfoloogiline tunnus. Ainsaks kriteeriumiks on tähendusvarjund: käsu otsesus või kaudsus, nõudlik või soovituslik iseloom. Lahtiseks jääb küsimus, kas seda kriteeriumi on võimalik kasutada – kas tegelikkuses oleks võimalik vahet teha, millist varjundit mõeldakse, nt kas lause *Peeter mingi seenele!* on käskivas või mõõnvas kõneviisis, st kas see on käsk või hoopis soov, üleskutse, nõudmine. Raskusi vahetegemisel tunnistab ka Mati Erelt (2013b: 138).

3.2. Mis on käskival kõneviisil viga?

Käskiva ja mõõnva kõneviisi eristamissoovi üks põhjus näib seisnevat eri vormide kasutamisevõimaluste ebasümmeetrilisuses eri pöõretes: kui *mina*, *tema* ja *nemad* puhul saab kasutada ainult ühte vormi (*elagu*) ja seda ainult nõudmiseks, soovimiseks, siis *sina*, *meie* ja *teie* puhul saab kasutada üht vormi käskimiseks (*ela*, *elage*) või üleskutseks (*elagem*) ja teist nõudmiseks, soovimiseks (*elagu*).

Protest soovi või üleskutset väljendava GU-lõpulisel vormil käsuks liigitamise vastu on mõistetav, kuivõrd eestikeelne termin „käskiv kõneviis” omab tõepoolest antud juhul eksitavat tähendusvarjundit. Samas, ka käskiva kõneviisi mitmuse 1. isiku GEM-lõpuline vorm (*elagem*), mida keegi mõõnvasse kõneviisi ei paiguta, ei ole õigupoolest mitte käsk, vaid üleskutse – iseenast ei saa käskida. Sarnasel põhjusel ongi kasutusel mitmuse 1. isiku käsusarnase vormina kindla kõneviisi olevik tuleviku tähenduses (*jookseme*; eitavana *ärme jookse(me)*): „käsk meile” ei ole muud kui plaan teha midagi tulevikus (ja tulevikku saab eesti keeles väljendada ainult olevikuvormi kaudu). Seega kui lähtuksime nõudmisest, et käskiva kõneviisi vorm peab väljendama otsesest käsku, muidu ta selle kõneviisi vormiks ei kõlba, siis jääks sinna ainult kaks vormi, ainsuse ja mitmuse 2. isiku omad. Põhjendada mõnede vormide mittedobivust nende mittekasulikkusega on kõneviisi tähistava termini valiku teema, st nimetamise küsimus, millest ei pruugi tuleneda vormide teistsuguse liigitamise vajadust.

3.3. Pole isikut – pole probleemi

Tuleb tunnistada, et käskiva ja mõõnva kõneviisi eritlemine toob kaasa suuri teoreetilisi ja praktilisi probleeme, seetõttu võiks küsida: võib-olla on GU-lõpulisel vormide paigutamisel verbiparadigmasse võimalik leida mõni alternatiivne lahendus?

Käskiva kõneviisi GU-lõpulisel vormil varasemaid käsitlusi näib iseloomustavat arvamus, et sõnavormi lõpus on veel midagi peale kõneviisi tunnuse, nii et näiteks mõõnva kõneviisi alane käsitlus algab lausega: „Eesti keele üks omapärasid on, et käskiva kõneviisi kolmanda isiku tunnus on laienenud kõigile isikutele, nagu ka umbisikulisele vormile...” (Erelt 2002: 110). Lausest

paistab, nagu poleks kahtlustki, et verbivorm väljendab mingit isikut, mis sellest, et suvalist. Ka Mati Hint (1969) ei näi kahtlevat, et *GU*-lõpuline vorm on 3. isiku vorm. See seisukoht, mis pole kaugeltki enesestmõistetav (nimelt et vorm, mida võib kasutada kõigi isikutega, on justnimelt 3. isiku vorm, mitte isikustamata vorm), on võetud argumentatsiooni eelduseks.

Mati Erelti lause eesti keele omapärast võiks sõnastada ka järgmiselt: tunnus *gu/ku* on kaotanud võime eristada arvu ja isikut; sama tunnus on ka umbisikulises tegumoes käskiva kõneviisi oleviku verbivormi lõpetavaks tunnuseks. Sellest küljest vaadatuna ei tundugi enam enesestmõistetav, et *gu/ku* on mingi isiku tunnus; vastupidi, kuna ta on umbisikulise tegumoe verbivormi lõpetavaks tunnuseks, selles tegumoes aga isikut olla ei saa, siis ei saa *gu/ku* olla ka isiku tunnuseks.

GU-lõpulisel vormil puudub pöördetunnus ja vormi saab kasutada mis tahes isiku ja arvu korral. Seega puudub tal käsu oluline atribuut: isik, kellele käsk antakse, on spetsifitseerimata. On loomulik, et sellisel juhul on vormil ka selge tähendusvarjund – käsulikkust ei ole, selle asemel on soov, nõudmine, üleskutse, et „keegi teeks”. Käskiva kõneviisi vormid erinevad üksteisest oma tähenduse poolest palju rohkem kui muude kõneviiside vormid kõneviisisiselt. See on tingitud käsu-nõudmise-soovi olemusest, mis on pöördekategooriaga hoopis tugevamalt seotud kui muude kõneviiside tähendused.

Võrdluseks võiks vaadata ka muude kõneviiside vormistikke lootuses, et ehk on eesti verbi vormistik niivõrd sümmeetriline, et teistes kõneviisides ilmnevad mustrid on täheldatavad ka käskivas kõneviisis.

Tõepoolest, tingivas kõneviisis on nii oleviku kui mineviku *ks*-lõpuline vorm kasutatav kooskõlas isikulise asesõna mis tahes isiku ning arvuga, st vormil puudub isiku ja arvu täpsustamise võime. Samasugust võimetust isikut ja arvu täpsustada näeme kaudses kõneviisis (*vat*-vormi näol) ning ka käskivas kõneviisis *GU*-vormi näol. *ks*-lõpulisel ning *vat*-lõpulisel vormis on lihtsalt nähtav, et verbivormi lõpetavaks morfoloogiliseks tunnuseks ongi kõneviisi tunnus: *ma, sa, ta, ... (ei) ela-ks/ela-vat; ela-nu-ks/ela-nu-vat*; umbisikulises tegumoes (*ei) ela-ta-ks/ela-ta-vat; ela-t-u-ks/tarvita-ta-nu-vat*.

Tabelist 4 on näha, et käskiva kõneviisi oleviku paradigma asub pöördvormide poolest justkui tingiva ja kaudse vahel. Kõigis neis kõneviisides on üks vorm, mis on nii jaatuse-eituse kui ka pöörde osas määramata: *elaks, elagu, elavat*. Peale selle vormi on aga ka üksikute pöörete osas määratud vorme. Tingivas kõneviisis on määratud viis oleviku paradigma liiget, käskivas kolm ja kaudses mitte ühtegi.

Käskiva kõneviisi vormistik sobitub verbi paradigmasse väga hästi ja pole põhjust seda kaheks jagada, et eristada mõnvnaid ehk jussivõid *GU*-lõpulisid vorme.

Üleskutse lisada veel üks paralleelne ja täielik alamparadigma käskiva kõneviisi kõrvale meenutab ammuseid katseid pidada vokatiivi eesti keele käändeiks (klausliga, et vokatiiv langeb alati kokku nominatiiviga), st see paistab olevat lingvisti poolt esitletav eristus keele morfoloogilises süsteemis, millele tegelikku, keelest endast tulenevat põhjendust ei ole leida.

4. Finiitsete lihtvormide paradigma

Tabel 4 esitab verbi finiiitsete lihtvormide paradigma, st verbi võimalike vormide hulga; tabel 5 esitab täielikkuse mõttes ka infiniitsed vormid, kuigi käesolev artikkel nende kohta midagi uut ei ütle.

Enne kui hakata uuel moel tervet paradigmat välja kirjutama, tuleks otsustada, millises järjekorras kategooriaid esitada. Seejuures oleks hea, kui järjekorra valik oleks põhjendatud.

Üldiselt on teada, et grammatilised kategooriad, õigemini neid kandvad morfeemid, ei liitu tüvele suvalises järjekorras. Tuletusliide asetseb tüve ja muutevormi moodustamiseks kasutatava tunnusmorfeemi vahel (Greenberg 1990: 57), nimisõnadel asetseb arvukategooriat väljendav tunnus peaaegu alati tüve ja käändekategooriat väljendava tunnuse vahel (Greenberg 1990: 59). Kategooriaid väljendavate tunnuste lähedust tüvele tõlgendab Joan Bybee (1985: 34–35) nende kategooriate olulisuse näitajana, kusjuures ta osutab ka, et paljudes keeltes tavapärane verbi tunnusmorfeemide järjestus tüvest alates (kui vaadata ainult eesti verbis esinevaid kategooriaid) on: tegumood, aeg, kõneviis, arv ja isik (ehk pööre). Neid kategooriaid väljendavad tunnused paiknevad samas järjekorras ka eesti keeles. (Eituse kategooria kohta ei ütle Bybee (1985) midagi.)

Tabeli 4 ülesehitus järgib tunnusmorfeemide sõnasisest järjestust: vasakul pool olev veerg esindab grammatilist kategooriat, mille tunnus on tüvele lähemal, ja parempoolne kategooriat, mille tunnus on tüvest kaugemal. Vormid paigutatakse tabelisse sellises järjekorras nagu ikka, kui tahetakse mitmest muutuvast elemendist (nt täisarvudest) koosnevaid jadasid järjestada: esimeses järjekorras vaheldub ainult kõige viimane element, seejärel eelviimane jne. Selle tulemusena näeb tabel välja nagu (vasakult paremale läbitav) otsustuspuu, kus igas veerus valitakse sel hetkel võimaliku grammatilise kategooria võimalike väärtuste vahel.

On võimalik, et sel otsustuspuul on ka reaalne psühholoogiline sisu, arvestades sõnavormide moodustamise ja kuuldavale toomise protsessi ajalist iseloomu: vasemal olev element eelneb ajaliselt parempoolsele.

Eriolukord on eituse kategooriaga, mis paistab erandlikult olevat osalt sõnavormisiseselt, osalt sõnavormiväliselt määratletav ega sobitu hästi morfoloogiliste tunnuste järjestuspõhimõttega. Üheselt on eituse olemasolu määratud ainult ühes paradigma liikmes – umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi olevikus (*elata*), ehkki isegi see vorm on paljudel sõnadel homonüümne *da*-infinitiiviga (*hüpata*) ning lause grammatiline korrektsus nõuab talle eelnevat eitussõna *ei* või *ega*. Kõik ülejäänud eitava kõne võimalusega lihtvormid nõuavad eituse realiseerumiseks eitussõna *ei*, *ära* või *ega* olemasolu. Kuna eitussõna eelneb lauses verbivormile, siis teadmine kõnekategooria väärtusest (eitav või jaatav) peaks kõnelejal (ja ka kuulajal) olema juba enne verbi leksiikaalse sisu ilmumist, rääkimata muudest grammatilistest kategooriatest.

Tabel 4 kajastab morfoloogilisi kategooriaid nende võimalike väärtuste kombinatsioonide kaudu, nagu nad üksikutes verbivormides on esindatud. Sel moel on paremini näha ka sellised väärtuste kombinatsioonid (õigemini nende puudumine), mida tegelikult üheski verbivormis ei esine. Näiteks tingiva kõneviisi eitava kõne puhul on võimalik, et ühe sõna – *pole* – vorm (*poleksin*, *polnuksin*) väljendab 1. pööret, kusjuures mitte ühegi teise pöörde tõlgendus pole

Tabel 4.

Finiitsed lihtvormid

tegumood	aeg	kõneviis	pööre	kõne	näide: <i>elama</i>	näide: <i>pole, ära</i>
isikuline	olevik	kindel	sg 1	jaatav	<i>elan</i>	
			sg 2	jaatav	<i>elad</i>	
			sg 3	jaatav	<i>elab</i>	
			pl 1	jaatav	<i>elame</i>	
	pl 2		jaatav	<i>elate</i>		
	pl 3		jaatav	<i>elavad</i>		
	määramata		eitav	<i>(ei) ela</i> (1)	<i>pole</i>	
	tingiv	sg 1	jaatav	<i>elaksin</i>	<i>poleksin</i>	
		sg 2	jaatav	<i>elaksid</i> (2)	<i>poleksid</i>	
		määramata	määramata	<i>elaks</i>	<i>poleks</i>	
		pl 1	jaatav	<i>elaksime</i>	<i>poleksime</i>	
		pl 2	jaatav	<i>elaksite</i>	<i>poleksite</i>	
		pl 3	jaatav	<i>elaksid</i> (2)	<i>poleksid</i>	
käskiv	sg 2	määramata	<i>ela</i> (1)	<i>ära</i>		
	määramata	määramata	<i>elagu</i>	<i>ärgu</i>		
	pl 1	määramata	<i>elagem</i>	<i>ärgem, ärme</i>		
	pl 2	määramata	<i>elage</i>	<i>ärge</i>		
kaudne	määramata	määramata	<i>elavat</i>	<i>polevat</i>		
minevik	kindel	sg 1	jaatav	<i>elasin</i>		
		sg 2	jaatav	<i>elasid</i> (3)		
		sg 3	jaatav	<i>elas</i>		
		pl 1	jaatav	<i>elasime</i>		
		pl 2	jaatav	<i>elasite</i>		
		pl 3	jaatav	<i>elasid</i> (3)		
		määramata	eitav	<i>(ei) elanud</i> (4)	<i>polnud</i>	
	tingiv	sg 1	jaatav	<i>elanuksin</i>	<i>polnuksin</i>	
sg 2		jaatav	<i>elanuksid</i> (5)	<i>(polnuksid)</i>		
määramata		määramata	<i>elanuks</i>	<i>polnuks</i>		
pl 1		jaatav	<i>elanuksime</i>	<i>(polnuksime)</i>		
pl 2		jaatav	<i>elanuksite</i>	<i>(polnuksite)</i>		
pl 3	jaatav	<i>elanuksid</i> (5)	<i>polnuksid</i>			
käskiv	määramata	määramata	<i>elanud</i> (4)	<i>ärnud</i>		
kaudne	määramata	määramata	<i>elanuvat</i>	<i>polnuvat</i>		
umbisikuline	olevik	kindel	X	jaatav	<i>elatakse</i>	
				eitav	<i>elata</i>	<i>polda</i>
				määramata	<i>elataks</i>	<i>poldaks</i>
				määramata	<i>elatagu</i>	<i>ärdagu</i>
	minevik	kindel		jaatav	<i>elati</i>	
				eitav	<i>(ei) elatud</i> (6)	<i>poldud</i>
				määramata	<i>elatuks</i>	<i>polduks</i>
				–	–	–
–	–	määramata	<i>tarvitatanuvat</i>			

võimalik, kuid kindla kõneviisi puhul pole ühtegi sõna, mille ainus võimalik tõlgendus oleks 1. pööre eitavas kõnes. Vastavad lahtrid on tabelis 4 tühjad.

Vormid (*sa*) *polnuksid*, (*me*) *polnuksime* ja (*te*) *polnuksite* on tabelis sulgudes, sest kuigi nad tunduvad intuiitiivselt võimalikud, pole nende kasutamist ei Keeleveebi tekstikorpustest (www.keeveeb.ee) ega Google'i otsinguga õnnestunud tuvastada.

Hallil taustal on tabelis käskiva kõneviisi mineviku vorm *elanud*, mille olemasolu ei peeta traditsioonilistes käsitlustes võimalikuks, ning eitussõnad *ärnud* ja *ärdagu*, mille vorm on traditsiooniliste käsitluste jaoks ootamatu. Tegelikus keelekasutuses on neid aga kohatud, samuti on neid kirjeldanud Mati Erelt (2013a). Hallil taustal on ka umbisikulise tegumoe kaudse kõneviisi mineviku vorm *tarvitatanuvat*. Kaudse kõneviisi umbisikulise vormi mineviku tunnuseks pakub (Viks 1992: 30) *tuvat/duvat* (*elatuwat*), kuid sellise tunnusega vorme keelekasutusest (mida esindavad Keeleveebi tekstikorpused) ei leia. On õnnestunud leida ainult üks sellist grammatiliste kategooriate komplekti kandev verbivorm, ja selles on mineviku tunnusena kasutusel *nu*:

Käbi ei kuku kannust kaugele [---] näib tarvitatanuvat eelkõige ikka siis, kui „känd” on mingis mõttes paha ja „käbi” kohta prognoositakse sama.... (Krikmann)

Läbikriipsutusega on üks rida – umbisikulise tegumoe käskiva kõneviisi minevik. See esindab kategooriate väärtuste kombinatsiooni, mis oletatava süsteemi sümmeetrilisuse seisukohalt oleks justkui võimalik, aga et ühtegi sellele kombinatsioonile vastavat verbivormi ei ole õnnestunud leida, tuleb see tunnistada siiski võimatuks.

Mõne näidise lahtris on verbivormi järel sulgudes number. See number on viide, mis hõlbustab homonüümse vormi leidmist samast tabelist, kuivõrd paradigma mõned liikmed on alati homonüümsed mõne teise liikmega, st homonüümia on süstemaatiline ja grammatiline.

Kui mõne kategooria lahtris on „määramata”, siis see tähendab seda, et verbivormi saab antud kategooria mis tahes väärtuse kandjana kasutada, aga verbivorm ise ei määratle ühtegi väärtust. Näiteks *elage* on jaatuse-eituse osas määramata: üksikuna väljendab see käsku, koos eitussõnaga *ära* (*ärge elage*) aga tähendab keeldu, st kannab eitavat tähendust. Seevastu *elan* on jaatuse osas määratud ja seda ei saa kuidagi kasutada eituses. *Elaks* ei määra ei pööret ega jaatust-eitust, sobides kasutamiseks koos mis tahes pööret väljendava isikulise asesõnaga, ja seda nii jaatuses kui ka eituses, ilma et tekiks ühildumiskonflikt: *ma elaks*, *ma ei elaks* jne, st ta ei välista ühtegi 2 x 6 = 12-st võimalusest. *Elaksin* seevastu kitsendab kasutusvõimalusi maksimaalselt, jättes neist alles ainult ühe: ainsuse 1. isik jaatavas kõnes.

Võib tunduda, et määramatus pole midagi muud kui grammatiline homonüümia, mis lihtsalt hõlmab ühe kategooria kõiki võimalikke väärtusi kandvaid sõnavorme. Tegelikult just siin ongi oluline tähele panna, et erinevalt määramatusest haarab homonüümia sõnavorme, mis on paigutatud (kategooriate süsteemi kohaselt) tabelisse justkui juhuslikult, hoolimata sellest, kas homonüümsete vormide grammatilised tähendused on lähedased või mitte. Näiteks vormide *sa elasid* ja *nad elasid* tähendused ei ole omavahel kuidagi sarnasemad kui muud isikulise tegumoe kindla kõneviisi mineviku pöörete tähendused.

Kategooria määramatusest erineb olukord, kus kategooria ise on sõnavormist üldse puudu. Näiteks umbisikuline tegumood (mida tähistavaks tunnuseks on $t(a)$) välistab pöördekategooria, st isiku ja arvu olemasolu võimaluse samas verbivormis. Kui isiku ja arvu määramatuse korral (nt *elaks*) kõlbab sõnavorm ühilduma mis tahes isikulise asesõnaga, siis isiku ja arvu puudumise korral ei kõlba sõnavorm ühilduma mitte ühegi neist (nt **ma, sa, ... elatakse*).

Verbi *olema* eitava kõne vormid (*pole jt*) ning eitussõna *ära* on tabelis toodud esiteks sellepärast, et võimalike kategooriate ja nende väärtuste komplektide ülevaade oleks täielik, st et kõik kombinatsioonid, mis on mingi verbivormi kaudu esindatud, oleksid ka tabelis esindatud. Teiseks on eitust väljendataval verbivormidel diagnostiline väärtus. Eitus on statistiliselt haruldasem kui jaatus ja see kajastub ka morfoloogilise süsteemi ülesehituses – tabelist paneme tähele, et mitte igale kategooriate väärtuste komplektile, millele vastav verbivorm väljendab lisaks ka jaatust, ei leidu vastavat verbivormi, mis väljendaks jaatuse asemel eitust. Näiteks on olemas verbivorm, mis väljendab isikulise tegumoe oleviku kindla kõneviisi 1. pööret jaatavas kõnes (nt *elan*), kuid pole vastavat esimese pöörde vormi, mis oleks eitavas kõnes; eitavas kõnes vormidel (nt (*ei*) *ela, pole*) on pöördekategooria määratlemata, st nad on vähem spetsifitseeritud, nende poolt väljendatavate kategooriate hulk on väiksem (pöördekategooria võrra). Eitava kõne vormide diagnostiline väärtus seisneb selles, et kui leidub verbivorm, mis väljendab mingit hulka morfoloogiliste kategooriate väärtusi pluss eitust, siis peab tingimata leiduma ka vastav jaatust väljendav verbivorm, mis on ülejäänud kategooriate osas vähemalt samavõrd spetsifitseeritud.

Kuna leidub isikulise tegumoe mineviku käskiva kõneviisi eitav vorm *ärnud*, siis peavad tegelikus keekekasutuses (ja keelesüsteemis, mida kasutajad ju järgivad) leiduma ka isikulise tegumoe mineviku käskiva kõneviisi jaatavad vormid. Selliste vormide olemasolu eesti keeles on tõepoolest ka teada; hiljuti on sellele tähelepanu juhtinud Mati Erelt (2013a), viidates omakorda varasematele kirjeldustele (Saareste 1952; Sivers 1969; Mägiste 1976). Käskiva kõneviisi minevikku väljendab *nud*-vorm, nt *Öelnud siis kohe, et nii ei saa!, Paras sulle. Ostnud siis varem ära! Et nud*-vorm on grammatilise tähenduse poolest väga mitmene – ta on kasutusel nii isikulise tegumoe mineviku kesksõnana, liitvormi osana kindla kõneviisi eituses kui ka mitmesõnalistes minevikuvormides –, siis talle veel ühe võimaliku grammatilise tähenduse omistamine vajab tõsisest põhjendamist. Seda, et vormil on lisaks teadaolevatele veel üks tähendus, võiks ju käsitleda kui mõne olemasoleva spetsiifilist kasutusjuhtu. Siin tulebki mängu *ärnud* kui sõnavorm, millel pole ühtegi muud tõlgendusvõimalust peale käskiva kõneviisi mineviku: fakt, et selline sõnavorm on kasutusel, viitab sellele, et talle vastav grammatiliste kategooriate väärtuste kombinatsioon – käskiva kõneviisi minevik – on keekekasutajate teadvuses tõepoolest olemas; ja nagu juba öeldud, pole olemas eitava kõne vormi, ilma et oleks olemas ka vastav (st muude tunnuste osas sama spetsiifiline) jaatava kõne vorm.

Infiinitised vormid erinevad üksteisest muuhulgas selle poolest, kas neis on esindatud verbile omased grammatilised kategooriad tegumood ja aeg. Infiinitsete vormide tabel ei ole sama sümmeetriline kui finiitsete oma, kuid tunnuste järjekord on sama mis finiitsetel vormidelgi.

Infiniitsed lihtvormid

tegumood	aeg			näide
isikuline	olevik	kesksõna		<i>elav</i>
	minevik			<i>elanud</i> (4)
	aja kategooriata vormid			
	<i>ma</i> -tegevusnimi	kääne	sisseütlev	<i>elama</i>
			seesütlev	<i>elamas</i>
			seestütlev	<i>elamast</i>
			saav	<i>elamaks</i>
	ilmaütlev		<i>elamata</i>	
umbisikuline	olevik	kesksõna		<i>elata</i>
	minevik			<i>elatud</i> (6)
	aja kategooriata vormid			
	<i>ma</i> -tegevusnimi	kääne	sisseütlev	<i>elutama</i>
tegumoe kategooriata vormid				
<i>da</i> -tegevusnimi				<i>elada</i>
<i>des</i> -vorm				<i>elades</i>

5. kse-lõpulised vormid: uus probleem

Vahel juhtub, et keelekasutaja loob grammatikatajuga kooskõlas oleva sõnavormi, mida siiski ei õnnestu meie väidetavalt kõiki võimalikke kombinatsioonide hõlmavasse tabelisse paigutada. Selliste vormide olemasolu on tähtis, sest viitab lünkadele olemasolevas keelekirjelduses.

On teada, et eesti keeles on kolm leksikaliseerunud verbivormi – *kuulukse*, *tunnukse* ja *näikse* –, mida ei õnnestu paradigmasse paigutada; tegelikus keelekasutuses võib kohata ka neile sarnaseid vorme *kuuldukse* ja *tundukse*. Üllatuslikult selgub keelekasutusest, et on olemas ka üksikud minevikuvormid, nt *kuulunukse*, *näinukse*, *olnukse*:

Olnukse kuulda, et Edelaraudtee ja Elektriraudtee vahel pole enam kokkulepet (Facebook)

nagu tänastest uudistest kuulunukse (naistekas.delfi.ee)

Urises sulane, mis ta urises, kuid lõpuks pidi ometi koera keelama ja juhutama meid trepist üles elumajja, kus näinukse mingit pidu peetavat. (Ruben 2001)

Seega on vorme juba nii palju, et võiks naljaga pooleks proovida neile ka paradigmatabelis kohta leida. Et umbisikulise tegumoe tunnus puudub, on tegu isikulise tegumoe vormidega; pöörde ja eituse-jaatuse suhtes on need vormid kindlasti spetsifitseerimata. Küsitavaks jääb veel kõneviisi küsimus: kuna ükski juba kasutusel olevatest ei näikse sobivat, siis võiks tulla kõne alla mõni kahtlust ja ebakindlust väljendav kõneviis, nt kahtlev ehk dubitatiiv.

Tõsisema probleemi tõstatab antud juhul aga *kse*-lõpuliste, kuid seejuures minevikuliste vormide olemasolu. Tunnust *kse* peetakse keeleajalooliseks oleviku tunnuseks, kusjuures sama tunnus esineb regulaarselt ka umbisikulise tegumoe kindla kõneviisi oleviku jaatusvormis (*elatakse*) (EKG: 238). Samal ajal ei ole võimalik, et ühes ja samas vormis on korraga nii mineviku tunnus (*nu*) kui ka oleviku tunnus (*kse*), millest omakorda jäeldub, et *kse* ei saa antud vormides olla oleviku tunnuseks. See jällegi näib tähendavat, et ka umbisikulise tegumoe vormi (nt *elatakse*) puhul ei saa tüvele lisanduvat osa tõlgendada kui *ta+kse*, st kui aglutinatiivselt liituvaid umbisikulise tegumoe ja oleviku tunnuseid, vaid tuleb teda tõlgendada kui umbisikulise tegumoe tunnuse jagamatut allomorfi *takse*. See tõlgendus on kooskõlas EKG-ga (EKG: 243), kuid tuleb nõustuda Hannu Remese kriitikaga (2009: 130), et sel moel suurendatakse kunstlikult allomorfide hulka. Head lahendust siin ei paistagi.

6. Lõpetuseks

Grammatilised kategooriad esinevad verbi sõnavormides komplektidena, mis moodustavad üsna korrapärase süsteemi, mis avaldub sõnavormide aglutinatiivse ülesehitusena. Seda korrapära on ka silmaga näha, kui sõnavormide paigutamisel paradigmatabelisse järgida tunnusmorfeemide sõnasisest järjestust. Muu hulgas hakkab silma, et paradigmas peaaegu pole auke ja et alaspetsifitseeritus ehk kategooria väärtuste määramatus puudutab just neid kategooriaid, mille tunnusmorfeemid asuvad sõnavormi äärtes: sõnast eespool (eitus, mida esindab eitussõna *ei* või *ära*) või sõna lõpus (pööre ehk isik ja arv).

Kui vaadata tuntud asjadele uuest küljest, siis võivad ilmnedu seaduspärasused, mis jäid varem varjatuks. Sama lugu on ka eesti verbi kategooriatega. Kui loobuda katsest kõiki finiiitseid vorme seostada pöördekategooriaga, hakkab silma, et mõned finiiitised vormid tõepoolest ei olegi pöördekategooria suhtes määratletud. Alaspetsifitseeritus kehtib ka *GU*-lõpulise käskiva kõneviisi vormi kohta, ja see omakorda võimaldab esitada käskiva kõneviisi vormide tõlgenduse ilma mõõnvat kõneviisi – millel nagunii puudub eristav morfoloogiline tunnus – postuleerimata.

Esitletud lihtvormide paradigmas väljenduvaid kategooriate kombinatsioone on edaspidi kavas kasutada ka tekstikorpuste automaatsel märgendamisel.

Artikli valmimist on toetanud Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimistoetus IUT20-56 „Eesti keele arvutimudelid” ning Norra ja Euroopa Majanduspiirkonna finantsmehhanismide teaduskoostöötoetus EMP160 „Saami-Eesti keeletehnoloogia-alane koostöö: sarnased keeled, ühesugune tehnoloogia”.

Tekstinäidete allikad

Facebook. <https://et-ee.facebook.com/EdelasuunalineRaudtee/posts/395145587267067>

K r i k m a n n, Arvo, Ütluste semantikast. <http://www.folklore.ee/~kriku/RETSEM.naistekas.delfi.ee>. <http://naistekas.delfi.ee/foorum/read.php?10,1563253>

R u b e n, Aarne 2001. Volta annab kaeblikku vilet. Tallinn: Tänapäev.

Kirjandus

B y b e e, Joan L. 1985. Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.

EKG = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995.

EKK = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud tr. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007.

E r e l t, Mati 2002. Does Estonian have the jussive? – *Linguistica Uralica*, kd XXXVIII, nr 2, lk 110–117.

E r e l t, Mati 2013a. Keeldkõne vormidest. – *Emakeele Seltsi aastaraamat*, nr 58. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 30–38.

E r e l t, Mati 2013b. Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. Tartu: Tartu Ülikooli eesti keele osakond.

E r e l t, Mati, M e t s l a n g, Helle 2004. Grammar and pragmatics: Changes in the paradigm of the Estonian imperative. – *Linguistica Uralica*, kd XLV, nr 3, lk 161–178.

G r e e n b e r g, Joseph H. 1990. Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements. – *On Language. Selected Writings of Joseph H. Greenberg*. Toim Keith Denning, Suzanne Kemmer. Stanford: Stanford University Press, lk 40–70.

H i n t, Mati 1969. Eesti grammatikakirjanduse põhimõttelised ja konkreetseid probleemid. Uute eesti keele grammatikate puhul. – *Keel ja Kirjandus*, nr 3, lk 327–341.

M e t s l a n g, Helle, S e p p e r, Maria-Maren 2010. Mood in Estonian. – *Mood in the Languages of Europe*. (Studies in Language Companion Series 120.) Toim Björn Rothstein, Rolf Thieroff. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 528–550.

M ä g i s t e, Julius 1976. Viron imperatiivin preteriti. – *Virittäjä*, kd 80, nr 1, lk 48–51.

P e n j a m, Pille 2005. Jussiivi kasutusest eesti vanemas kirjakeeles. – *Emakeele Seltsi aastaraamat*, nr 50. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 68–92.

R e m e s, Hannu 2009. Muodot kontrastissa. Suomen ja viron vertailevaa taivutusmorfoloogiaa. (Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 90.) Oulu: Oulun yliopisto.

S a a r e s t e, Andres 1952. Kaunis emakeel I. Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv.

S i v e r s, Fanny de 1969. Analyse grammaticale de l'estonien parlé. Clermont-Ferrand.

- V i i t s o, Tiit-Rein 1976. Eesti muutkondade süsteemist. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 148–162.
- V i k s, Ülle 1984. Sõnavormide homonüümia eesti keeles. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 97–105.
- V i k s, Ülle 1992. Väike vormisõnastik. 1, Sissejuhatus ja grammatika. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.

Estonian verb paradigm

Keywords: Estonian, verb, morphological categories

The article deals with the problem how to represent the morphological composition of the paradigmatic simple forms of the Estonian verb with a view to good theoretical justification and practical suitability for computer and corpus linguistics. The major issue here is systematic homonymy and underspecification. The article discusses the possible influence of paradigmatic representation on the understanding of the system of categories, comments on the imperative and jussive moods, makes an original suggestion of how to place certain morphological forms in the paradigmatic table, and points out some forms ending in *-kse*, which do not fit in the traditional framework.

The article argues that there are some finite verb forms in the Estonian verb paradigm that are not specified as to the category of conjugation. Underspecification also applies to the imperative form ending in *-gu*, which is a fact enabling an explanation of the semantic heterogeneity of the imperative forms as well as an interpretation of those forms without postulating the jussive mood despite the absence of a distinctive morphological marker.

In word forms, the morphological categories of Estonian simple verbs are manifested as assemblies, which belong to a rather regular system and function as building blocks in the structure of agglutinative word forms. This regularity is visible to an observant eye when following the intra-word order of the marker morphemes. Note that the paradigm is almost gapless, while underspecification applies to those categories whose marker morphemes are positioned at word edge, either preceding the verb (like negation words *ei* or *ära*) or word-finally (personal ending). Even some forms traditionally not included in the simple verb paradigm, such as the past imperative or the forms *ärnud* and *ärdagu* of the negation word *ära*, fit well in a paradigm based on grouped marker morphemes.

*Heiki-Jaan Kaalep (b. 1962), PhD, University of Tartu, Senior Researcher,
Heiki-Jaan.Kaalep@ut.ee*

KIRJUTAMINE KUI PÜSIKESTEV PEEGLISTAADIUM

Tallinna prosaist Andrei Ivanov

IRINA BELOBROVTSEVA, AURIKA MEIMRE

*Kirjandus ei saa kahjuks inimest millegagi aidata,
sest seda kirjutab ju samuti inimene.*

Andrei Ivanov „Jahedus südame all”

Mis tähendab kirjaniku jaoks seitse aastat? Mida ta selle ajaga jõuab? USA-s ilmuv venekeelne ajakiri Novõi Žurnal avaldas 2007. aastal Andrei Ivanovi jutustuse „Minu Taani onuke”. Autori kohta kirjutati, et ta on sündinud Tallinnas ja lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli. Jutustus tõi tundmatule autorile Mark Aldanovi nimelise kirjanduspreemia¹ laureaadi tiitli noorsooteema parima käsitluse eest. Sama konkursi põhipreemia sai kirjanik juba järgmisel, 2008. aastal, jutustuse „Tuhk” eest.

Väljaspool Venemaad elavatele ja vene keeles kirjutavatele autoritele mõeldud Juri Dolgoruki fondi preemia sai Andrei Ivanov 2009. aastal. Samal aastal ilmunud teoste eest lisandus 2010. aastal Eesti Kultuurkapitali kirjanduse sihtkapitali preemia venekeelse autori kategoorias. Seekord oli tähelepanu keskmes tema romaan „Hanumani teekond Lollandile”, mis jõudis samal aastal ka Vene Bookeri finalistide sekka.

2010. aastal järgnes väljaspool Venemaad elavate ja kirjutavate autorite konkursi „Vene preemia”² teine koht proosa suurvormide kategoorias 2009. aastal ilmunud romaani „Peotäis põrmu” eest. 2011. aastal segas see teos hoolega vett Eesti kirjandusmaastikul, jäädes Kultuurkapitali nominentide seast välja põhjusel, et ei olnud eesti keeles kirjutatud originaalteos. (Kuni 2014. aasta lõpuni oli see romaan raamatuna ilmunud vaid eestikeelses tõlkes.³) Samal, 2010. aastal, leiame Andrei Ivanovi nime veel kord Aldanovi konkursi võitjate seast, seekord küll pjedestaali kolmandalt astmelt teosega „Jahedus südame all”.

2011 – teine koht jutustuse „Kriis” eest „Vene preemia” proosa väikevormide kategoorias. 2012. aastal sai autor ka järjekordse Kultuurkapitali preemia venekeelse autori kategoorias kogumiku „Kopenhaga” eest.

¹ Kirjanduspreemia antakse aasta parima jutustuse eest, mille on kirjutanud väljaspool Vene Föderatsiooni elav autor. Preemia lõi 2006. aastal vanim senini ilmuv vene ekssiilajakiri Novõi Žurnal (Uus Ajakiri, ilmub alates 1942. aastast). Preemia eesmärgiks on säilitada ja arendada vene kirjandust maailmakultuuri kontekstis. Siinsetest autoritest on Andrei Ivanovi kõrval teise koha saanud veel Maria Rozenbliti jutustus „Hilinenud kingitus” (2013).

² Eestis elavatest vene kirjanikest leiame „Vene preemia” nominentide seast veel Jelena Skulskaja, kes sai 2007. aastal proosa väikevormide kategoorias kogumiku „Armastus” eest kolmanda koha.

³ „Peotäis põrmu” ilmus vene keeles kogumikus „Харбинские мотыльки” (Москва: АСТ, 2014).

2013. aastal oli Andrei Ivanovi uudisteos „Harbini ööliblikad” taas kord Vene Bookeri lühikeses nimekirjas. 2014. aasta algas kirjanikule samuti edukalt: tema „trofeekapis” on nüüd üks tähtsamaid vene kirjanduspreemiaid NOS,⁴ Juri Dolgoruki fondi auhind ning Kultuurkapitali venekeelse autori preemia nimetatud „Harbini ööliblikate” eest.

Kas ja kuidas on mõjutanud auhinnasadu autori populaarsust, saame hinnata nii mõnegi huvitava seiga järgi. Kui Andrei Ivanovi siinses väikeses kirjastuses Avenarius ilmunud romaan „Hanumani teekond Lollandile” jõudis Vene Bookeri finaali, pani Moskvas asuv raamatupood Moskva oma „kuu raamatu” ja „aasta raamatu” riulitele välja kõikide kaalukate kirjanduspreemiate laureaatide raamatud. Tallinlase teose asemel eksponeeriti aga Permi kirjaniku Aleksei Ivanovi romaane! Sama romaaniga seotud kaasusest kirjutab ka Andrei Hvostov oma Vikerkaare artiklis, kus ta mainib, et Eesti Rahvusraamatukogu avariilult olid „jäljetult kadunud Ivanovi raamatu mõlemad versioonid, nii eesti- kui venekeelne”. Raamatute „pihtapanemise” väitele järgneb hvostovlik vandenõuteooria arendus: „On kaks võimalust. Esiteks muidugi oletus, et keegi puruvaene, poolnäljane kirjandusentusiast, kes ei suuda raamatupoe hindadega hakkama saada, nihverdas need köited turvavaravate vahelt välja.... Teine võimalus on intrigeerivam – keegi tõsine eesti patrioot, nalja mitte mõistev rahvuslane, geneetiline metsavend (antud juhul „raamatukoguvend”), on taibanud Ivanovi romaani kahjulikkust, selle eestlust solvavat iseloomu, ning otsustas Rahvusraamatukogu avariilulid vaenulikkusest teostest puhastada” (Hvostov 2014: 154).

Ivanovi kirjanduslikud maailmad

...klammerdusin sõna „non-belonger” külge.

Andrei Ivanov „Tuhk”

Loomulikult lisab auhinnasadu autori nimele täiendavat sära, ent ka auhindadeta on Ivanovi seitsme aasta looming muljet avaldav. Ivanovi kirjanduslikud maailmad moodustavad kahetise, omavahel põimuva ja hargneva struktuuri. Nimetagem neid Skandinaavia saagaks ja peategelase nime järgi Rakitini tsükliks. Esimese tekstikorpuse moodustavad „Minu Taani onuke”, „Hanumani teekond Lollandile”, kogumik „Kopenhaga” ja romaan „Bizarre”. Teise tsükliisse kuuluvad romaan „Peotäis põrmu”, „Kriis”, „Jahedus südame all” ja teised jutustused ning proosapoeem „Öö Saint-Cloud’s”. Mitmes teoses on põikeid Taani reaalsusest Tallinna ja vastupidi, möödamindes on mainitud Rakitini tööd välismaal, sealsamas Taanis või ka Inglismaal. „Batüskaafis” on sündmustik pandud hargnema küll Taanis, ent jutustaja pole enam Rakitin ega ka Taanis tegutsev Jevgeni Sidorov Jaltast, kelle tegelikkude nime me ei tea: „Mul pole isegi mitte nime. Ma põletasin selle ahjus ära. Nagu ka mineviku... labidatäis labidatäie järel, kott koti järel”⁵ (Ivanov 2011a: 320). Kusagil „Batüskaafi” tagaplaanil vilksatavad korraks jutustaja initsiaalid A. I. ja medõde,

⁴ Kirjanduspreemia NOS loodi 2009. aastal eesmärgiga toetada uusi suundumusi kaasajal venekeelses kirjandusmaastikul.

⁵ Siin ja edaspidi tõlge vene keelest eesti keelde – I. B. ja A. M. Juhul kui mõnda teost on autor hiljem põhjalikult redigeerinud, oleme teinud täiendava tõlke ja viitame ka venekeelsele originaaltekstile (nt sinne tsitaat jutustusest „Tuhk”).

takistades haige teed tomograafi, mainib, et Ivanovi pole kirja pandud. Kas „Hanumani...” jutustaja on siin avanud oma isiku? Tulemas on ju Hanumani triloogia viimane osa. Ühes oma kõige sisukamas intervjuus lubas Ivanov lugejatele: „Sellele, kes loeb mu triloogia lõpuni, sosistan ma kõrva salasõnumi” (Bavilski 2010).

Missuguse salasõnumi? Richard Pipes kirjutas raamatus „Vixi: Memoirs of Non-Belonger”, et mitte kuulumise all peab ta silmas oma arvamusele kindlaks jäämist ning kollektiivse mõtlemise taunimist. Pipesi sõnul pole ta just seetõttu kuulunud ühtegi parteisse ega rühmitusse (Pipes 2003: 9). Ivanovi kasutatud mõiste *non-belonger* on pärit teisest allikast,⁶ millele autor viitab „Tuha” esmatrükis: „Lugesin Rushdie’t nagu mõned punkarid Bakuninit” (Ivanov 2010: 100). Ent 2011. aastal ilmunud kogumikus „Kopenhaga” on Ivanov jutustuse „Tuhk” põhjalikult ümber kirjutanud ning selles versioonis me Rushdie’t enam ei leia. Seevastu on tekstile lisatud autori seletus: „*Non-belonger* (ingl) – mitteliitunud; mingisse konkreetseesse kohta mitte kuuluv; võõras, kõrvaline” (Ivanov 2011a: 319). Kas mitte just see pole teatavat osa kriitikuid sundinud Ivanovi võrdlema Albert Camus’ga? Samas leidis Salman Rushdie vene keelde tõlkija sellele sõnale sobivama vaste – *неприкаянный*⁷ –, ja see määratlus iseloomustab kõige paremini Ivanovi jutustajast tegelaskuju-sid. Rushdie nime nimetamata jättes on autor säilitanud oma mittekuuluvuse poetiseeritud filosoofia – *a man between* –, millele ta hiljem lisab kommentaari: inimene, kes ei kuulu kummassegi poolde, sõna-sõnalt: on selle ja teise vahel (Ivanov 2011a: 316). Vaevalt tunnetas Andrei Ivanov, et temast endast (li-saks tema hallile passile) saab veel ka *an author between*, kui Kultuurkapitali kirjanduspreemia žürii ei osanud tema eestindatud „Peotäit põrmu” paigutada mitte ühtegi kategooriasse. See jäi kõigi olemasolevate vahele! Või, nagu Eneken Laanes oma arutluses Ivanovi loomingu rahvusülesuse kohta mainis: antud situatsioonis muutus see romaan nähtamatuks (Laanes 2012).

Erinevalt Rakitini tsükli ja Skandinaavia saaga tegelastest teame kindlalt, kuhu kuuluvad Ivanovi romaani „Harbini ööliblikad” tegelased. Ehkki ajaloosündmused on taas teinud neist nii *non-belonger*’id (Eesti suhtes) kui ka *a man between*’id – kodakondsuseta isikud –, teavad nad väga hästi, kes nad on ja kuhu kuuluvad:

Ma ei saanud kaua aega aru, miks ma ei tunne – tuleb ikkagi öelda: ei lase võõrast maad oma luudesse ja üdise, vaid tilbendan siin nagu õhupall, ankurdatud ajutise elamisloaga.... [---] Peterburi oli ja jääb linnaks, kus mu isa tegi päevapilte, linnaks, mida kirjeldasid Dostojevski, Gogol, Puškin, Blok, Belõi, see linn on asustatud tegelastega, kes on mu hingega kokku kasvanud (nemad ongi mina või siis – seal on mu meri, millest ma olen pärit nagu reptiil), Peterburi on kirjeldatud värvidega, sõnade kihtidega, aga Revel ei ole (Peetri kummitus, Jekaterinental, merekindlus, Bestužev-Marlinski – need on eile sõlmitud tutvused, aga mitte lapsepõlvesõbrad), Revel on minu jaoks veel kirjeldamata ning seetõttu on ta kummituslinn. Ma olen siin justkui läbisõidul.

(Ivanov 2013a: 191–192)

⁶ Ivanovi Rakitini ellujäämisrännakud sarnanevad eesti pagulaskirjanduses esineva *non-belonger*’i või mittekuuluvuse teemaga, millise leiame kas või Ilmar Talve „Juhansoni reisis-des”, Karl Ristikivi „Hingede öös” jm. Me ei tohi unustada paguluse aega ja olusid erinevates teostes ega ka põgenemise põhjuseid, samas aga leidub neis piisavalt palju psühholoogilisi sarnasusi (vt lähemalt: Kirss 2014).

⁷ E. k`rahutu, asuleidmatu’.

Meie huviorbiidis oleva kirjaniku tegelaskujud on räsitud hingega, nad on kõigest ilma jäänud, nad on kõigele lisaks veel ka nimetud, osal neist puudub kodutunne, nad elavad meeleheite ääremaal. Nende suhtumine reaalsusse – „mul pole kedagi vaja”, „inimesed koormavad mind” („Kriis”) ning „Inimolevused on ikka primitiivsed küll!” („Bizarre”) – võib viia õudust tekitava soovini tappa laps. Tegemist on aga groteskiga: „Hanumani....” meeleheitele viidud jutustaja soovib, et õhukese seina taga elav isa, kes iga päev peksab oma tütart Liisat, lööks ta juba maha, siis viidaks see tõbras põgenikelaagrist ära. Samas on arusaadav ka protagonistide meeleheite mõõtmatu sügavus, mille ainsaks päästerõngaks on end inimühiskonnast välja lülitada.

Vene kriitikul Julia Podlubnajal on õigus, kui ta nimetab Ivanovi esimese romaani poeetikat šokeerivaks. Samal ajal ta eksib, rääkides teoses esitatud „eksistentsiaalsest katastroofist kui illegaalse emigrandi tüüpilisest maailmatunnetusest” (Podlubnaja 2010). Ivanovi teoste sugulusest teiste pagulusest rääkivate teostega on kirjutanud ka mõned teised kriitikud, kasutades mõistet „emigrant” laiendatud tähenduses: nad kannavad selle mõtte üle tähtsamate tegelaste (vahel ka kirjaniku enda) sotsiaalsest kontiinumist eemaldumisele. Võiks isegi öelda, et kirjanik on alati ja kõikjal emigrant.

Ivanovi tegelaskujud on palju keerulisemad. Venemaa idülliline kujundlik võrdlus Atlantisega tema puhul ei toimi, sest hävinenud kodumaa Nõukogude Liit ei küündi mitte kuidagi ideaalini. Nii kirjanik ise kui ka tema „saaga” ja Rakitini tsükli jutustajad on sündinud Eestis.

Selle artikli raames oleks raske selgitada eestlaste eluolu nõukogude aastakümnetel, venelaste eluolu praeguses Eestis ning eestlaste ja venelaste omavahelisi suhteid. Rakitini tsükli kangelane hoiab eemale nii ühtedest kui ka teistest: „Ma ei saa aru, miks oli tarvis venelased eestlastest lahku lüüa ja korraldada see kadalipp passidega. Meie vahel puudub igasugune erinevus: mõlemad ühesugused silmakirjatsejad” (Ivanov 2010: 113). Ta saab haiget igast vähegi teravamast nurgast ja haavub igast järsemast sõnast, lubab lõpetada suhtlemise pea kõigiga: „End välja heita, lahkuda Meie ringist, saada Võõraks, muutuda väliseks ilminguks, vot seda peab tegema” (Ivanov 2012a: 10). Aeg-ajalt tundub, et ta elab mingis paralleelreaalsuses. Kaugeltki juhuslik pole jutustuses „Jahedus südame all” esinev vene eksiilfilosoofi Lev Šestovi „pinnatuse apoteos”. Ivanovi loomingus pole see filosoofiline termin, vaid reaalse jalgealuse puudumine ja võimatus seda leida. Jutt käib juurte puudumisest üleüldse, lämmatavast keskkonnast, mida kohtame vene emigrandist kirjaniku Boriss Poplavski⁸ romaanis „Pilvedelt koju”, kus kodu on keskkond kuskil maa ja taeva vahel, seal, kus elu pole võimalik. Nagu ka Rakitinil:

Kõik on võõras. Sest ma ise olen võõras. Pole iseennast leidnud. Pole end leidnud ja... ei ole end leidnud... mis seal edasi oligi? [---] Kuigi tal oli pass taskus, teadis Stepan, et ta ei tunneks end kunagi koduselt. Mitte kusagil. (Ivanov 2012a: 22)

Just selles meeleolus, mitte aga sarnastes fraasides ja kujundites, järgib Ivanov Vladimir Nabokovi eeskju, kes oli kogu oma eksiilielu vältel rõhutatult „kodutu”. Kuigi just siin on ka kardinaalsed erinevused: Nabokovi selja taha jäävad siiski maapind, juured, Venemaa, see, mida Ivanovil ei ole ega

⁸ Kirjanik Boriss Poplavskilt on pärit ka „Harbini ööliblikate” tegelase Boriss Rebrovi eesnimi.

saagi olla. Nabokov on meisterlik ja eneses kindel imagoloogimeister, kes oskab filigraanselt luua kerguse, lennukuse, kaalutuse tunnet: „Tundub, et ma ei kuulu mitte ühegi selgelt piiritletud kontinendi juurde. Olen Atlandi kohal lendlev sulgpall, nii erk ja helesinine oma isiklikus taevas, kaugel kõikidest tuvipesadest ja laskmiseks lennutatavatest taldrikutest” (Levie 2009: 413).

Ivanovil, tema kangelasel, on kõik peaaegu samamoodi – sama taevas, sama kaalutu olek:

Kuid niipea, kui ma jään iseendaga üksi, libiseb kogu see koli minult mürinal maha ja ma ujun sõnatult pooliti läbipaistvas tolmutpilves, mida laseb paista pilvedest läbitunginud päikesekiir. Tolm – see on kõik, mis minus on, tolmu – see on kõik, millega saan täita pikad ajatühikud, imelised augud meie rohmakalt kokkulöödud kroboda tegelikkuse laudseinas. (Ivanov 2011d: 157)

Ainult et „tolmutpilv” on „peotäie põrmu” sünonüüm (seda enam, et esi- neb samanimelises romaanis), väljaspool loomingut ümbritseb kangelas aga raskekujuline mõttetu olematus. Samas õigustab looming kõike. See on ainus koht maailmas, kus kangelane on olemas, ta saab eralduda, end sirgu ajada:

Vahel ma mõtlen, kui vilets oleks mu elu, kui mul poleks seda salapaika, kuhu saan end tervenisti ära peita... kui miskit peaks juhtuma – impotentsus, lahusus, lahkkelid, töötus, osaline halvatus – saan ma minna kujuteldavasse maailma... lonkida tänavaeskiiside küütluses... udusel järvel lugeda puude käharrusi... lihtsalt istuda nimetus Berliini pargis... kus koidik pühitseb künkaid... (Ivanov 2012b: 192)

Looming on „üksikinimese mäng ainult endale” (Ivanov 2012a: 55). Nende sõnade tagant paistab maailmakirjandusest tuttav tegelikkuse eest elevandi- luust torni varjuv romantiline luuletaja. Pole juurdepääsmatuid torne, hirmu ja meelegeite eest pole võimalik varjuda. Mälestusväärset 1991. aastal vajub äärelinnas, kus „Tuha” minategelane elab, üks „kõige äärepoolsem ning ammu elaniketa maja” mingisse mülkasse (Ivanov 2010: 58). Ka ta ise saab alles tagantjärele aru, kuivõrd sümbolne see oli: „...ning kõik läks segi ja kaotas järsku mõtte” (Ivanov 2010: 58). Jutustuses kirjeldatud äärelinn, kus „[m]ajad libisesid kogu aeg, vähehaaval nõlvakust alla” (Ivanov 2010: 55), ja selle „libisemise” lõpptulemus nimetatud aastal – kõik see kujutab teatavat alternatiivset ajalookirjutust: kõige äärepoolsem NSV Liidu regioon (Baltikum ja Eesti seal hulgas) on vaikselt liikunud taasiseseisvumise teed, millega just 1991. aastal lõhuti suur vennalike rahvaste pere. Andres Kurg kirjutab, et „süsteemi kokkuvarisemine, vanade väärtuste kahtluse alla seadmine ja seniste tugipunktide kadumine” (Kurg 2010: 201) tabasid viimast nõukogude põlvkonda ootamatult, ning lisab, et „...mitte ainult väärtussüsteem ja institutsioonid ei kukkunud kokku, vaid ka see koht, millega ennast identifitseeriti, muutus ühel hetkel võõraks ning alles jäi väga vähe sellist, mis oleks lubanud luua alternatiivseid ruumistusi domineeriva korra sees” (Kurg 2010: 201).

Ääremaal, tillukeses riigis

Toonaseid sündmusi ja Eesti ääremaastaatust kirjeldas „Harbini ööliblikate” tegelane Sundukov:

Me elame siin ääremaal, tillukeses riigis, mis võib iga hetk saada tühiseks kaardiks suurte mängurite tähtsas mängus, ja kelle poolel olete siis teie? Kes teid maha laseb või maha matab? Mõelge selle peale! Kalmistud pühitakse maamunalt, kirikuid juba lammutatakse, arhiive põletatakse, inimesed mäदानevad vanglates, kõik unustatakse, kes teid enam mäletab! (Ivanov 2013a: 280)

Mis veelgi huvitavam, jutuajamise käigus jõutakse vaimusilmas teatava venelase stereotüübi loonud eestlaste jaoks võib-olla pisut ootamatu võrdluseni:

Isegi kui hetkeks kujutleda sellist võimalust..., et tulevasel vene emigrandil tekitab saja aasta pärast tahtmine tagasi pöörduda või sulada kokku Venemaal elanud venelasega, siis vaat mida ma teile ütlen: neist esimene ei ole enam venelane, aga teine on niivõrd tülgastav inimeseliik, et nad ei hakka teineteist iial mõistma! Venemaa mädaneb bolševike all ära.... Venemaa lakkab olemast! (Ivanov 2013a: 280–281)

Ning uus lahkumine pärast 1991. aasta sündmusi „Tuhas” on „elus lootuse kaotanud inimese⁹ väljaränd maalt, kus teda enam ei vajata ja kus teda enam miski kinni ei hoiä, ning süsteemist, mis on talle vastumeelne” (Kurg 2010: 199).

Niisama tähenduslik on Ivanovil veel üks katastroofiline sündmus: Rakitini naisel Leenal sureb laps üsas kaheksandal raseduskuul. Jutustaja ja tema naise õudust ja valu on üksikasjalikult kirjeldatud „Peotäies põrmus”, kuid mitte ükski jutustus ei suuda adekvaatselt edasi anda emäüsas toimuva – pahupidise situatsiooni, ekstsessi – traagilist tähendust. Loode põrmustub üsas, mille loodus löi vilja kandma, elu uuendama. Vaatamata sellele, et naine juba teab, et laps on surnud, tuleb tal siiski sünnitada. Murest ja tühjustundest muserdatud Rakitin ei taha põhimõtteliselt näha tema ümber pulbitsevaid kirgi. Tema elu purunemine langeb kokku 2007. aastal valitsuse läbiviidud pronkssõduri teisaldamisega Tallinna kesklinnast sõjaväekalmistule. Aktsioon lõppes n-ö pronksiöö mässuga ja löi Eesti ühiskonna kahte lehte. Heas kirjanduses ei ole juhuslikkust, pidevalt toimub tähenduste lisamine. Parafraseerides Aleksander Bloki luulelist määratlust – „Igasugune luuletus on mõnede le sõnateravikele tõmmatud loor. Need sõnad helklevad tähtedena. Tänu neile eksisteerib luuletus” (Blok 1971: 147) –, võib öelda, et Ivanovi *non-belonger*’i teravikud (vähemalt Rakitini tsükli) on murdelised, ühiskondlikud sündmused. Kuulutagu kangeline pealegi ümbritseva maailma ebameeldivust – meie ees on ilmselge kognitiivne dissonants.

Viimane on seletatav prantsuse filosoofi Jacques Lacani peeglistaadiumi (pr *stade du miroir*) kontekstis. Selle mõistmisel on olulised kaks fenomeni: arusaamine ja võõrandumine. „Mõlemad fenomenid on omavahel seotud iseenda ja teise suhete dialektikaga. Endast võõrandumine vajab teise tunnustust” (Mazin 2005: 47). Kirjaniku jaoks, kes üritab ära tunda ja saavutada kõrgemat olemist, loob kujundeid ning seejärel need võõranduvad oma loojast, on see väide võrdne seadusega. Vastavalt Lacani mõttele on peeglistaadium vajalik eneseni jõudmiseks: „Püüdes jõuda iseendani, eksisteerib inimene milleski

⁹ Vahur Afanasjev nimetas neid „impeeriumi vaeslasteks” (vt Afanasjev 2010).

radikaalselt erinevas – iseenda kujundites, mis hakkavad muutuma vastavalt sekundaarse samastumise mehhanismile ja kordavad „peeglistaadiumis” omandatud kogemusi. [---] Ainus, mis hoiab inimeses tallel „mentaalset püsivust”, on ta enda terviklik tunnetus, mis seob kokku samastumiste mosaiigi ega lase ennast teisega ära segada” (Suslova 1998: 157). See kõik on vajalik, mõistmaks Ivanovi tegelaskujude autobiograafilisuse taset ja toda t e i s t, kes ta heaks kiidab.

Ivanovilt on pidevalt küsitud, kui autobiograafilised on tema tegelased. Tegelikult elas ka tema, nii nagu Skandinaavia saaga jutustajagi, mitu aastat Taanis ning sarnaselt Rakitinile on ta kirjanik ja Tallinna vene rahvusest elanik. Erinevas sõnastuses on Ivanov korranud aksioomi, et autor ei võrdu oma tegelaskujuga. On kirjanikke, kelle puhul ei teki isegi küsimust tegelaskujude sarnasuses autoriga, ent Ivanovi loomingus on peeglistaadiumil põhimõtteline tähendus. Ja mitte ainult sellepärast, et sõna „peegel” kandub nii otseses kui ka metafoorses tähenduses ühest teosest teise, esinedes praktiliselt kõigis, vaid ka seetõttu, et Ivanovi proosa, erinevalt paljude teiste loomingust, annab märku sellest, et „just teine kehtestab minu „mina”. Just teine saab mind tunnistada” (Mazin 2005: 108).

On üllatav, kui kiiresti kujunes Ivanovist juhtiv vene kirjanik Eestis. Tema teoseid tõlgitakse pidevalt. Viimati, 2014. aasta novembris ilmus kirjastuselt Varrak tema romaan „Bizarre”. Ivanovi loominguga üle vaieldakse, arutletakse, ta on eestikeelse kirjutava pressis tähelepanu all. Arvestades vene preemiate tulva, seda, kuidas ja millise tähelepanuga võeti vastu „Hanumani...” tõlge saksa keelde ja lavastus Hamburgi Thalia teatris, vallutab kirjanik ka neid „teisi” lugejaid, kelle jaoks pole olulised rahvuslikud kriteeriumid, vaid tekstid, mitte vastavus tegelikkusele, vaid Ivanovi omapärasus, ent selgelt äratuntavas keeles loodud eriline eksistentsiaalne proosa. Eesti lugejale pakub Ivanovi teostes esmajoones huvi see „teiste” maailm ehk just siinsed venelased ja nende hingeelu: kirjanik avab nende ees täiesti uue maailma ja uued arusaamad, sh selle, et „Lihtsam on olla moslem kui Eestimaa venelane!” (Ivanov 2011d: 153).¹⁰ Paljude eesti lugejate jaoks teeb Ivanovi vastuvõetavaks, isegi „...võluvaks „üleliigse inimese” eneseiroonia, mis lubab tal ausalt nii ennast kui ka rahvuskaaslasti kujutada kui absurdkoomilisi tegelasi. Tüüpe, keda normaalne eurooplane ei suuda iialgi mõista” (Vint 2010). „Ta ei moraliseeri, ei näita näpuga, ei vali pooli, kuid just seetõttu peitub tema raamatutes kriitika, mis puudutab meid kõiki. [---] Ivanov ei ole kindlasti kerge ega helge lugemine. Tema tekstid on küll elegantsed ja iroonilised, nad võivad olla kohati isegi naljakad, kuid kokkuvõttes jäävad nad alati torkivaks ja ebamugavaks...” (Jüristo 2013: 48, 49).

Hirm, valu, häbi

Ainult murega tunnen ma solidaarsust.

Jossif Brodski „Ma sisenesin metslooma asemel puuri...”

Dmitri Bavliskile antud intervjuus räägib kirjanik sellest, milliseid nõudmisi ta esitab oma erilisele kaasvestlejale – lugejale: „Ma ei vaja juhuslikku lugejast seal, kus Hanumani silmis helgivad pisarad! Seal ma unistan lugejast, kellel

¹⁰ Vt selle kohta Arno Oja komparativistlikku artiklit „Elu võimalikkusest ahermaal” (Oja 2012).

tulevad samas kohas pisarad silma! Ma olen väga emotsionaalne inimene: kuidas tunnen, nii ka kirjutan. Ma ei taha näidata oma arme ükskõik kelle ees. Ma ei ole enesepaljastaja” (Bavilski 2010).

Ivanov on kujundanud hargneva kaitseüsteemi, mis aeg-ajalt ja näiliselt kaldub suisa täieliku tundetuseni „teise” suhtes, tema tegelaskujud nutavad iseenda hädade üle ainult koos nendega, kes on täiesti väljapääsmatus olukorras. Äärmise piirini kaldub see nutt kahes stseenis: kui romaani „Peotäis põrmu” jutustaja üritab lohutada äsja lapse kaotanud naist ja kui jutustuse „Jahedus südame all” poisikesest minategelane piilub pööningu hõredate laudade vahelt kõverat ja kohmakat eesti tüdrukut hüüdnimega Nõid, keda poisid äsja hoovis kiusasid:

... ma liibusin pööningu röpase pöranda vastu..., et näha teda tervenisti, teda häbistatut, musta... Ma piilusin teda, püüdes samal ajal otsustada, mida ma ootan: kas ootan seda, millal ta hakkab riideid vahetama, või tahan olla kindel, et ta ei lähe minu peale kaebama ning minu nime ei mainita teiste hulgas... Ent kedagi ei olnud, ta oli üks. Ta heitis voodisse ja nuttis tükk aega kogu südamest. Pärast jäi vait, lebas veidi, võttis oma mängutoosi, avas selle, keeras üles ja, nagu alati, laulis sellega kaasa...

Geld ist weg, Mäd'l ist weg, Augustin!

Alles ist hin!

O, du lieber Augustin!¹¹

Siinkohal puhkesin ka mina nutma – ma ei tea isegi miks; pigistasin käed rusikasse, surusin hambad risti, mind läbistas kaastunne selle tüdruku, iseenda, kõigi meie hoovide vastu, kus me sihitult ringi jookseme. Kõik on ilmaasjata! Me ripume asjatult õunapuude küljes. Asjatult käime koolis. Asjatult hiilime PBL-i¹² mängima. [---] Järsku sain aru meie elu, meie viha mõttetusest. Mul hakkas häbi, tõsiselt häbi... [---] Oh, ootamatult mõistsin, milline üksildane ja õnnetu olevus on seal all, ja mina ei saa teda mitte millegagi, millegagi mitte kunagi aidata! Sain aru: milline üksildane olevus lebab siin mustuses, sellel pööningu pörandal, ja ka ennast ei saa ma mitte kunagi, mitte kuidagi aidata! Sest me kõik oleme maha jäetud... Piinava täpsusega – silmis hakkas värelema ja kurku pitsitama – tundsin, et minu elus puudub mingi Suur Täendus. Ta oli tühi. [---] All hoovas katkendlik, meeldejääv meloodia, kurvalt voolasid õrnad noodid, tüdruku summutatud hääl laulis nuuksudes kaasa. Meeleheide lämmatas mind, ma nutsin ja ümisesin vaikselt kaasa.... (Ivanov 2012c: 89–90)

Aleksandr Vvedenski formuleeritud loomingu kolme põhiteema – aeg, surm ja Jumal – asemel pakub Ivanov intervjuus Bavilskile välja oma loomingu kolm peamist katalüsaatorit – hirm, valu, häbi.

*

Novelli kompositsioon sõltub suuresti sellest, missugust osa mängib tema ehituses autori isiklik kõnetoon...

Boriss Eichenbaum „Kuidas on tehtud Gogoli „Sinel””

¹¹ Raha on läinud, tüdruk on läinud, Augustin! / Kõik on läinud! / Oo, sa kallid Augustin! – I. B. ja A. M.

¹² Endine Punalipulise Balti laevastiku staadion Skoone bastioni all. – I. B. ja A. M.

Kui vaadata seda, kuidas on tehtud Andrei Ivanovi proosa, siis esimene nähtav ja ühtlasi peamine isiklik kōnetooni element on see, millise surve ja rõhuga ta looming lugejat tabab. Surve, mille alla kirjanik ise sattus, luues eimillestki rahvarohke maailma, kordub lugejas.

Üldiselt on katsed määratleda ja võrrelda peaaegu alati ebaõnnestunud. Autori sõnul on „Hanumani...” peetud reisikirjaks, kuid see on *quasi*-reisikiri, nagu ka teoses kirjeldatud teekond on *quasi*-teekond. Jah, „sõber india-lane” Hanuman, kelle saapataldade alla jääb maailmaruum, üritab pääseda Taani Lollandi saare muinasjutulisse meelelahutusmaailma. Ent jutustaja, kes nimetab ennast Jevgeniks või Juudžiniks (eestikeelses variandis – Eugen), ei kiirusta kuhugi. Tema tegutsemisvektor on aeg. Viie aasta jooksul ei tohi ta naasta Tallinna, möödaminnes annab ta mõista, et seal ähvardab teda miski. Osa kriitikutest on selles teoses ära tundnud kelmiromaani jooni, mis on ka üsna põhjendatud, ehkki „Hanumani...” võiks määratleda ka ellujäämisromaanina. Kaks illegaali elavad põgenikelaagris pideva paljastamis- ja väljasaatmishirmu all. Neid saadab nälg, lähedal asuvate põldude hais, vaesus, nad nüristavad end narkootikumide ja alkoholiga. Lugesdes romaani, tundub, et Hanumani ja Jevgeni eluraskuste kirjeldus kallab lugeja üle ängistuse, lootusetuse ja absurdsusega:

Tõeline elu lakkas niipea, kui ma ärkasin. Mõistus läks looja. Algas hullumeelus. Tunnete tuhmus. Kaos. Anarhia. Vaimusegadus. [---] Hommik kordus igas koridorikäänakus, igas uksekriiksatuses, igas hingeohkes, igas linnuhiikes, igas vetsupoti solinas. See oli alati ühesugune, kuni kõige tühisema detailini. See oli sedavõrd üheülbane, et ajas liikumise tunne haihtus. Oli ühesama päeva kordumine. Nagu katkine plaat, mis keerleb muudkui sama koha peal. Hei, sina seal, lükka nõela edasi! Kõik siin rõhus, painas, pures, õhutas põgenema, pani proovile, ajas hulluks. (Ivanov 2012d: 62)

Ent kõige pingelisematel hetkedel joonistab autor juveliiri täpsusega välja kõrguste astmestiku – dramaatilistest, võib isegi öelda traagilistest olukordadest koomiliste kujundite ja situatsioonideni. Ühes intervjuus on Ivanov seda nimetanud „ümbritseva õuduse naeruvääristamiseks” (Voltšek 2010). Ideaalseks näiteks, mis haakub ka vene kirjandusega, võib siin pidada lugu sellest, kuidas Hanuman loob šaurma eeskujul *chapatilla*:

...kui keerata chapati sisse liha, salatit ja tomatit, siis on tulemuseks midagi šaurma- või tortiljalaadset. [---] Geniaalne! Ta unistas autoriõigustest, einebaaride ketist Hanuman ja Pojad ning tema peas heljus midagi veel, suisa globaalse mastaabiga projekt.... (Ivanov 2012d: 368–369)

Tõeline löök tabab teda aga hetkel, kui ta näeb Chapatilla restorani Odeneses. Agressiivsed katsed kaitsta oma autoriõigusi lõpevad sellega, et restorani töötajad nimetavad Hanumani kuutõbiseks, maniakiks, skisofreenikuks, sest söögikoht on olemas olnud juba üle kümne aasta.

XX sajandi esimese poole tuntud vene kirjanik Aleksei Remizov on öelnud, et maailmas on nii teravapilgulisi kui ka n-ö hea kuulmisega kirjanikke. Ivanov on aga tundlik ja impulsiivne kirjanik, kes ühtviisi pingsalt vaatleb ja kuulatab maailma.

Häälte maailm

Millest Ivanov oma maailma loob? Helidest, häälikutest. Jutustaja, kes sattus võõrasse ja võõrastavasse Kopenhaagenisse, hakkas oma „Kopenhagat” häälttest kokku panema. See on sümfoonია sünd:

Panin Kopenhaga enda jaoks kokku, lootes juhusele; liikusin hääle suunas nagu pime, sattusin imelikesse kohtadesse ja kuulasin kinnisilmi. [...] imesin endasse õhku, püüdsin lindude sädina peenikesi niite, imasin endasse samude kõla, ämblikuvõrkude kahinat, busside ohkeid, otsekui mööda jääd kihutava rongi ühtlast kulgu... [...] Oo, keegi veel pole olnud nii lähedal linna südametuksetele kui mina! Minust sai tema kardiogramm! Ma avasin end ta hingamisele, lubasin tal end alla neelata ning hakkasin ujuma mööda tema kapillaare...

Astusin sisse kauplustesse, esitasin küsimusi inglise keeles, kuulasin vastuseid, kattes silmad peopesaga [...] kuulasin ja segasin helisid oma sümfooniaesse, salvestasin neid mälus, mängisin neid pikalt endale ette, vastused kilustasin, lõhkusin osadeks, põimisin, väänasin, muutusin nad metsasarvedeks, oboedeks, flöötideks, lõin midagi imepärasest, sõnad muutusid jääpurika otsast tilkuvateks piiskadeks [...] hüüdsõnad muutusid paukkonfettideks või sähvastusteks, mõned fraasid looklesid vääneldes ja muutusid klaviirimenuetikks, mis tungis läbi linnamülgaste nuuksetest, lörinast, süljelärakatest, laksakatest, jalgade lohinast, naeruturtsakutest ja karjetest perroonil... (Ivanov 2011c: 12–13)

Ja otse loomulikult ütleme, et kirjanikul on „kõrvad”. Ent kuidas näeb selline „kõrvadega” inimene maailma? Kujundites: „Lumi langes ja langes, kriipsutades ruumi läbi” („Hanumani...”); „Odense oli lompidega klaasitud” („Kopenhaga”); „Kibuvitsapöösast raskejalgseks jäänud tara” („Tuhk”); „Mantli jooanud laip jalatsihunnikus”, „Neil jooksis üle tee kari kui vi lehti nagu kari hiiri” („Kriis”); „Puud külvasid paanikat, kriimustasid õhku, jonestasid signaale nagu kurtummad!” („Batüskaaf”); „Istus ja vaatas, kuidas lehestik päikesejänestena puhastab kingi”, „Kajakad keerasid viiulid sisse, tõmbasid hõlmad koomale ja tõusid lendu, lõhestades tiibadega udust kaugust” („Öö Saint-Cloud’s”). Meie ütleme selle kohta: oi, kui terava pilguga ta on.

Ent ta on ka helilooja ja kunstnik. Ja kirjanik on ta ka. „Ta peseb sõnu nagu klaasi / ja selles peitub meie töö” (Samoilov 2010: 182), ka Ivanov peseb sõnad klaaspuhtaks, heidab pilgu nende sisse ja kuulatab neid, katsub neid kätega ja paigutab nad siis kuhugi. Ta hiilib sõnadele ligi ja võtab neid sõnast, ta mängib nendega ja imetleb neid: „Hanuman sõimas ... nii ägedalt ja vihaselt, et oleks äärepealt omal keele suust välja sõimanud, nagu nätsu välja sülitatud!” („Hanumani...”); „Klaus astus läbi, riietas end tätoveeringuteni lah-ti”¹³ („Tuhk”); „Tal õnnestus kõige peale sülitada ja sülitada nii täpselt, nagu keegi teine poleks suutnudki” („Jahedus südame all”). Hanumani puhul¹⁴ on see sõnamäng lõputu: Hanumantšo, suursugususe hanumaania, hanumambo, hanumanjakk („Hanumani...”), Hanni, Hanumin, Hanumbad („Rice-n-curry”).

¹³ Esialgses versioonis seda lauset ei olnud, mistõttu puudub see ka eestikeelses Loomingu Raamatukogu variandis.

¹⁴ Hanuman on hinduismis ahvjumal ning „Ramayana” üks kesksetest tegelastest.

Alguses oli sõna

Andrei Ivanov oli 2010. aastal ootamatult välja ilmunud „must hobune” Vene Bookeri finaalis, talle sai osaks läbi hammaste pigistatud kiitus originaalse keelekasutuse eest, mis mõjus aga peaaegu sõimuna, samas on ta vene kirjanik, kes on lugenud ja kogunud endasse kõike ja kõikjal. Kelle kõigi nimesid me tema loomingus ka ei kohta: Søren Kierkegaard ja Lev Šestov, Knut Hamsun oma „Näljaga”, Carlos Castaneda ja Marusja Klimova, Irvine Welsh, Ettore Schmitz... Küsimusele „Kas on mõni autor või raamat, mis võtab teil hinge kinni?” vastates ei maini ta ühegi vene kirjaniku nime: „Gerard Reve, Louis-Ferdinand Céline, Jean Genet, Pierre Guyotat...” (Karajev 2010).

„Kui detailselt mõtlete te oma tulevaseid teoseid läbi?” küsitakse sageli Ivanovi käest. Vastuseks kõlab: „Väga detailselt.” Tõepoolest, piisab vaid, kui vaadata tema mängu teoste pealkirjadega. Siin mõistame, et autor on laotanud oma võrgu vägagi laiali ning juba esimese teose lõppedes teab ta, mis saab edasi. „Hanumani teekonnas Lollandile” sisalduvad nii „Bizarre” („Mind ümbritsev reaalsus, mida tunnetasin oma põletikulises olekus ootamatult teravalt, oli ootamatult bizarre”¹⁵) kui ka „Batüskaaf” – „Äkitsi vajus mulle äng peale; tugevnes tunne, nagu laskuksin ma kuhugi batüskaafis” (Ivanov 2012d: 107). Sõnad *bizarre* ja *batüskaaf* on olemas ka „Tuhas”, *bizarre* veel ka „Peotäies põrmu”, „Jaheduses südame all” ja poemis „Öö Saint-Cloud’s”. Viimast omakorda mainitakse „Jaheduses südame all”. „Batüskaafis”, mida autor kirjutas „Harbini ööliblikatega” samal ajal, esineb sõna *ööliblikad* kahel korral ja mõlemal juhul romantilises õhkkonnas („Ta sõidutas meid oma päevinäinud Fordiga (kurbade silmade ja seletamatut värvi Ford Transit) – ta kulges öös kui ööliblikas”).

Omamoodi seos on ka „Peotäie põrmu” ja „Harbini ööliblikate” vahel. Nimelt aprillirahutuste päevil räägib baaris keegi nimetu nahkmantlis tegelane Jude-nitši Loodearmeest, selle saatusest, oma eestiaegsest päritolust ja küüditamisest (Ivanov 2011d: 272–273). Need ja paljud muud 1920.–1930. aastatel Eestis elanud vene kogukonnaga seotud teemad on olulised ka „Harbini ööliblikates”.

Iroonilise virtuooslikkusega parafraaseerib ta Shakespeare’i tuntud fraasi „Miski on mäda Taani riigis”: „„Taani on roisku läinud,” sedastas ta [Hanuman – *I.B.* ja *A.M.*]. „Terve riik mädaneb nagu laip”” (Ivanov 2012d: 62). Tõsi küll, kõike seda mainib ta põldudelt kerkiva vänge väetisehaisu peale.

Loomulikult on Ivanovil tajutav ühishingamine vene kirjandusega. Seda näeme „kiljatavas pääsukeses”, mis viitab Nabokovi luuletusele „Pääsuke”. Jällegi nabokovlik hüüatus: „Ei mingit sümboolikat! Ei mingit konkreetust! Ma ei taha lippe, riike, hümne!” (Ivanov 2011a: 336).¹⁶ Poemi „Öö Saint-Cloud’s” tegelaskuju teadvusekaotuse kirjelduses leiame Saša Sokolovi stiliseeritud intonatsiooni: „Keha kohal seisti ja arutleti. [---] Kandraam. Siia. Pauhh. Just praegu kõigi silme ees. Mida sellistel puhkudel. Sellisel juhul tehakse. Kukkus ja löi puruks” (Ivanov 2012b: 129). Ent pisut hiljem tuleb võõras sõna siiski esile: „...laste hääled hämara jõe kohal – ära küsi, mis jõgi... ma ei tea... ei tea mina... või, noh, ütleme, nagu vanas heas romaanis: „jõge nimetatakse”, ja kogu lugu...” (Ivanov 2012b: 161).

¹⁵ Antud juhul on tehtud uus eestikeelne tõlge, kuna 2012. aastal ilmunud tõlkest oli meile vajalik seos välja jäänud.

¹⁶ Võrdle: „Portraits of the head of the government should not exceed a postage stamp in size. No torture and no executions” (Toffler 1964).

Rütm

Ivanovi sõna allub rütmile, mida tunnetame tema originaaltekste lugedes. Me viibime sõna sünni, inspiratsiooni, ülekülluse juures. Rütm on mässitud korduste rüüsse, autor mängib tekstiga: mõtleb selle välja, tõmbab mõttekäigu maha, kuid ei jäta seda ära, vaid kooskõlas Derrida mõttekäiguga (Derrida 1987), salvestab selle kirjutatusse. Kordused pole tingimata leksikaalsed, fraasid võivad olla ühtviisi (või sarnaselt) üles ehitatud:

Temas eksles alati mingi meloodia, mida ta peitis kõikide eest tihedalt kokkupigistatud huulte taha, varjas tuule ja ilma eest, tümpsutas salamisi kord üht, kord teist jalga. Võitles iga noodi eest. Kuid tuul rebis huultelt sõnu. Mühin ronis pealuusse. Täitis teda võrusega. Rebis rinnakorvist rütmi välja. Sõitis transportöörina hinge. Kihutas rollerina südamesse. (Ivanov 2012d: 8–9)

Toimub rütmi kokkusurumine:

Me tühjendasime peenrahapurke peremehetutel maasika-, redise-, porru-, lillelettidel; aususele toetuvaid müügilette sattus ette päris sagedasti, kuid raha oli seal vähe, kõndimist oli palju... Me ajasime taskusse kõike, mis näppu jäi, ja lõntsisime edasi, krõmpsutades porgandeid, rediseid... Hanuman kõlistas taskus münte, pomisedes, et juba on taskupõhja peenraha siginenud, asi seegi, asi seegi... Me jõime külma piima talunike külmkappidest, mis olid täpselt samamoodi tee äärde pandud, ajasime juustu ja münte taskusse, kiirustasime teelt jalga laskma. (Ivanov 2012d: 25)

Esineb pikki instrumentaalsoolosisid:

Siin on sulle ürgne hirm, mis jälitanud inimsugu Maale tekkimise aegadest peale; ja lämmatavad nõrdimus-, solvumis-, kadedustunne; ja piibellik hirm jääda elu lõpuni tõrjutuks; ja nii moodne, kuid siiski valus nostalgia; legendaarne üksindustunne; päevast päeva raskemaks muutuv mälestustekoorem; müürina kerkiv maailma viha; enesehaletsus; alandus ja alandumisvalmidus; põlgus iseenda ja veel rohkem kõigi teiste vastu; bürokraatiapress; oskus muutada tema surve all mitte millekski ja jätkata kahanemist lõpmatuseni; oskus mõõta enda peal kõigi inimese tõeliste vooruste lõputut kahanemist; muutuda neist kõigist alatiseks vabaks; muutuda väiksemaks kui mitte miski; hoomata, kui piiritu on viha kogu ülejäänud maailma vastu; puhtakujuline meeletehede korrutatud paheliste kavatsustega, ja nii edasi ja nii edasi... Kõik need tavalised sümptomid, mis kirjutatud iga asülandi näkku ja mille järgi saab teda põliselanike hulgast välja peilida sama hõlpsalt nagu hepatiidihaige selle kollasuse järgi. (Ivanov 2012d: 63)

See on äratuntav rokirütm, kogu tema metsiku energiaga, tema *drive*'iga, mis haarab, tõmbab ja viib endaga kaasa, vabastades kõigest ümbritsevast. „Mul hakkab seda laadi piirideta ja pulbitseva energiaga kokku puutudes katus sõitma,” ütles Rakitin, kui võrdles end „Tuhas” oma isaga (Ivanov 2010: 85). Energia pulbitseb autoris nii tugevalt, et ta aina loob „tekste tekstis”, lahelt jagades paradokse, groteske, enneolematuid imeasju – tsükli keskne kuju Stepan Rakitin mõtles näiteks välja kammertooni inimese, kes häälestab ja parandab inimesi nagu muusikainstrumente.

„Olemise aines”

Milline neljast stiihiast tuleks valida tegelaskuju jaoks, kes elab eraklikku, vahel suisa kummituslikku elu? Õhk on liialt elutu, ent maa – liialt materiaalne. Ivanov on oma kangelastele andnud vaat et ainsa „olemise ainese”, milline vastab täielikult nende elus valitseva meeleheite tasemele. See on tolm, põrm, tuhk. See aines ilmneb juba pealkirjades „Tuhk” ja „Peotäis põrmu”. Seda on isegi estetiseeritud:

Kui kerge on kokku ajada, justkui udusuled. Nii kerge, et ei saa kühveldadagi... Lõpmatult kerge asi, puudutusest tõuseb lendu [„olemise talumatu kergus”]. Valgustad laternaga – lebab seal maas justkui loom koopas, läigatab, nagu karvakasukaga, liigutab, justkui hingab. Tood kühvli, tema aga justkui sositaks. Ei tunne mitte midagi. Ei mingit räbu. Ainult tolm. (Ivanov 2011a: 222)

See aines räägib argisest – tolm, mis keerleb lasteaias pörandal („Tuhk”), või maapind puukoolis, kus kasvatatakse jõulukuuski: „Muld on kui põlenud, kuivab, võtad kätte – ta on kui tolm. Surnud muld, ja kauaks” (Ivanov 2011a: 206). Ka siin vallandab määratlus „surnud” terve rea assotsiatsioone: hommi-kuti tõusevad inimesed „omaenese voodi põrmust” ja haukavad „surmaraamatu tolm, segades hommikukohvi” (Ivanov 2011b: 166). Viimane kujunditest on pärit Freddy laulust novellis „Neljas pööre”.

Maailm on koht, kus kihutavad ringi tolm, tuhk ja põrm. See „olemise aines” asendab inimest: „Tema sõnades kõlas miskit kabinetlikku, näis, et ta hääl oli muutunud tolmusemaks” (Ivanov 2011d: 11); „Olen seestpoolt ära põlenud. Kui minu sees midagi on veel alles jäänud, siis, noh, ainult tuhk” (Ivanov 2010: 122). Kõige lootusetum lõpp on romaanis „Peotäis põrmu”. Need on kangelase mõtted pärast tema surnult sündinud lapse matuseid:

Arvestasin ruttu kokku, kui palju aega oli kulunud vanaisa surmast. Kolm aastat, neli kuud ja veel veidi. See jäi kuidagiviisi meelde ja sobitus sujuvalt selle peotäie põrmuga, mille olime maha matnud. Kuidagi kergem hakkas. Nagu poleks nende kolme aasta ja nelja kuu jooksul midagi hullu juhtunud. Kõik need valud, kõik need inimesed, keda olin kolme aasta jooksul kohanud, põhjanud, vihanud, töökohad, mille olin leidnud ja kust ära tulnud, kliendid, faksid, kirjad, telefonikõned, krambid, südamelöögid, irved, kadedad pilgud, kuulujutud – olime selle kõik just äsja maha matnud. See kõik on peotäis põrmu, peotäis põrmu ja ei midagi muud, üldse mitte midagi. (Ivanov 2011d: 287)

Paljurahvuselisus ja eksootika

Aga mina avasin teile nii palju luuletuste laekaid.

Vladimir Majakovski „Sähke!”

Andrei Ivanovi maailm on tihedalt rahvastatud, võib isegi öelda – ülerahvastatud. Skandinaavia saagas domineerib paljurahvuselisus ja eksootika. Põgenikelaagris elavad nepaallased, hiinlased, serblased, afgaan Shah Mahmoud, õudne kriminaal Aršak, mustlased, grusiinid, neeger-juuksur Jean-Claude, iirlane Hugh, neile lisanduvad mitte vähem kummalised laagrivälised tegelased. „Tuhas” on vana lagununud loss ja hipiküla selle lähedal; „Hanumanis....”

– kohtlane taanlasest mister Winterskov,¹⁷ kes on lossis oma tiiva alla võtnud jutustaja, ning veidrik taanlane Svenaage, kes viskas talle 800 dollarit Peterburist esimese armastuse otsimiseks... Sealsamas kõrval on virtuoosselt lahtikirjutatud Potapov (üks lemmiktegelasi, kes kutsub jutustajas ja ka lugejas esile viha; ta esineb mitmes teoses, kuni jutustuses „Neljas pööre” „haihtub kui kummitus”), tema naine Maša, alaealine tütar Liisa ja mingi justkui sugulane Ivan. Need on tegelased vene kirjandusest ja rahvaluulest: Mihhail Potapov (vene muinasjuttude karu naljatlev hüüdnimi Mihhailo Potapõtš), Maša, osaline paaris Maša ja karu; pidevalt isa pärast kannatav vaene Liisa, kes on pärit XVIII sajandi tuntuima vene kirjaniku Nikolai Karamzini samanimelisest krestomaatilisest teosest „Vaene Liisa”, millest on aegade jooksul saanud üldnimi; ning kõige lõpuks Ivan Duratškov (Lollike), kellele pole küll jagunud muinasjutulise Loll-Ivani mõistust ega taiplikkust.

Tihedalt rahvast täis tekstid, millest kaugeltki kõik tegelaskujud ei jää meelde. Küsimus peitub selles, kas kirjanik tahabki, et nad meelde jääks. Või, vastupidi, nad on vaid varjud, kes ümbritsevad kangelast, nad täidavad tema isiklikku ruumi ja kehastavad raskesti talutavat ülekuhjatust.

...sa komberdad oma kompsudega jala, sest tramm, buss, inimesed ajavad sulle judinad peale, nende pilgud purevad sind, nad läbistavad hinge välja, – minu hing on auklikuks kulutatud... (Ivanov 2012b: 173)

Ivanov ütles kord ühes intervjuus, et „tegelikkusele on omane imepärane lõpetatus, labasus, kogu aeg tahaks sellele anda mingit vormi, teistsugust vormi, panna sellesse midagi ilusat” (Voltšek 2010).

Vene emigratsioon Baltikumis

2013. aasta kevadel ilmus tema romaan „Harbini öoliblikad”. See on samm edasi senisest Skandinaavia saagast ja Rakitini tsüklist. Autor on läinud kaasajast sõdadevahelisse hingetõmbeaega. Mõnest päevast või mõnest aastast, mis kulgevad otsekui väljaspool aega, Eesti vene diasporaa tekkimise, elu ja huku kahte kümnesse, oma isiklikust fantaasia abil ümberkujundatud kogemusest ja vaimusünnitise ühtesulatatud ajalukku. Muuseas, hoolikalt läbitöötatud ajalooline taust – 1920.–1930. aastate vene emigrantide eluolu Eestis – jätab võimaluse jutustada loomingust kui ainsast pääseteest eksistentsiaalse negatiivsuse eest.

Vene emigratsioon Baltikumis on uus teema ilukirjanduses. Ivanovi kõrval võiks nimetada vaid Kanadas elavat Jelena Katišonokit, kelle romaanides esinevad needsamad kaks aastakümnet, ent tegevus toimub Lätis. Seal on ta saanud niivõrd populaarseks, et korraldatakse ekskursioone „Jelena Katišonoki radadel”. Tema jutustus on rahulik ja võluv, detailidest üleküllastatud ning inimtüübid selgelt välja joonistatud. Ivanovil seevastu, nagu talle omane, on kummaline sisemonoloogi ja tühjusekujundi põimumine, mis on tingimata vaja täita loomingu, tegelaste päevikute ja kirjade hingusega, nende avantüristlike ja sürrealsete nägemustega.

¹⁷ Mister Winterskov esineb veel jutustuses „Kimp” (Ivanov 2013b).

Loomingu keskmeks romaanis on peategelase fotograaf Boriss Rebrovi loodud dada-kollaaž „Paabeli torn”. Rebrov koostas oma tulevast maal-mulaaži kaks aastat (Ivanov 2013a: 111). Vaimusilmas nägi ta oma teoses seitset surmapattu, kõiki Põrgu ringe, peegellabürinti, dirižaablit, Colosseumi fragmenti ja lasteraudteed koos vagonettidega, eardite klaaskujusid, kuradit kirikus tikutopsist oreli taga, luukerede orkestrit... „Pilt kasvas nagu muinasjutus oapuu; see kasvas tema sisse” (Ivanov 2013a: 112). Kui „Paabeli torn” on valmis, siis Rebrov joonistab ja pildistab seda, lootes, et on sellel kujutanud inimtegevuse hämmastavat terviklikkust. Ent nädala pärast, tajudes oma töö lõpetamatust, pöördub ta uuesti selle „olemise ainese” poole, millest Ivanovi proosa on läbi imibunud. Ta

...puhus lõõtsaga [---] rohkem tolmu, mida oli pööningult korjanud; prantslane [fotoateljee omanik, kelle juures Rebrov töötas – I. B., A. M.] ei saanud aru, milleks tolmu, kehtas õlgu, pildistas läbi tolmutpilve, järgmisel päeval tuli jälle joostes, plaatidega vehkides, palus Borissil ajada kokku tolmutpilve, pildistas veel ja veel magneesiumivälguga. (Ivanov 2013a: 214)

Tolm katab endiselt reaalsust, kujundab seda ümber ja veidral kombel isegi valgustab, andes kirjeldatavale tõelisuse staatuse.

„Harbini ööbiblikates” on tunda sellise inimese helget kurbust, kes teab, mis saab tulevikus. Erinevalt raamatu tegelastest, kes ironiseerivad esoteerikust kirjaniku Gontšarova üle, kes ühtelugu kuulutab neile surma ja Siberisse viimist 1940. aastal, teavad nii kirjanik kui ka lugejad, et just selline saatus ootas eestlaste kõrval ees ka iga toonast vähegi tuntud vene inimest Eestis. Tõsi on, et paljudel juhtudel Gontšarova eksib ja surm jõuab nendeni varem. Mehistunud ja endiselt andeka Boriss Rebroviga jätame hüvasti romaani lõpus, tolsamal kurikuulsal 1940. aastal, kui Eestis kehtestati nõukogude võim. Teatavas mõttes suri sel aastal ka Rebrov, õigemini tema nimi. Ta vahetas oma nime ja saatuse haiglas surnud sakslasega, saades härra Stammiks, kellen kunstnik lahkus Eestist mootorpaadiga Rootsi. Ta viis endaga kaasa elava mälestuse peaaegu kõigist, kes olid teda nende kahekümne aasta jooksul ümbritsenud.

Uus romaan mahub seitsme aasta sisse, mis on möödunud Skandinaavia saaga esimese jutustuse ilmumisest. Ka teema – rahutu, kodumaast ja kindlast pinnast jalge all ilma jäänud kangelane – on esmapilgul samaks jäänud. Ent fookuse muutus, sukeldumine ajalukku on vilja kandnud: „Harbini ööbiblikad” on küpse kunstniku töö, milles erilise püüdlikkuse ja andega on rajatud oma maailm – Paabeli torn, mille purunemine, nagu hästi teada, on möödapääsmatu.

Artikkel on kirjutatud projekti „Eesti Ida ja Lääne vahel: „oma”, „teise”, „võõra” ja „vaenlase” kujundite paradigma XIX saj lõpu ja XX saj Eesti kultuurides” (IUT18-4).

Kirjandus

- A f a n a s j e v, Vahur 2010. Impeeriumi vaeslapse kannatused. – Looming, nr 6, lk 887–888.
- B a v i l s k i 2010 = Дмитрий Бавильский, Андрей Иванов: „Писатель зол, он как скорпион, змея...”. – Частный Корреспондент. 19. XI. http://www.chaskor.ru/article/andrej_ivanov_pisatel_zol_on_kak_skorpion_zmeya_20926 (20. XI 2014).
- B l o k 1971 = Александр Блок, Собрание сочинений в шести томах. Том 6. Москва: Правда.
- D e r r i d a, Jacques 1987. The Post Card: From Socrates to Freud and Beyond. Chicago–London: University of Chicago Press.
- H v o s t o v, Andrei 2014. Emigrandi käsiraamat, oikumeeniline. – Vikerkaar, nr 4–5, lk 153–156.
- I v a n o v, Andrei 2010. Tuhk. Tlk Jaan Ross. – Loomingu Raamatukogu, nr 7–8. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 47–122.
- I v a n o v 2011a = Андрей Иванов, Зола. – А. Иванов, Копенгага. Таллинн: Изд-во „КПД”, lk 174–353.
- I v a n o v 2011b = Андрей Иванов, Четвертый оборот. – А. Иванов, Копенгага. Таллинн: Изд-во „КПД”, lk 102–173.
- I v a n o v 2011c = Андрей Иванов, Копенгага. – А. Иванов, Копенгага. Таллинн: Изд-во „КПД”, lk 3–51.
- I v a n o v, Andrei 2011d. Peotäis põrmu. Tlk Ilona Martson. Tallinn: Varrak.
- I v a n o v 2012a = Андрей Иванов, Кризис. – А. Иванов, Ночь в Сен-Клу. Таллин[н]: Авенариус, lk 3–72.
- I v a n o v 2012b = Андрей Иванов, Ночь в Сен-Клу. – А. Иванов, Ночь в Сен-Клу. Таллин[н]: Авенариус, lk 123–205.
- I v a n o v 2012c = Андрей Иванов, Холод под сердцем. – А. Иванов, Ночь в Сен-Клу. Таллин[н]: Авенариус, lk 73–122.
- I v a n o v, Andrei 2012d. Hanumani teekond Lollandile. Tlk Veronika Einberg. Tallinn: Varrak.
- I v a n o v, Andrei 2013a. Harbini ööliblikad. Tlk Veronika Einberg. Tallinn: Varrak.
- I v a n o v, Andrei 2013b. Kimp. – Vikerkaar 2013, nr 12, lk 34–44.
- I v a n o v 2014 = Андрей Иванов, Харбинские мотыльки. Романы. Москва: АСТ; редакция Елены Шубиной.
- J ü r i s t o, Tarmo 2013. Andrei Ivanov ja meie aja antikangelane. – Vikerkaar, nr 12, lk 45–49.
- K a r a j e v 2010 = Николай Караев, „Я порождаю бессмертные тексты”. – День за днем 28. IV. http://www.myeestonia.ru/publ/andrej_ivanov_ja_porozhdaju_bessmertnye_teksty/16-1-0-378 (20. XI 2014).
- K i r s s, Tiina Ann 2014. Kirjaniku maapagu: eksiili rõõmust ja vaevast. – Methis. Studia Humaniora Estonica. Eksiilkirjanduse erinumber, nr 13, lk 9–31.
- K u r g, Andres 2010. Viimane nõukogude põlvkond eksiilis. – Vikerkaar, nr 7–8, lk 198–201.
- L a a n e s, Eneken 2012. Andrei Ivanov ja rahvusülene (eestivene) kirjandus. – Sirp 8. III.
- L e v i e, Sophie 2009. Exile and assimilation: some notes on Vladimir Nabokov's journey through space and time. – Arcadia. International Journal for Literary Studies, kd 44, nr 2, lk 400–419, <http://repository.ubn.ru.nl/bitstream/2066/78909/1/78909.pdf> (20. XI 2014).

- М а з и н 2005 = Виктор Мазин, Стадия зеркала Жака Лакана. Санкт-Петербург: Алетейя.
- О ж а, Arno 2012. Elu võimalikkusest ahermaal. – Sirp 3. II.
- P i p e s, Richard 2003. Vixi. Memoirs of Non-Belonger. New Haven–London: Yale University Press.
- Р о д л у б н а я 2010 = Юлия Поддубная, Будни „азулянта“. – Урал, nr 12. <http://uraljournal.ru/work-2010-12-175> (20. XI 2014).
- С а м о и л о в 2010 = Давид Самойлов, Слова. – Д. Самойлов, Счастье ремесла. Москва: Время.
- С у с л о в а 1998 = Ольга Суслова, Введение в чтение Лакана: „Стадия зеркала“. – Кабинет: картины мира. Вып. I. Санкт-Петербург.
- T o f f l e r, Alvin 1964. Playboy Interview: Vladimir Nabokov, Playboy, January 1964. <http://longform.org/stories/playboy-interview-vladimir-nabokov> (19. XII 2014).
- V i n t, Toomas 2010. Andrei Ivanov „Minu taani onuke“ eesti keeles. – <http://toomas-vint.com/2010/04/andrei-ivanov-%E2%80%9Eminu-taani-onuke%E2%80%9C/> (20. XI 2014).
- V o l t š e k 2010 = Дмитрий Волчек, Путешествие писателя Иванова по сновидениям индийского принца в Дании. – Радио „Свобода“, 18. XI. <http://www.svoboda.org/content/transcript/2223723.html> (20. XI 2014).

The process of writing as mirror stage: prose writer Andrei Ivanov from Tallinn

Keywords: Estonian Russian literature, Russian literature, non-belonger, own *vs.* alien

The article discusses the works of Estonian Russian author Andrei Ivanov. Although he has been publishing only since 2007, he has already received a number of local and international awards, while his books have been translated into Estonian and German; also, a play based on his novel has been staged in Hamburg. Never before has an Estonian Russian author attracted so many Estonian sympathizers as evidenced by professional criticism as well as by numerous literary blogs. The article makes an attempt to analyse some specific features of Andrei Ivanov's writings, pointing out his alien or non-belonger status, writing as his only supportive ground, the dialectics of self and other, his reliance on an emotional and congenial reader, his figurative style and boisterous energy.

Irina Belobrovtsseva (b. 1946), PhD, Tallinn University, Institute of Slavonic Languages and Cultures, Professor of Russian Literature, venefil@tlu.ee

Aurika Meimre (b. 1969), PhD, Tallinn University, Institute of Slavonic Languages and Cultures, Associate Professor of Russian Culture in Estonia, rusmedia@tlu.ee

VEENE FORMALISM NING EESTI KIRJANDUS

Formalistlik essee

LINNAR PRIIMÄGI

Vene formalismi saatus

Formalism oli vene kirjandusteaduse koolkond¹ aastail 1914–1928. Formaliste ei huvitanud mitte kirjandus, vaid kirjandusteadus. Kirjandus pälvis nende tähelepanu üksnes kui objekt, mis erineb kõikidest teistest ja mida tuleb uurida talle ainuomaste vahenditega. Nois vahendeis, omaenda teaduslikus aparatuuris püütigi eeskätt selgusele jõuda.

Ent kuidas roog, nõnda kahvel. Esmalt tuli selgeks teha, mis on kirjanduslikkus, ilukirjanduse *differentia specifica*. Võtmeks võeti veendumus, et tekst on tehtud sõnadest ja lähtuda tuleb keeleteadusest. Lingvistika oli viimasel ajal ju tähelepanuväärselt lihtsustunud: noorgrammatikute häälikuseadused ja Saussure'i üldkeeleteadus süstematiseerisid keelestiihiat eeskujulikult. Sama tahtsid formalistid teha kirjandusteaduses. Leida võttes, mille abil tava-tekstist valmib kirjandustekst.

Paraku selgus esiteks, et keeleteadusest on tõhtu üksnes kunstilise teksti madalamail struktuuritasemeil opereerides. Lingvistika tuli hüljata, kui liiguti kõrgematele tasemetele, kust õieti algabki teksti kunstilisus. Ent formalistlik meetod (või printsiip) jäi seal abituks (sündisid *idem per idem*-määratlused: „Poetiline süntaks uurib süntaktiliste vormide kunstilise kasutamise võtteid”). Selles arusaamas formalistlik koolkond laguneski.

Teiseks selgus, et formalistliku kirjandusteooria võttestik pole mitte üksnes liiga lihtne, vaid ka liialt üldine. See ei saa pihta konkreetse teose uni-kaalsusele. „Loogilised vastuolud, millega Opojazil tuleb kohtuda üha sagedamini, tõrjuvad neid välja konkreetseste nõiarangist, kuhu nad on ära eksinud „kolme männi vahele”,” nentis Sergei Bobrov (1922: 28). Vähegi konkreetsem materjal ei mahtunud teoriasse ära.

Formalistid ise uskusid ja ka nendest usuti, et nad annavad ilukirjandust mõistmaks ja loomaks lihtsa meetodi ning selge algoritmi. Nende kiiluvette sättisid end kohe „eklektikud, kanoniseerijad, ühitajad ning epigoonid”, loetles Boriss Eichenbaum (1924: 25–26). Ent nondel diagnoositud „teoreetilise temperamendi puudus” sõnastab võtme formalistide-pioneeride eneste teadusloomesse.

Vene formalismi eredaimaid kujusid iseloomustab kadestamisväärne „teoreetiline temperament”. Andekad, energilised, leidlikud, poleemilised, õpijanused – nende kirjatööd on ideede genereerimise protokollid. Lahendused, mida nad teoreetilistele küsimustele otsivad, sünnivad otse sule all. Vaimustav on viibida nende omaaegse mõtte reaalarajas. Jah, nende kirjapanekuisse

¹ Vt Kirjandus kui selline. Valik vene vormikoolkonna tekste. Koost ja toim Märt Väljataga. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2014.

sigineb ebajärjekindlust, loogikavigu – aga see palang, see elaan, mis kannab nende konstrueerivat mõtet, andestab kõik.²

Roman Jakobson oli üldse üks kõige elevamaid mõtlejaid formalistide kildas, mingi teoreetiline poisiklikkus saatis teda kuni surmani (1982). Oh, kuidas logiseb loogika tema artiklis „Realismist kunstis” (1921)! Esiteks jagab ta realistlikkuse kui tõepära autori kavatsetuks (A) ja lugeja tajutuks (B), niisiis psühholoogilisel alusel. Nendega võrdväärseks eritleb ta (C) XIX sajandi realismi – kirjandusloolisel alusel. Ja kolmandal alusel, juba kirjandusliku võttena veel (D). Kuid sellega lugu ei lõpe. Ta peab vajalikuks lisada ka (E) kui „järjekindla motiveeringu nõude”! Muide, liigid (A) ja (B) jagab ta veel kummagi kaheks konservatiivsuse/novaatorluse alusel. See on tõeline puder ja kapsad, mis eksib kõigi teadusliku liigenduse reeglite vastu ja millega pole vähimatki peale hakata. Aga autori mõttekäiku, tema teoreetilise kassikanga loomet jälgida on väga põnev. Siin pusib tark inimene.

Esiformalistid olid juudi soost. Võib-olla **mängib formalistide mõtteviisis alateadlikult kaasa Vana Testamendi tekstiloogika**. Mille muuga seletada Roman Jakobsoni „eitava parallelismi” ning „ümberpööratud eitava parallelismi” mõistet kirjutistes „Realismist kunstis” ning „Uusim vene luule” (samuti 1921)? Eitavat parallelismi näitlikustab: „Ma pole puu, vaid naine”, ümberpööratult: „Ma pole naine, olen puu” (lk 43–44).³ Milleks siin üldse „parallelism”?

Robert Lowth (1912: 520–522) eristas Vanas Testamendis kolme liiki parallelismi: sünonüümset, antiteetilist ja sünteetilist.

Sünonüümne parallelism on väljendatav valemiga $p \rightarrow p'$: Pöördu mu poole / ja ole mulle armuline... (Ps 25: 16); Katsu mind läbi, Jehoova, / ja kiusa mind, / sulata mu neerud ja mu süda! (Ps 26: 2). Viimane juba valemiga $p \rightarrow p' \rightarrow p$.

Antiteetilist parallelismi võib formaliseerida kui replikatiivset konstruksiooni $[(p \leftarrow q) \& \neg p] \rightarrow \neg q$: Laisk käsi toob vaesuse, / aga virgad käed teevad rikkaks. (Õp 10: 4; võrdlusalus: käsi); Issanda tee on kindluseks laitmatule, / aga kurjategijaile on ta hukatuseks. (Õp 10: 29; võrdlusalus: Issanda tee). Antiteetiline parallelism on sümmeetriline.

Sünteetiline parallelism on ehitatud valemiga $(p \rightarrow q) \& (r \rightarrow s)$ ja võrdlusalus, *principium comparationis* puudub: Ülekohtuselt saadud varandustest pole kasu, / aga õiglus päästab surmast (Õp 10: 2); Kes pilgutab silmi, põhjustab valu, / ja huultelt meeletu libastub (Õp 10: 10).

Formalistide mõtlemist täpsemalt iseloomustama sobib asümmeetriline parallelism, millest Lowth ei räägi: $[(p \leftarrow q) \& \neg p] \rightarrow r$. Taibukas poeg kogub suvel, / aga poeg, kes lõikusajal magab, teeb häbi (Õp 10: 5). Võrdlusalus jääb samaks (*poeg*), aga vastandus hälbib sümmeetriast: kui *kogub/magab* võib veel semantiliseks opositsiooniks lugeda, siis *taibukas* ja *häbiväärsus* enam antonüümsust ei sisenda. Või: Tark poeg rõõmustab isa, / aga alp poeg on emale meelehärmiks (Õp 10: 1) – kontraarsed vastandid on *tark/alp* ja *rõõm/meelehärm*, aga korruga tuuakse sisse veel laiendav vastandus (*isa/ema*), mis

² Samasugune leidurlik elevus valitses 1960.–1970. aastatel Tartus, kui sündis ja kujunes Tartu-Moskva semiootikakoolkond. „On ju suur osa Tartu koolkonna teooriatest loodud *ad hoc*, konkreetse materjali uudsete analüüsivõimaluste loomiseks,” tunnistab Peeter Torop (2010: 349). Hiljem, 1980. aastatel asendus teaduslik pidupäevameeleolu teadusliku argipäevaga.

³ Leheküljenumbrid eestikeelses tekstivalimikus (vt viide 1).

nihutab sümmeetria paigast: võrdlusalus (*isa/poeg*), mis kehtestatakse esimeses värsis, tühistatakse teises värsis uue võrdlusalusega (*ema/poeg*). Seda parallelismi tüüpi võiks nimetada **produktiivseks** või **dünaamiliseks**, sest siin pole tegu mitte staatilise sümmeetrilise vastandusega, vaid asümmeetriaga, mis mõtet edasi kannab. Midagi sarnast võib kogeda formalistide tekste lugedes.

Nii võib end korruga tabada mõttelt, et **ilukirjanduses, eriti luules on vorm sisutundlikum kui kujutavkunstis**. Maali sõnum moonduv ühe värvi tooni muutusest või juhusliku detaili vahetusest vaevu, aga foneemi muutus teisendab kogu luuletuse sõnumit. Goethe meenutas (1829): „Ka trükivea tõttu on luuletajale külge luuletatud väga mõtet moonutavaid sõnastusi. Ühes teoste väljaandes, pealegi veel Cotta omas, arvas laduja end parandavat kallitele kodustele mõtleva Iphigeneia sõnu *Zu den Geliebten schweift der Blick* ja ladus *zu dem Geliebten* (‘armastatud mehe poole’) jne.” Või siis tunnistab teisel: „Alati, kui ma näen trükiviga, mõtlen ma, et on leiutatud midagi uut.” Mida väiksem on ilukirjandusteksti kujutusüksus (kujutusüksusest räägib Juri Lotman artiklis „Märkmeid jutustava teksti struktuurist”, 1973), seda kunstilisem ta on. Tarbetekstis võib asendada sõnu ja muuta lausestust, luuletekstis loeb iga häälik, iga kirjavahemärk, iga sõnavahe. Rämpsluules muidugi mitte.

Tekst ja teos

Johan Huizinga nentis aastal 1926: „Puhta kirjandusloo jaoks jääb otsatuks uurimisobjektiks kas teatud kirjandusteos ise, omaenda väärtuses, või üldine kirjanduse mõiste. Kultuuriajalugu seevastu näeb mineviku vaimuvorme, mida ta püüab mõista, alati keset sündmuste voolu” (Huizinga 2013: 177). Niisiis eirab ta võimalust vaadelda ka kirjandusteost ajas ning aja mõjul areneva organismina. See pole õige.

Tuleks vahet teha tekstil ja teosel. Tekst on käsitatav struktuurina, mis jääb – *mutatis mutandis* – läbi aegade samaks, iseendaks. **Et tekstist saaks kirjandusteos**, peab ta rahuldama kaht lisanõuet: **olema kujuteldav tervikuna ning edastama kunstilist intonatsiooni. Tekstist kui struktuurist** sünnib tänu nendele kahele tegurile **teos kui funktsioon**. Tekst ärkab ellu, muutub „kellekski”, ajas arenevaks organismiks – teoseks.

Üldine kirjanduslugu võib uurida tekstidevahelisi suhteid: mille poolest üks tekst erineb teisest. Kuid hoopis keerulisem ning inimvaimu arengu seisukohalt sisukam on uurida, mille poolest erinevad omavahel kaks teost. Niisiis on kirjandusteoorias võimalik kas tekstikeskne või teosekeskne käsitlus.

Vene formalistid tegelesid kirjanduslike tekstidega, struktuuridega. Ilukirjanduse valda kanti üle Hermann von Helmholtzi arusaam, et „elusrakku-de käitumine peaks olema seletatav molekulide liikumisega, mis toimub vastavalt kindlatele jõuseadustele”. Siis aga kogesid formalistid, et kirjandusteost ei saa struktuurielementidest tase-tasemelt ehitada alt kuni päris üles välja – klaasist lagi tuleb vastu. See, mis tekstist teeb kunstiteose, ei ole formaliseeritav. Piltlikult öeldes: teksti ülemised korrused ei ole ehitatud mitte altpoolt alustades, vaid ülalt, ning omaenda arhitektooniliste reeglite järgi. Kusjuures alumiste ning ülemiste struktuuritasemete vahele jääb kriitiline lõhe. Kõige selgemini räägib sellest Émile Benveniste artiklis „Keele semioloogia” (1974:

89): „Küsimus selles seisnebki, et välja selgitada, kas saab, ja kui, siis kuidas, minna märgilt üle kõnele. Tegelikult on märkide maailm endasse suletud. Märgilt lausungile ei ole üleminekut ei süntagmade moodustamise [*syntagmation*] ega mingil muul teel. Neid lahutab ületamatu piiriala.”

Strukturaalne formalism pidi hakkama otsima pehmemaid meetodeid hõlmamaks teksti, koguni kunstilist teksti tervikuna, koos tema „teleoloogiaga” (nagu ütles formalistide võõrasisa Christiansen, või „antud teose ülesande ühtsusega”, nagu ütles Žirmunski) ehk funktsiooniga. Tekstipõhiselt lähene miselt kirjandusele tuli nihkuda teosepõhisele vaatlusele. Vene formalistid seadsid ennast sisse sinna kriitilisse lõhesse kirjandusteksti alumiste tasemete (struktuuri) ning ülemiste tasemete (funktsiooni) vahel. See oli tänuväärne positsioon, sest võimaldas teaduslikku lähidistanti nii teksti ala- kui ka ülakorrustega. Õnnelikematel hetkedel, väärtuslikemates teadustöodes olid need distantid tasakaalus. Sellisel juhul tekib uurija perspektiivist teatav *Gestalt*-efekt, kus tekstimärkide kooslusest ilmneb mingi uus, immateriaalne teoreetiline konstruktsioon (*θεωρία* selle kreeka sõna täpses tähenduses).

Formalistide avangardi meetod põhineb paradoksaalselt just intuitsioonil. Nad ei kasutanud heuristilise meetodina „teaduslikku salierismi”, nagu seda neile ette heideti (vrd Puškinil: „kooskõla kontrollisin algebra abil”).⁴ Ainult teaduslik intuitsioon võimaldas neil rääkida kunstilisest intonatsioonist.

Intonatsioon

Intonatsiooni mõistele keskendus nõukogude vene helilooja Boriss Assafjev (1925), lähtudes just kõneintonatsioonist. Kummatigi ei eritlenud ta seda mõistet muusikateadusliku täpsusega, vaid rääkis laialivalguvalt, et muusika on „intoneeritava mõtte [*смысла*] kunst”, helilaad „intonatsiooniline, ühiskondlikus teadvuses juurdunud meloodilis-harmoniliste seoste kogum”, heliteos aga „intoneerimise käigus sotsiaalselt ilmneva muusika vorm”. Sellest kvaasiteaduslike metafooride salapärasest ei ole võimalik välja lugeda muud kui soovi täiendada heliteose struktuuri skeletti (mida uurib traditsiooniline muusikateadus) muusikalise elusainega – eesmärk ja vajadus, mille ta sõnastas juba 1923. aastal artikli pealkirjas „Heliainese vormistamise protsess” (Assafjev 1971: 209–365).

Formalistidest käsitleb intonatsiooni Boriss Eichenbaum uurimuses „Kuidas on tehtud Gogoli „Sinel”” (lk 51–71). Ehkki hõlpsam olnuks kõnelda intonatsioonist luule varal, räägib Eichenbaum sellest proosas. Tema tekst pole teaduslikult täppis, pigem etüüd. Kuid just see võimaldab tal „kriitilises lõhes”

⁴ Säärast „salierismi” võib kohata pigem avastuste-ahtras uuemas strukturalistlikus kirjandusteoorias. Näide Jürgen Linki „Kirjandusteaduslikest põhimõistetest” (1974: 160): „Kui tekstis leidub sünteetiline signifikant, mis tuleb substituuerida analüütilise kompleksiga, ja nimelt sellesama kompleksi ühe või väheste seemidega, siis on meil tegu *emfaasiga* (kr *emphasis* = selge ütlus). Näiteks olgu: „Pühendatud viimastele meestele” („Rodeo” *after-shave*’i reklaam). ‘Mehed’ on sünteetiline märk, millele aga tuleb substituuerida uus signifikaat. Substituens hõlmab vaid vähesteid, võib-olla üheainsa meemi ‘mehest’, nimelt ‘tugev’, ‘potentne’. Substituens (‘tugev’, ‘potentne’) esineb sellepärast analüütilisel kujul, et ta kujutab endast ‘mehe’ semantilise analüüsi üht osa. Emfaas on niisiis, sõltuvalt sellest, kas tegu on ühe või mitme seemiga, äraspidi sünekdohh või siis äraspidi perifraas. Hulgateoreetilises formuleeringus võib öelda: emfaas on semantilise hulga üksikelemendi projektsioon koguhulgale.”

sõnastada kunsti seda osa, mida Goethe nimetas *das Inkommensurable*, formaliseerimatuks. Formalist sõnastab formaliseerumatut – mida kompetentsemat veel soovida!

Kunstiline intonatsioon ei ole mitte autori isikliku stiili küsimus, vaid teatav keeleomane duktus, *écriture*.⁵ Oma stiilist kui individuaalsest eripärast autor lahti ei saa, see jääb läbi kumama ka siis, kui ta teeskleb kedagi teist.⁶ Aga duktust võib vallata või mitte vallata. See on kirjandusliku meisterlikkuse küsimus. Ning nagu meisterlikkuse puhul ikka, määrab siingi tulemuse andekus, loomupärane soodumus omandada midagi, mis pole kaasa sündinud.

Muidugi on intonatsioon muusikaline mõiste ja sarnaneb luuleteooriaski tuntud instrumentatsiooni mõistega. Erinevus seisneb vaid selles, et instrumentatsioon kujutab endast võtete passiivset arsenalit (mänguvalmis orkestrit!), intonatsioon kui duktus aga individuaalset kirjaoskust, vilumust tolles arsenalis või orkestris leiduvat kasutada isikliku sõnumi vormistuseks luuleteosena. Niisiis määratlen ma **intonatsiooni** muusika terminoloogias – kui **teose meloodiat ja rütmi tema kompositsioonilises harmoonias**.

Thomas Manni romaani „Doktor Faustus” VIII peatükis peab kohalik organist Wendell Kretzschmar loengu teemal „Muusika ja silm”: „Ta rääkis noodistatud muusika puhtvälisest ilmest ja kinnitas, et asjatundjale piisab ainast pilgust kirjaõppimisele, et helitöö vaimust ja väärtusest õiget muljet saada... Teisalt jälle kirjeldas ta meile, millist hurmavat naudingut pakub kogenud silmale juba üksi mõne Mozarti partituuri optiline pilt, dispositsiooni selgus, pillirühmade ilus jaotus, vaimukalt muutlik meloodiline joon.” – See on ka luuleteksti intonatsioonilise vormistuse parim kirjeldus.

Eesti kunstikirjandus saavutas intonatsioonilise kõrgvormi Siuru ning Arbujate luules, järgides Heiti Talviku kuulutatut: „Meie kohus on sundida saladasse stroofi / elementide pime raev.” Nende looming heliseb eeskujulikult tänapäevani. Aastal 1977 üllatas väga kauni poeetilise intonatsiooniga noor Doris Kareva („Viis tüdrukut ja kaheksa poissi”).⁷ Praeguses eesti kirjanduses, kus teoste asemel virnastatakse tekste ja tekstikogumikke nagu Väandras saelaudu, kohtab luulelist andekust, intonatsioonilist meisterlikkust haruharva.⁸

Autorikujund

Intonatsiooniga on seotud teine vene formalistidel äärmiselt tähtis, praegusest eesti kirjandusest kaotsiläänud arusaam – autorikujund.

Kirjanik on inimene, keda võib kohata uulitsal. Aga teksti korrastaja rollis toimetab **autor**. Tema asub oma teose sees, nii nagu mesilane kärke valmistades keerleb oma vaha aines. Autor ei ole mitte inimene, vaid tekstikujund, teksti sisefunktsioon. Tabavalt märgib omaaegne õpik, et „kunstiteost

⁵ L. Priimägi, Sürrealismi võti. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 6, lk 454.

⁶ Portugallane Fernando Pessoa sünnitanud oma loomeelu jooksul neli erinevat autorikujundit, ehkki tõlke põhjal (Loomingu Raamatukogu, 1973) selles veenduda ei saa. John Osborne'i näidendis „Vaata raevus tagasi” (1956) loeb tegelane pühapäevalehte: „Ah jaa, siin on veel üks ameerika professor Yale'ist või mujalt, kes usub, et kui Shakespeare kirjutas „Tormi”, muutis ta oma sugu.”

⁷ L. Priimägi, Mälestuste muusika. – Sirp ja Vasar 9. IV 1982; L. Priimägi, Kadunud originaal. – Looming 1997, nr 12, lk 1709–1710.

⁸ L. Priimägi, Rääbakad õied. – Sirp 30. V 2014.

lugedes ei piirdu me lihtsalt süvenemisega kõigesse sellesse, mida seal räägitakse, vaid saame ka aru, kes räägib ja kuidas räägitakse, missugune on autori suhtumine kujutatavasse tegelasesse”.⁹ Sellega võib nõustuda, kui autorina ei käsitata mitte inimest kirjutuslaua taga, vaid jutustaja häält teoses.

Just tollest räägib Eichenbaum oma Gogoli-käsitluse alguses: „Novelli kompositsioon sõltub suuresti sellest, missugust osa mängib tema ehituses autori **isiklik kõnetoon**, st kas see on organiseerivaks algeks, luues rohkemal või vähemal määral **pajatuse** illusiooni....” (lk 51). Ainult et Eichenbaumgi seostab autorikujundi elus kirjaniku karakteriga, tema loomupärase stiiliga, mitte intonatsiooniga kui teksti isikupärase sisehäälega: „...nagu paljud kaasaeased tunnistavad, paistis Gogol silma erilise oskuse poolest oma teoseid ette lugeda” (lk 52).

Suutmatust luua autorikujundit ning eristada kirjanikku ja autorit on käibele läinud koguni argumendina eesti kirjanduskriitilises poleemikas. Vastuseks tähelepanekule, et üks autor esineb oma tekstis Kõnepidamatu Skisofreenikuna, lööb teksti väljaandja lauda argumendi, et selle teksti kirjutanud inimese doktoritööd „nõustas XX sajandi kõige olulisem keeleteadlane Noam Chomsky”. Aga küsimus ei ole ju mitte, kes keegi on ja kes teda nõustas, vaid missuguse autorikujundi alla ta läheb oma tekstis esinema, kas tahes või siis – pigem – tahtmata. Ilukirjandus on kunst, mida tuleks õppida doktoritöö kõrvalt!

Kirjanik ning autor ei ole üks ja seesama. Kirjanik elab väljaspool teksti, autor elab ainult tekstis. Kirjanik sureb ära ja maetakse maha, aga autor jääb teksti sisse elama.

Autorikujundi loome on tänases eesti proosas täiesti unustatud. Välja lastakse vaid kirjanikutekste. Isegi *Facebook*'is suudetakse enesele leiutada huvitav roll, miks siis mitte belletristikaks pürgivates toodetes – need ju voolavad praegu, nagu torust tuleb, igasuguse kunstipärata. Ja koos kirjanikega lähevad ka nende tekstid mälu ühishauda. Aga klassika ei sure. *There's the rub*.

There's the rub. See tsitaat Shakespeare'ilt suunab kõrvale põigates meenutama, et eriti keerukas intonatsiooniline sümfonism kõlab draamateoses, kust lisaks autori tummale häälele peab kostma iga tegelaskuju isikupärane, karakterne intonatsioon. Eesti teatri algataja Lydia Koidula seda 1870 veel hästi ei suutnud. Aga Juhan Smuul, kelle „Polkovniku lese” (1968) nimiroll on säärase intonatsiooni esindusnäide,¹⁰ toob Autori ja koguni Remargi lausa lavale. Just remargis ilmneb ju muidu kõige selgemini autor kui teksti sise-funktsioon (st kui näidendi esmalavastaja oma vaimusilmas), kuid peale selle kätkeb „Polkovniku lese” tervikus veel ka päris autor päris sisefunktsioonina. Tekib hierarhiline struktuur: kirjanik → [autor → Remark → (Autor, Polkovniku lesk)].

Autorikujund sünnib tekstist lugeja teadvusse. Lugeja sünnitab ta endasse kas või vägisi, isegi kui kirjanik pole autorit tahtlikult eostanud. Kesale, kuhu ei külvata, võrsub umbrohi iseenesest. Sealt siis tulevadki autorikujundid, mida kirjanikud ise ei taha: Kirjanduslike Ambitsioonidega Ajakirjanik, Teismeline Pseudoteadlane, Fantaasiavaene Seriaalistsenarist, Keelekramp-

⁹ Marksistlik-leninliku esteetika alused. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1961, lk 368.

¹⁰ Tema raudselt ettekirjutatud intonatsiooni on laval kõrvalekaldumatult reprodutseerinud nii Aino Talvi (1966), Herta Elviste (1966), Ita Ever (1982) kui ka Madis Milling (2002).

lik Pubekas, Püüdlik Taidleja, Igav Inimene, Infantiilne Kassikangur...¹¹ Kes säärastega ihkaks kohtuda?

* * *

Mõlgutada pakub „Kirjandus kui selline” rohkesti. Sealsetel teoretiseerintutel on see *ad hoc*-võlu, mis laseb lugejal tõdeda kirjatükkide vähest süsteem-sust, kuid teeb temast teooria sünni tunnustaja, kannab ta noisse aastaisse, kui formalism oli veel noor ning avastuslik, lämmatamata epigoonide ja kom-mentaatorite toodangu alla.

Ja paneb küsima: kus on nüüdse eesti kirjandusteaduse „teoreetiline tem-perament”? *Où sont les neiges d’antan?*

Kirjandus

- A s s a f j e v 1971 = Академик Б. Асафьев, Музыкальная форма как процесс. Кни-га первая и вторая. Ленинград: Издательство Музыка.
- B e n v e n i s t e 1974 = Эмиль Бенвенист, Общая лингвистика. Москва: Прогресс.
- B o b r o v 1922 = Б. В. Томашевский, Формальный метод (Вместо некролога). – Игорь Чернов (подг. изд.), Хрестоматия по теоретическому литературоведению, I. Тарту: Тартуский государственный университет, 1976, lk 27–36.
- E i c h e n b a u m 1924 = Б. М. Эйхенбаум, Вокруг вопроса о „формалистах”. – Игорь Чернов (подг. изд.), Хрестоматия по теоретическому литературоведению, I. Тарту: Тартуский государственный университет, 1976, lk 15–26.
- H u i z i n g a, Johan 2013. Kultuuriajaloo ülesanne. Valik artikleid, esseid, kõne-sid. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- L i n k, Jürgen 1974. Literaturwissenschaftliche Grundbegriffe. Eine program-mierte Einführung auf strukturalistischer Basis. (Uni-Taschenbücher 305.) München: Wilhelm Fink Verlag.
- L o t m a n 1973 = Ю. М. Лотман, Замечания о структуре повествовательного текста. – Труды по знаковым системам VI. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 308.) Тарту, lk 382–386.
- L o w t h, Robert 1912. The Jewish Encyclopedia. Kd IX. New York–London: Funk and Wagnalls Company.
- T o r o p, Peeter 2010. Tartu koolkond kui koolkond. – Jalutuskäigud Lotmaniga. Koost Mihhail Lotman. Tallinn: TLU Press, 2010, lk 343–371.

Russian formalism and Estonian literature: A formalist essay

Keywords: literary theory, Russian formalism, perception about the author

The 19th century following the industrial revolution developed into a technologi-cal era, which evoked humanist protest in arts (symbolism, decadence) as well as humanities (Freud, anthropology). Literary theory was also affected as scienti-fic logic borrowed from technology was applied to human semiotic and figurative

¹¹ Minu arvustusest „Olematute teoste antoloogiale” (2014) Eesti Televisioonis 30. IV 2014. Vt <http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/06eb7caf-9b87-47f0-b9ba-1893a423f6b2>

thinking (Saussure, Wölfflin). Russian formalists had to overcome two traditions in the 19th-century literary studies, namely, a positivist adherence to facts and vulgar psychologism, neither having to do with a work of literature. Their studies addressed the author, the person behind the text. However, for them the author was not so much a person of flesh and blood who happened to write the book as an intrinsic function of the text, the voice talking to (not with) the reader. (The author-reader dialogue was still beyond the interest of the formalists of 1914–1928.) This led to the development of such terms as „text intonation” and „perception about the author”. The artistic integrity of the text, previously explained in terms of composition, came to be defined as unity of the perception about the author, while a work of literature was described as an episode open at both ends, yet held together by the same unity (Vinogradov on Akhmatova). Formalism expired when it turned out that its underlying logic of binary oppositions that sufficed for describing the lower elementary levels of the text failed to work for the artistic qualities revealed on higher structural levels. Nevertheless, Russian Formalism remains a mandatory basic course of scientifically grounded Literary Studies.

Linnar Priimägi (b. 1954), Tallinn University, Institute of Communication, Associate Professor, tristan@tlu.ee

PATUKUSTUTUSKIRJAST, ARMULAUALEIVAST JA LAADAST

aablat, oblaat, laat

JÜRI VIIKBERG

Eesti vaimuliku kultuuri sõnavara ja selle päritolu on keeleteadlased paelunud pikemat aega. Selgitatud on mitmesuunalisi laenusuhteid, tuvastatud on nii kristlikku oskussõnavara (*kabel, kirik, klooster, köster, munk, nunn, pagan, papp, paradüüs, preester, rist, ristima, sant, viiruk* jpm) kui ka selle tulekuteid (nt Loorits 1962; Liin 1964; Ariste 1972; Kivimäe 1987; Raag 1987, 1988; Raag, Vanags 2010; Viitso 2006; Ross, Soosaar 2007; Vööbus 2009; Tarvel 1998, 2013). Jumalakartlikku eluviisi järgima ning pattudest hoiduma pidid ristirahvaks saanud eestlasedki. Leevendamaks koguduseliikmete hingepiinu ning andmaks neile võimalust meelt parandada, kuulub (katoliku) kirikuelu juurde piht kui meeleeparanduse sakrament, pattude ülestunnistamine vaimulikule ning siiras kahetsemine. Eesti keeles kajastavad seda vanad alamsaksa laensõnad *piht* (< kask *bichte* 'Beichte') ja *pihtima* (< *bichten* 'beichten'), nagu ka osalised tõlkelaenud *pihiisa* (< *bicht-vader* 'Beichtvater'), *pihikamber* (< *bicht-kammer* 'Beichtkammer'), *pihitool* (< *bicht-stöl* 'Beichtstuhl') jt. Need sõnad on meie keelde ilmunud kindlasti enne luterlikku usu-puhastust, tõenäoliselt XIV–XV sajandil.

Nii mõnigi termin esineb eesti keeles tänapäevani võõrsõna kujul (nt *indulgents, hostia, monstrants, oblaat*), mille tähendus ja lähtekeel on teada (< lad *indulgentia, hostia, monstrantia, oblatus*) ning üldjuhul sellest teadmisest ka piisab. Alljärgnevas käsitletakse mõne katoliku kiriku ajal eesti keelde ilmunud mõiste – patukustutuskirja ja armulaualeiva – sõnavasteid (*indulgents, aablat, oblaat*) ja nendega seotud tähendusniheid pärast luterlikku usureformi.

Aablat. Wiedemanni sõnaraamatut lehitsedes torkab silma sõna *aablat* (Wiedemann 1869, veerg 65: *āblat, āblati* (d.) 'Oblate'), Tartu-murdeliseks (d. = dörptsch) märgitud sõna, mille saksa vaste *Oblate* seostub meie kirjakeeles võõrsõnaga *oblaat* 'armulaualeivake' (VSL). Oblaat on tuttav kõigile armulaualistele. Tegu on püha altarisakramendiga, Kristuse ihu ja verega, mida kristlastele jagatakse armulaualeiva ja veini kujul, Martin Lutheri sõnutsi „Armulaud on meile seatud igapäevaseks karjamaaks ja toiduks, et meie usk ei väsiks ega nõrkeks” (Meie Kirik 2010). Nüüdseks juba ammu arhaisemide

hulka kuuluva *aablat*-sõna esmaesinemuse leiame *afflate* kujul Georg Mülleri 15. jutlusest (11. XI 1603), kus sõna tähenduseks pole aga mitte 'armulaualeib', vaid 'indulgents', mis seostub pattude kustutamise (Müller 2007: 368–369). Tõenäoliselt ilmus laensõna eesti keelde juba enne Mülleri, XV–XVI sajandil.

Indulgents. Katoliku kirikus on pattude andeksandmise kõrval võimalik neid ka kustutada, st kustutada patuteole järgnevat karistust kahetsuse ning kahetsustegude kaudu. Kirik arvas võimaliku olevat patustele, kes oma tegusid kahetsesid ja meele muutust töötasid, püha- ja vagameeste heategude arvel armu jagada. Selleks hakati XI sajandil paavsti nimel müütama patukaristuse kustutamise kirju ehk indulgentse. XIII sajandil, kui ristisõdadeks vajati terveid uusi sõdalasvägesid, laiendas paavst patukustutuse kõigile ristisõdijatele ning indulgents sai lisatähenduseks 'ajalike pattude kustutamine heade tegude täidesaatmisega' (s.v. *Ablaß*: Kluge 2002: 4; EWD: 5). Heade tegudena läksidki arvesse kas raha(annetus) või kirikule osutatud teened (nt osalemine palverännakul või ristisõjas) (ENE 3: 619). Patukustutuskirjade müügist kujunes kirikule oluline tulullikas ning XVI sajandiks oli indulgentsidest saanud eeskätt rahateenimise vahend.¹ Nende ostmisega pidi lunastatama nii veel tegemata patte kui ka isegi juba surnud inimeste patte. Indulgentsidega äritsemisest sai üks reformatsiooni ajendeid, kui Martin Luther selle 1517. aastal otsesõnu hukka mõistis (Altof 1987: 57).

Indulgentside müüki reformiti seejärel Trento kirikukogul ning paavst Paulus III allutas selle kardinalidest järelevalvajate hoole alla. 1567. aastal kaotas paavst Pius V võimalused indulgentsidega rahalist kasumit teenida, seevastu indulgentside jagamine usklitele on katoliku kirikule iseloomulik tänini (Indulgents 2014).

Saksa ja eesti vasted. XIII sajandil said ka eestlastest roomakatoliiklased. Et sinne vaimulik ja ilmalik võim kasutasid ladina ja ka alamsaksa keelt, tulid uued kristlikud terminid meile nendest keeltest. Ladina *indulgentia* 'leebus, lahkus, arm(ulikkus)' sai vanaülemsaksa keeles vaste *ablāz* juba IX sajandil. XI sajandiks olid nii keskülemsaksa *abelāz* kui ka keskalamsaksa

¹ Luterlase vaatevinklist on tagantjärele selliseid õndsaks saamise püüdlusi narruseks nimetanud Georg Müller oma 20. juulil 1604 peetud jutluses: „Ißerranes se Paweste all, omat ned Inimeße Lapset moñesarnatze kombe ninck Teh otznuth, [---] Moñikat omat muhdsarnast keckÿ mängku mottelnuth ninck sisse sædnuth, kuÿ sæl omat, se Henge Meß, nÿ monda Peñikohrma sest vhest Liñast se töÿse Liña sisse, se Kurratÿ Afflate ninck Toiwutuße prast ioxnuth. [---] Moñikadt omat nente Mukade hæ Töh suhre Raha kz heñese pohle ostnuth; Moñikadt omat hend nente Mukade Kappide kz lascknuth maha mattada, sesama on keick seprast sündinuth, eth næmat omat mottelnuth, eth næmat se lebbÿ tachtsit Iumala iure tulla.” (‘Eriti paavsti ajal on inimlapsed mitmesugust viisi ning teed otsinud, [---] Mõned on muusugust narrust välja mõelnud ja sisse seadnud, nagu näiteks hingemissa, jooksnud kuradi indulgentside ning töötuse pärast mitu penikoorimat ühest linnast teise. [---] Mõned on munkade head teod suure rahaga endale ostnud. Mõned on end mungarüüdega lasknud maha matta. Kõik see on sündinud sellepärast, et nad on mõelnud, et nad seeläbi Jumala juurde tulevad.’) (Müller 2007: 394–395). Paar aastat hiljem, 22. augustil 1606 peetud jutluses on ta otsesõnu hukka mõistnud dominikaanlase Johann Tetzeli (1460–1519), „...q Vnuorschamet geleret, eth lebbÿ se Raha Andmeße, kuÿ kz täma hellisemeße lebbÿ, pidid nente Inimeste Henget, sest Pörgku Tulle iergkmeßest erlöset werden.” (‘kes häbenematult õpetas, et inimeste hinged lunastatakse pörgutulest raha andmise ning raha kõlina läbi.’) (Müller 2007: 684–685).

ablâte, *aflât* käibel tähenduses 'ajalike pattude andeksand' ja XIII sajandil laienes uusülemsaksa *Ablaß* tähenduseks 'ajalike pattude kustutamine heade tegude täidesaatmisega' (Kluge 2002: 4; EWD: 5). Keskalamsaksa *ablâte*, *aflât* olid need sõnakujud, mida pruugiti ka Vana-Liivimaal.

Eestikeelses tekstis on indulgentsi mõiste registreeritud XVII sajandi alguses, nimelt alamsaksa keelest pärit laensõna *afflate* ('indulgents') kujul Georg Mülleri jutluses (käsikirjas 1603; trükisõnas Reiman 1891 ja Müller 2007). See pidi siinmail tuttavaks saanud olema küll märksa varem, sest indulgentsidega kauaaegse kauplemise käigus oli alamsaksa *aflât* 'indulgents' mugandatud eesti keeles *laat*-sõnaks. XV sajandiks oli indulgentside müütamine Vana-Liivimaal kirikute juures kirikupühadel juba sedavõrd üldistunud, et 1437. aastal pidas Riia peapiiskop Henning Scharpenberg vajalikuks keelustada pidulikel päevadel pühades kohtades kauplemine sootuks (Kala 1992: 2253). Keeld paraku ei mõjunud. Nagu palju hilisemast Balthasar Russowi kroonikast (1584) ilmneb, käidi suviti usinalt ikka kõikidel kirikulaatadel, kusjuures tähtsamateks laadapäevadeks olid 29. juuni (apostlite päev), 8. september (Maarja sündimise päev) ja 1. november (kõigi pühakute päev) (Russow 1993: 86–87). Pärast reformatsiooni, kui indulgentside müük viimaks lõpetati, jäi *laat*-sõna käibele kirikupühadega seotud kauplemispäevade tähistamiseks.

Kiriku juures peeti keskajal laatasad harilikult vastava kiriku kaitsepühaku mälestuspäeval või muu tähtsama kirikupüha aegu. Laadapidamisele oli oluline kiriku kaitse, mis suurendas kauplemise turvalisust (Anepaio 1996: 8). Nagu ilmneb Heinrich Gösekeni sõnaraamatust (1660), tähendas XVII sajandil *kircko-pehw* 'kirikupäev' nii aastalaata (*Jahr marckt*) kui ka jumalateenistust (*Kirch-Mes*) (Göseken 2010: 414).

Seega andsid alamsaksa *ablâte*, *aflât* 'indulgents' eesti keelde nii rahva sekka levinud laensõna *laat* 'indulgentside müük kiriku juures kirikupühadel' (Raun 1982: 67; Anepaio 1996: 8; Troska 1998: 236) kui ka kirikumeeeste erialasõna *afflate* 'indulgents'. *Laat*-sõna esialgne tähendus sai hiljem avarama sisu: 'indulgentside müük kiriku juures kirikupühadel' → 'kaubitsemispäev kiriku juures' → 'kaubitsemispäev kaubitsemiskohas'. Ka *afflate*-sõna kuju ning tähendus teisesid, kui indulgentside müük meie aladel lõppes, *ablat* ~ *aablat* hakkas tähistama armulaualeivakest, oblaati: vrd *ablat* (Hupel 1780: 439), *āblat* (Wiedemann 1869: 65, 1973: 59). Seejärel kaob *aablat*-sõna trükiallikaist.

Eesti murdeandmete järgi on *laat*-sõna levinud üle maa kui kindlas kohas perioodiliselt peetav turg (EMS IV: 773). Laadale iseloomuliku hääleka melu tõttu on hakatud ka (naiste) jutuvada või vaidlemislärmi nimetama laadaks või laadapidamiseks.

Naaberkeeled. Eesti keelde jõudnud alamsaksa laensõnadele tuleb võrdluseks kõrvale võtta ka nende vasted läti ja liivi keeles, sest sageli näikse tegu olnud sama laenuallika või vahendajakeelega. Alamsaksa *aflâte* 'indulgents' mugandati eesti keeles, nagu mainitud, kauplemisega seotud *laat*-sõnaks. Asjaolu, et kunagine indulgentsidega kauplemine toimus kirikute juures, kajastub näiteks liivi keeles, kus *lõt* on säilitanud tähenduse 'jumalateenistus' (Kettunen 1938: 205; LELS 2012: 174). Läti keeles on *aplāts*-sõna tähenduseks nii 'armulaud' kui ka 'laat' ('Abendmahl; Jahrmarkt') (Sehwers 1953: 1). Niisiis on kunagisest indulgentside müügist kirikute juures säilitanud eesti keel selle

majandusliku aspekti (*laat* 'turg, ost-müük') ja liivi keel selle vaimuliku külje (*lēt* 'jumalateenistus'), läti keeles on säilinud aga mõlemad (*aplāts* 'turg, aastalaat; armulaud').² Mälestus katoliku usu ajast peegeldub veel ka soome keeles, kus mitmuslik *messut* tähistab suurt turgu, laata ('markkinat, myyjäiset'), ainsuslik *messu* on aga käibel missa tähenduses (SSA 2: 162).

Laadad ei tähendanud katoliku ajal kindlasti mitte üksnes kaubatehinguid, vaid sellega liitus ka pidusem pool. Isegi veel Wiedemanni sõnaraamatus registreeritud *kiriko āblati-pāiw* ('Kirchweih') osutab kirikupühale (Wiedemann 1869: 65, 1973: 59) ning laada ühitamisele kirikupühaga. Sedasama väljendab saksa *Kirchweih*, st kirikupühaga seotud laata ja rahvapidu ehk kirmest (EWD: 656–657).

Oblaad ja hostia. Neidki eesti keelde jõudnud termineid on vahendanud ladina ja saksa keel. Ristiusu algusaegadel ohvrialtarile toodud ande tähistanud ladina *hostia* ('ohvriloom; lepitusohver') sai IX sajandil eeskätt armulaualeiva tähenduse (VSL). Selle kõrval tuli kasutusele ladina *oblade*-sõna 'annid mis-saohvri puhul' (< *oblatus*, verbi *offerre* 'pakkuma, ohvrianniks tooma' partitsiivvormist), mis jõudis XIII sajandil keskülemsaksa keelde (*oblāte*) tähenduses 'hostiana ulatatud armulaualeib' (Duden 7: 475). Kui alamsaksa asemel sai meiegi maal valitsevaks ülemsaksa (kirja)keel, ilmus eesti keeles *aablat*-sõna asemele *oblaad* (< sks *Oblate*) ning tähenduse 'patukustutuskiri' asemele 'armulaualeib'.

Kõrvutades armulaualeiva nimetusi *hostia* ning *oblaad*, jääb esialgu mulje, et tegu on sünonüümidega. Tähendus 'armulaualeib' on eesti keeles nii hostial kui ka oblaadil (VSL) ning *Hostie* ja *Oblate* tähendusvasteks saksa keeles on 'Abendmahlsbrot' (GFW: 305, 524). Hostia tähendust on isegi võidud avada oblaadi kaudu, see on 'oblaadikujuline armulaualeib' (Duden 7: 274). Tõsi küll, oblaadile on märgitud tähendusi rohkem, lisaks ka 'ilmikvend või -öde' (VSL; Sivers 1997: 60), 'õhuke küpsis' ja 'tempelmark' (GFW: 524), seevastu on *hostia*-sõna kasutus kauasem, ulatudes ristiusu algusaegadesse. Tollaste kultustoimingutega seoses oli ladina *hostia* esialgseks tähenduseks 'ohvriloom, lepitusohver' ja kui *hostia* võeti kristlikusse terminoloogiasse üle, sai sellest sümboolselt Kristuse ihu võrdkuju, kes ohvritallena inimeste patud jumala ees lunastas (Duden 7: 274).

Pikem seletus täpsustab, et „hostia on hapendamata [taignast] ümmarguse oblaadi kujuline pühitsetud armulaualeib, mida katoliiklastele ja luterlastele armulaual või konfirmeerimisel ulatatakse” (Duden 7: 274). Nii et kitsamas tähenduses – kui pühitsetud armulaualeib – on hostia ja oblaad sünonüümid. *Oblaadi* tähendus on aga aja jooksul laienenud, hõlmates ka juba mainitud küpsist, ilmikvenda või -öde jm, millega hostial pole mingit pistmist. Et *oblaadil* on kirikuringkondades kitsendavaks eritähenduseks 'veel mitte pühitsetud

² Selle kõrvale võib tuua teisegi näite. Enn Tarvel on viidanud ladina keele mõjule eesti *patrama*-sõna puhul (< *paternosterit lugema*) (Tarvel 2013: 139) ja ta tähelepanekut paistab kinnitavat Georg Mülleri 2. jutluses (28. XII 1600) sisalduv *Põha Patre siddes* ('meieisapalves') (Müller 2007: 100–101). Analoogilise jälje on säilitanud meie lõunanaabrite keeled, kus nii liivi *põjörtõ* kui ka läti *pātarot* tähenduseks on 'palvetada' (LELS 2012: 251). Eesti *patrama*-sõnal ('vatrama, lobisema') on aga ilmne seos keskalamaksa *pateren*-sõnaga ('in monotone Weise viel sprechen') (Lübben 1888: 271; Raun 1982: 117). Arvatavasti on alamsaksa keel olnud (siingi) vahendajakeele rollis.

hostia', siis on arusaadav, kuidas võidakse saksa ilmalikus keeleruumis mõista tänapäeval *Oblate* all eeskätt just õhukest vahvlitaolist küpsist (Duden 7: 475). Hostia on alati pühitsetud armulaualeib, oblaat võib olla ka õhuke vahvlukujuline (pühitsemata) küpsis.

Eesti kirjakeeles on sõna registreeritud alates 1660. aastast, vrd *oblatit* 'Oblat/Eysenkuche' (Göseken 2010: 534), *oblat*, *ablat* 'Oblate' (Hupel 1780: 439), *oblāt* 'Oblate' (Wiedemann 1869: 771), *oblaat* 'armulaualeib' (ÕS 1980: 470). Rahvakeelde pole aga levinud ei *aablat* ega *oblaat*, armulaualeiva tähenduses on murdekeelest registreeritud *armuleib* Han Aud Ris Kod Hls ja 'armuleib VNg (EKI MK).

Torkab silma, et *oblaat*-sõna hakati juba varakult eesti keelde tõlkima. Gösekeni sõnastikus (1660) leiduvad *Raud kohck*, *Raud watz* 'Oblate, Eysenkuche', *oppri watz* 'Oppfer kuchen' (Göseken 2010: 535, 591, 592), Hupelil esinevad *oblat*, *ablat*, *Jummala armo leib* r., d. 'Oblaten zum Abendmahl' (Hupel 1780: 165) ja Wiedemannil (1893) *altari-*, *armu-*, *jumala-armu-*, *kiriku-leib*, *püha leib* 'Oblate' (Wiedemann 1973: 482). Tundub usutav, et reformeeritud usule üleminek ei toimunud kiiresti (arvestades mh ka rekatoliseerimist Poola ajal) ning et iseloomulik oli mõlema usutunnistuse aastakümnetepikkune kooseksisteerimine, enne kui evangeelne usutunnistus lõplikult peale jäi (Kivimäe 1987: 34). XVI–XVII sajandil võisid olla nii *aablat* kui ka *oblaat* eesti keeles käibel mõlemad, lisaks *oblaadi* tõlkevasted, mida mainib Gösekeni sõnaraamat. Indulgentsid jäid käibelt ära ning *aablat*-sõna muutus tarbetuks, aga Hupelil (1780) esinevad hostia tähenduses nii *ablat* kui ka *oblat*. Eesti *oblaat* pärineb ülemsaksa *Oblate*-sõnast ('aus Mehl und Wasser gebackene Scheibe': küsks *oblāt(e)* < lad *oblate* (hostia) 'dargebrachtenes Abendsmahlbrot' (Kluge 2002: 664).

Gösekeni registreeritud *raudkook* ja *raudvats[k]* ('Eysenkuche') viitavad oblaatide raudade vahel küpsetamisele (nagu vahvlite puhul), tegu on tõlke-laenuga saksa keelest, vrd saksa *Eisenkuchen* 'placentula inter ferra valida cocta' (Grimm III: 372). Ka *vahvli*-sõna on eesti keelde laenatud (ülem)saksa keelest.

Murraku- ja keeclühendid

Audru, **Hanila**; **Hls** = Halliste; **kasks** = keskalamsaksa; **küsks** = keskülemsaksa; **Kodavere**; **lad** = ladina; **Risti**; **sks** = saksa; **VNg** = Viru-Nigula.

Allikad

EKI MK = Eesti Keele Instituudi murdekartoteek.

Kirjandus

- Alt of, Kaja 1987. Vaesed koolipoisid Tallinnas XVI sajandi teisel poolel. – Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik III. Koost Jüri Kivimäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 57–91.
- An e p a i o, Terje 1996. Laat – see ilmarahva pulm. Tartu linna ja maakonna laadad 1920–1940. (Studia ethnologica 2.) Ajaloo Instituut. Tartu: Atlex.
- A r i s t e, Paul 1972. Das Niederdeutsche im Estnischen. – Советское финно-угроведение, kd VIII, nr 2, lk 91–98.
- Duden 7 = Duden. Kd 7. Etymologie. Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. Mannheim–Wien–Zürich: Dudenverlag, 1963.
- EMS IV = Eesti murrete sõnaraamat. Kd IV (K–L). Toim Anu Haak, Evi Juhkam, Mari-Liis Kalvik, Piret Norvik, Vilja Oja, Jüri Viikberg. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2004–2008.
- ENE 3 = Eesti Nõukogude Entsüklopeedia. Kd 3 (FILM–ISSÕ). Tallinn: Valgus, 1988.
- EWD = Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Erarbeitet unter der Leitung von Wolfgang Pfeifer. 8. Auflage. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 2005.
- GFW = Großes Fremdwörterbuch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1977.
- G r i m m III = Jacob Grimm, Wilhelm Grimm, Deutsches Wörterbuch. Kd III (E–Forsche). Leipzig: Verlag von S. Hirzei, 1862.
- G ö s e k e n, Heinrich 1660. Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval: Adolph Simon.
- G ö s e k e n 2010 = Valve-Liivi Kingisepp, Kristel Ress, Kai Tafenau, Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikool.
- H u p e l, August Wilhelm 1780. Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch. Riga–Leipzig: J. F. Hartknoch.
- Indulgents 2014 = <http://et.wikipedia.org/wiki/Indulgents> (28. VIII 2014).
- K a l a, Tiina 1992. Keskaegse tallinlase pühaderingist. – Akadeemia, nr 11, lk 2243–2259.
- K e t t u n e n, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V.) Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- K i v i m ä e, Jüri 1987. Luterliku reformatsiooni kultuurimõjud Eestis XVI sajandil. – Religiooni ja ateismi ajaloo Eestis. Artiklite kogumik III. Koost J. Kivimäe. Tallinn: Eesti Raamat, lk 33–56.
- K l u g e, Friedrich 2002. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage, bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- LELS = Tiit-Rein Viitso, Valts Ernštreits, Livõkiel-estikiel-leṭkiel sõnārõntõz. Liivi-eesti-läti sõnaraamat. Libiešu-igauņu-latviešu vārdnīca. Tartu–Riga: Latviešu valodas aģentūra, Tartu Ülikool, 2012.
- L i i n, Helgi 1964. Alamsaksa laensõnad eesti vanimas kirjakeeles. – Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 162. Tõid eesti filoloogia alalt I. Tartu, lk 32–74.
- L o o r i t s, Oskar 1962. Zur christlichen Terminologie bei den Esten, Liven und Letten. – Issanda kiriku tööpõllul. Uppsala: Arostryck, lk 200–218.
- L ü b b e n, August 1888. Mittelniederdeutsches Handwörterbuch von August Lübben. Nach dem Tode des Verfassers vollendet von Christoph Walther. Reprographischer Nachdruck. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1993.

- Meie Kirik 2010 = Armulaua katehhees. – Meie Kirik. Võrguteavik. Augsburgi Usutunnistuse Seltsi väljaanne. Pärnu 15. X 2010. http://www.meiekirik.ee/index.php?option=com_content&task=view&id=1467 (25. VIII 2014).
- Müller, Georg 2007. Jutuluseraamat. Koost Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, Külli Prillop. (Eesti mõttelugu 78.) Tartu: Ilmamaa.
- Raag, Raimo 1987. Mittelniederdeutsche und skandinavische Lehnwörter im Estnischen und Livischen. – Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum. Akten des 7. Internationalen Symposiums über Sprachkontakt in Europa, Lübeck 1986. Hg. von P. Sture Ureland. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, lk 317–346.
- Raag, Raimo 1988. *Nunn, prilla, koka* ja teised. Eesti keele rootsi laensõnadest. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 655–664; nr 12, lk 725–732.
- Raag, Raimo, Vanags, Pēteris 2010. Die christliche Terminologie und die Verbreitung christlicher Personennamen im Estnischen und Lettischen im Zeitalter von Reformation und Konfessionalisierung. – Die baltischen Lande im Zeitalter der Reformation und Konfessionalisierung. Livland, Estland, Ösel, Ingermanland, Kurland und Letgallen. Stadt, Land und Konfession 1500–1721. Teil 2. (Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung 70.) Hg. von Matthias Asche, Werner Buchholtz, Anton Schindling unter Mitarbeit von Magnus von Hirschheydt. Münster: Aschendorff Verlag, lk 15–40.
- Raun, Alo 1982. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Reiman, Villem 1891. Neununddreißig estnische Predigten von Georg Müller aus den Jahren 1600–1606. (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat 15.) Dorpat.
- Ross, Kristiina, Soosaar, Sven-Erik 2007. Eesti vaimuliku kultuuri sõnavara kujunemisest: veel kord ristimisest. – Keel ja Kirjandus, nr 10, lk 769–782.
- Russow, Balthasar 1993. Liivimaa kroonika. Tlk Dagmar Stock, Hermann Stock. Teine trükk. Tallinn: Hotger.
- Sehwers, Johannes 1953. Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluss im Lettischen. 2. Auflage. Berlin–Wiesbaden: Harrassowitz.
- Sivers, Fanny de 1997. Kristliku kultuuri sõnu prantsuse keeles. Tartu: Ilmamaa.
- SSA 2 = Suomen sanojen alkuperä. Kd 2 (L–P). Etymologinen sanakirja. Peatoim Ulla-Maija Kulonen. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62.) Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1995.
- Tarvel, Enn 1998. Mission und Glaubenswechsel in Estland und Livland im 11.–13. Jahrhundert aufgrund sprachlicher Quellen. – Rom und Byzanz im Norden. Mission und Glaubenswechsel im Ostseeraum während des 8.–14. Jahrhunderts. (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse. Jahrgang 1997. Band 3. Teil 2.) Toim Michael Müller-Wille. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, lk 57–67.
- Tarvel, Enn 2013. Misjon ja usuvahetus Eestis ja Liivimaal 11.–13. sajandil keeleliste allikate põhjal. – Enn Tarvel, Ajalookimbatused. Toim Marten Seppel, Urmas Tõnisson. (Eesti mõttelugu 109.) Tartu: Ilmamaa, lk 136–144.
- Troska, Gea 1998. Laadad. – Eesti rahvakultuur. Koost ja toim Ants Viires, Elle Vunder. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 236–240.

- V i i t s o, Tiit-Rein 2006. *Pagan, põrgu ja papp*: kolm kristlikku terminit. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 894–902.
- VSL = Eduard Vääri, Richard Kleis, Johannes Silvet, Tiina Paet, Tuuli Rehemaa, Võõrsõnade leksikon. 8., põhjalikult ümber töötatud trükk. Peatoim Tiina Paet. Tallinn: Eesti Keele Instituut, Kirjastus Valgus, 2012.
- V õ õ b u s, Arthur 2009. Muinaseestlaste suhted kristlusega (1970). – Arthur Võõbus, Kummargil käsikirjade kohal. Koost Amar Annus, toim Urmas Tõnisson. (Eesti mõttelugu 86.) Tartu: Ilmamaa, lk 369–375.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1869. Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. St.-Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- W i e d e m a n n, Ferdinand Johann 1973 [1893]. Estnisch-Deutsches Wörterbuch. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- ÕS 1980 = Öigekeelsussõnaraamat. Toim Rein Kull, Erich Raiet. Kolmas trükk. Tallinn: Valgus.

Letter of indulgence, communion wafer and fair: *aablat*, *oblaat*, *laat*

Keywords: Christian terminology, language contacts, cultural contacts, Low German loanwords, the Middle Ages in Estonia

The article reviews domestication of the concepts of and terms for 'letter of indulgence' and 'communion wafer' in the Estonian language. Etymological research of the word *oblaat* leads to the early Low German loanword *aablat* (*afflate* in old written Estonian) which denoted indulgence. As letters of indulgence were primarily sold near churches during religious holidays, the word *laat*, an abbreviated form of *afflate*, became gradually related chiefly to trade and acquired the meaning of a fair or fête. In the 16th century, at the time of the Reformation, letters of indulgence disappeared in Estonia, but fairs remained. In the dictionaries of both Wilhelm Hupel (1780) and Johann Ferdinand Wiedemann (1869) the equivalent of *aablat* is *oblaat* 'Oblate, Hostia'. Thus the meaning had changed and the term had come to denote communion wafer like in German. *Raud kohck* and *Raud watz[k]* ('Oblate/Eysenkuchen') in Heinrich Göseken's dictionary are examples of loanword adaptation in language use. It is interesting to note that these loan translations from German refer to the use of a baking device resembling waffle irons.

Jüri Viikberg (b. 1953), PhD, Institute of the Estonian Language, Senior Researcher, viikberg@eki.ee

EXEGI MONUMENTUM

Olen omal ajal juurelnud pikalt imago-
loogia valda kuuluvate küsimuste üle:
kuivõrd tasub kirjanikul oma maist isi-
kut eksponeerida, kuidas kirjaniku elu-
käik ja selle pinnalt kujunev isikumüüt
mõjutab tema teoste vastuvõttu, mil
määral võib kriitika ja kirjandusteadus
hinnangu andmisel isikulooliste and-
metega opereerida jne.¹ Arvasin, et olen
selle temaatika enda jaoks ammenda-
nud, aga Linnar Priimäe hiljutised mõt-
tearendused autorikujundi asjus andsid
tõuke nimetatud küsimuseringi juurde
tagasi pöörduda. Pealegi võib nüüd toe-
tuda Juri Lotmani asjaomasele käsitlu-
sele.

Priimägi kirjutab: „Kui vaadata
noort eesti kirjandust, nii luulet kui ka
proosat, siis ei suudeta enam autoriku-
jundit luua – igauks laseb sirgest rauast
nagu ajakirjanik.”²

„**Kirjanik** on inimene, keda võib
kohata uulitsal. Aga teksti korrastaja
rollis toimetab **autor**. [---] Autor ei ole
mitte inimene, vaid teksti kujund, teksti
sisefunktsioon.”

„Kirjanik elab väljaspool teksti, au-
tor elab ainult tekstis. Kirjanik sureb
ära ja maetakse maha, aga autor jääb
teksti sisse elama.”

„Autorikujund sünnib tekstist lugeja
teadvusse. Lugeja sünnitab ta endasse
kas või vägisi, isegi kui kirjanik pole au-
torit tahtlikult eostanud.”³

¹ Vt J. S a n g, Päripidi vastukarva. Tal-
linn: Eesti Raamat, 1987, lk 13–17, 18–23,
24–27.

² J. S a n g, Kiriusutelu Linnar Priimäega.
– Keel ja Kirjandus 2014, nr 3, lk 230.

³ L. P r i i m ä g i, Vene formalism ning
eesti kirjandus. Formalistlik esse. – Keel ja
Kirjandus 2015, nr 1, lk 37–38.

Olen Priimäega pooleldi nõus –
võib-olla on subtiilne autorikujund
eesti nooremas kirjanduses tõesti ka-
duma läinud, aga sellest pole midagi,
sest sama rolli täidab veelgi edukamalt
autorikujund, imidž, mille hakkajad
literaadid endale meedias ja seltsielus,
seega väljaspool teksti loovad. Pilt loo-
jast kui reaalsest suurusest ankurdab
teose lugeja jaoks kindlamalt maa külge
ja hõlbustab eriti luule vastuvõttu, mis
on juba loomu poolest imaginaarne, ting-
lik ja lenduv.

Juri Lotman räägib vastavas ühen-
duses poetilisest isiksusest, mis hõl-
mab nii kirjaniku persooni tema eraelu-
listes ilmingutes kui ka autorikujundit:
„„Poeetiline isiksus” on ajastukaaslaste
teadvuses käibiv ajalooliselt ja kultuu-
riliselt määratletud ettekujutus poeedi
loomusest, tema saatusest, käitumisest
ja isegi välimusest. See kujutluspilt võib
assotsieeruda kindla loovisikuga (nii
kehtestas Byron romantismisüsteemi
poetilise isiksuse etaloni 1820-ndate
aastate Euroopale) või olla tüüptun-
nustest sobitatud ideaalne koondkuju.
„Poeetiline isiksus” on omamoodi kliše,
ajastukaaslaste ühine mõõdupuu, mille
järgi otsustatakse, kellele oma tutvus-
konnast vaadata kui tunnustamata gee-
niusele.”⁴

Autorikuvandile on otsitud ka psüh-
hofüüsulist alust. Nii leiab saksa tüpo-
loog Ernst Kretschmer, et luuletajad on
enamasti kõhnad ja kalduvad skisofree-
niasse, samal ajal kui romaanikirjanik-
ke iseloomustab pükniline kehaehitus ja

⁴ J. L o t m a n, Kultuurisemiootika. Tekst
– kirjandus – kultuur. Tallinn: Olion, 2006,
lk 305.

maniakaaldepessiivne temperament.⁵ Kui haarata lähimate näidete järele, siis sobiks seda vastandust illustreerima Juhan Viiding ja Mati Unt. Üldiselt pole aga poeedi tüübi väljakujunemisel määravaks mitte sünnipärased iseärasused, vaid teadlik imagoloogiline töö. Nii pidas Byron dieeti, sest romantilisel luuletajal ei sobinud olla paks. Byroni puhul võibki kõnelda elust kui loomingust ja biograafiast kui kunstiteosest.

Ühest küljest on poeetiline isiksus niisiis kliše, mille lugejaskond kirjani-kule külge poogib. Teisest küljest valib nii mõnigi luuletaja endale ise rolli ja püüab oma ekstravagantse käitumise või riietusega välja paista, trotsides kehtivaid norme. Karm saatus, vaesus, tagakiusamine, (sise)pagulus, varajane surm võivad talle tahtmatultki osaks langeda ja teha temast sümbolkuju, „jumalate lemmiku”. Pärast dekabrist Rõlejevi hukkamist Peeter Pauli kindluse kroonvärgil muutus tema kirjanduslik staatus: enne teisejärguliseks peetud poeet tõusis järgmise põlvkonna silmis Puškini ja Gribojedovi kõrvale. Kuigi romantilised klišeed pole kuhugi kadunud, vaid elavad siiani rahva (ala)teadvuses, on nende mõjujõud tunduvalt piiratum. Tänapäeval ei tarvitse sellised dramaatilised aktid enam otseselt mõjuda. Nii ei kergitanud Rudolf Rimmeli poliitilise žestina mõeldud enesetapp kuigivõrd tema staatust luuletajana, müüti ei sündinud ja ta jääb endiselt üksnes kirjandusloolaste huviorbiiti. Vahest on põhjuseks seegi, kellenäe ta end kunagi esitles – lüüriline miilits. Seega võib kuvand olla ka negatiivne.

Kui vaadata eesti kirjandust laiemalt, siis juba Siuru seltskond tegeles innukalt rollimängude ja oma imidži kujundamisega. Iseeneslikult kujunenud isikumüüt on traagiliselt hukkunud Heiti Talvikul, müüdi algeid ehk tiisikuse ja võimude poolt vintsutatud

Artur Alliksaarel. Selgepiirilisel joonistub välja Uku Masingu kuvand – eraklik manatark, keda palgest palgesse said näha ainult vähesed valitud. Samal ajal kulgeb läbi eesti luule uhke naisliin, mis ei tõuse esile mitte niivõrd välise kuvandi kui just poeetilise autorikujundi poolest: Betti Alver... Debora Vaarandi... Viivi Luik... Doris Kareva... Kristiina Ehin. Tõsi küll, viimane on teinud usinalt ka PR-tööd.

Et kirjandus on ühiskonna elus marginaliseerunud, siis tuleb otsida üha in-nukamalt vahendeid, et pääseda pildile. Ja kui varemalt taotles kirjanik eeskätt tunnustust, siis tänapäeva turumajanduses (pehmemalt öeldes – loomemajanduses) on kuvandiloomes nihkunud pea-aegu täiesti merkantiilsele pinnale ja etendab olulist osa olelusvõitluses – selle edukusest sõltub raamatute läbimüük ja autori sissetulek.

„Ajajärkudel, kui luule on realistliku orientatsiooniga ja nimme proosapärane, hakkavad „poeetilised” maneerid mõjuma labase poosina ning poeedi käitumine muutub rõhutatult argiseks. [...] Poeet jääb nii või teisiti lugeja silmis „biograafiaga inimeseks”, subjektiivselt seisneb tema käitumise iseärasus aga selles, et loojale on „tavapärasuse” matkimine sihipärane ja programmiline tegevus.”⁶

Samas peab see programmiline tavapärasus olema ikkagi mingit pidi silmapaistev. Noorematest kirjanikest on oma imidžiga vaeva näinud Sven Kivisildnik – skandalist, Kaur Kender – jõmm, Jürgen Rooste – joviaalne semu. Oma kuvandi kinnistumise nimel peab viimane veel võistlema õndsas Ott Arderiga. Kindel kuvand on Juhan Viidingul, aga tema on juba keerulisema rollistruktuuriga nähtus.

Kõigepealt lõi ta endale Jüri Üdi näol ereda autorikujundi – siin võime rääkida autorikujundist Priimäe mõt-

⁵ E. K r e t s c h m e r, *Geniale Menschen*. Berlin–Heidelberg: Springer, 1929, lk 56–60.

⁶ J. L o t m a n, *Kultuurisemiootika*, lk 306.

tes –, aga kui see valmis oli, kiskus maski maha, kuulutades: „Ma olin Jüri Üdi.” Samal ajal täiendasid tema kui poeedi kuvandit teatrilaval esitatud rollid, eriti prints Hamlet, nii et mitmed hindajad (Toomas Liiv, Mihkel Mutt, Sirje Kiin) ongi näinud temas Eesti Hamletit. Lisaks astus ta üles omaenese laulukavadega, kus ta oli ühemõtteliselt Juhan Viiding. Aga aristokraatse hoiakuga ja ikka laitmatult riides.

Oma tabavas essees „Näitleja kui ajastu lühikroonika” märgib Mihkel Mutt: „Üha suurema hulga ning erinevama taustaga inimeste tegevus hakkab omandama (seni eksklusiivselt) näitleja elujoonise mõningaid olemuslikke tunnuseid. [---] Too on teadupoolest alati ise olnud endale „materjaliks”, osalenud loomingus oma isikuga tervenisti. [---] Nüüd ei saa ka teised kunstnikud enam piirduda üksnes oma toote loomisega, vaid peavad ka pärast seda promoüritustel ja muidu „juures olema”, säutsuma jne.”⁷ Samal ajal toimub teistpidine liikumine – näitlejate ilmalikustumine: näitlejad on hakanud eksponeerima oma isikut vahetumal kujul, väljaspool ettekirjutatud teatrirolle, mis nõuavad ümberkehastumist, ja astuvad *stand-up* komöödia formaadis publiku ette iseendana.

Ere kuvand, mille viib täiuseni poeedi (soovitavalt vägivaldne või enneaegne) surm, loob eeldused tema isiku ja loomingu kanoniseerimiseks. Kui keegi juba kanoniseeritakse, siis *en gros*, ja pühapaiste laieneb igale viimasele kui reale tema pärandist. Nii on Jüri Talvet oma Liivi-monograafias kuulutanud novaatorlikuks suursaavutuseks ka luuletaja ilmselgelt saamatud värsikesed: „See, et Liiv trotsis puhtaid riime ja eelistas kirjutada saksa ballaadile ja hispaania romansile lähedases vormis, kus pooled värsid on ülepea riimita ning

⁷ M. Mutt, Näitleja kui ajastu lühikroonika. – Looming 2014, nr 5, lk 688, 694.

riim on lõtv, sageli üksnes kaasrõhkudel põhinev, näitab Liivi kui 20. sajandi Euroopa luule peasuundumuste varajast ettetundjat...”⁸ Samamoodi tunnistatakse nüüd harda imetlusega kogu Juhan Viidingu ulatuslikku loomingut, kus pärlite hulka on eksinud mitmeidki juhutekste. (See muidugi ei pisenda Viidingu tähendust teedrajava luuletajana, kõige suurem tunnustus talle on tema epigoonide hulk.⁹)

Niisiis – eluliselt tähtis on olla nähtaval, jõuda kas või kollase ajakirjanduse lehekülgedele ja tõusta seeläbi prominendi seisusesse. Aga ütle, mis sa ütled – kõige võimsam vahend on ikkagi televisioon.¹⁰ Suurima tuntuse tagavad vähenõudlikud meelelahutussaadet ja seriaalid. Seal esinemine võib saada sillaks isegi suurde poliitikasse rammusama lobi peale. Nii võib ennustada edu Riigikogu valimistel komödiant Maire Aunastele, kes on juba üles astunud ka *stand-up* poliitikasaates „Foorum”. Toompeal ootab teda ees Võsa Pets. Kas just kõik „Õnne 13” tegelased, aga vähemalt Alma-tädi (*alias* Helgi Sallo) pääseks kindlasti parlamenti, kui ta vaid viitsiks kandideerida. Kirjanike šansid on kasinamad. Sellised aatelised ajad, kus Riigikogus oli tervelt viis literaati – nagu Jaan Kaplinski, Jaan Kross, Paul-Eerik Rummo, Arvo Valton ja Rein Veidemann VII koosseisus –, on ammu möödas.

JOEL SANG

⁸ J. Talvet, Juhan Liivi luule. Monograafia. Tallinn: Tänapäev, 2012, lk 69.

⁹ Vt Ma olen Jüri Üdi. Valik üdiluuletusi 1974–1990. Koost ja toim H. Krull, C. Pihelgas. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.

¹⁰ Noor kolleeg avaldab kahtlust: järsku on ikkagi *facebook* võimsam? Ei tea, sotsiaalmeedia on ligipääsetav kõigile, telekraanile pääsevad ainult üksikud.

TÕELINE ARMASTUS JA ARMASTUSE TÕEREŽIIMID

Armastus ja sotsioloogia. A. H. Tammsaare romaan „Ma armastasin sakslast”. Koostanud ja toimetanud Mirjam Hinrikus, Jaan Undusk. (Moodsa eesti kirjanduse seminar 2.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2013. 350 lk.

Minu kümneaastane tütar küsis minu käest hiljaaegu: emme, kuidas ära tunda tõelist armastust? Keeruline küsimus, pidin nentima. Ise aga hakkasin juurdlema selle üle, miks me tunneme vajadust vaagida armastust tõe ja vale skaalal. Miks on ikka neid, kes otsustavad, et mõni armastus on tõeline, mõni mitte (kusjuures sageli on need otsustajad just kõrvalseisjad)? Ja mis on need kaaluksed, mis aitaksid armastuse tõesust kindlaks teha?

Üks võimalik, kuigi ehk küünilise-na tunduv vastus võiks tulla Michel Foucault'lt: igal ühiskonnal on oma tõerežiim, teatud diskursusetüüpe võetakse tõestena ja need hakkavad toimima tõe etalonidena. Ühiskonnas pannakse paika strateegiad, mille abil saab eristada tõeseid ja väärraid lausungeid, kehtestatakse kontrollimehhanismid, väärtustatakse teatud tüüpi tõe otsimistehnikaid, määratakse kindlaks, kellel on õigus öelda, mis on väär ja mis on tõde. Tõetehnikad ja -etalonid muutuvad koos ühiskonnaga. Oleks naiivne arvata, et ühiskondlikud tõerežiimid tegelevad ainult sotsiaalse sfääriga, rahvuse ja riigi jaoks esmaoluliste küsimustega. Tõerežiimid määratlevad ka kultuuriliselt omaks võetud emotsionaalsuse skaalad, meie rõõmu ja kurbuse avaldamise viisid (kui kõvasti on viisakas naerda ja

nutta) ja sellegi, millist armastust peaks võtma tõelise armastusena.

Võiksin oma tütrele öelda nõnda: ühiskonnas domineerivad diskursused toimivad keelena, mis võimaldavad ja samas ka piiravad armastuse sotsiaalseid praktikaid; diskursused ja sotsiaalsed praktikad üheskoos loovad võimalikuste sfääri, kus ainukordne armusuhe võrsub, ehk siis armastuse tõerežiimi, reeglistiku, mille järgi mingil ajajärgul otsustatakse armastuse ehtsuse üle. Nüüdisaegses läänelikus ühiskonnas pole enam tavaks mõõta armastust armastaja vägitegude abil, küll aga kehtib endiselt armastuse tõesuse mõõtmine majanduslikel kaaludel: üldlevinud on arvamus, et kallid kingitused näitavad armastuse ehtsust (aga on samas sobilikud põhiliselt mehelt naisele suunas ja mitte vastupidi). Sest milleks raisata raha, kui pole armastust? Teiselt poolt püsib armastuse pragmaatilise tõerežiimi kõrval ka armastuse romantiline režiim, mille kohaselt tõelist armastust ei saa mõõta kullas.

Siit selgub kurb tõsiasi: armastus on valdkond, kus pole kehtestatud ühte usaldusväärset tõeetaloni; pragmaatiline ja romantiline tõerežiim võistlevad omavahel. Ja veel. Armastuse tõerežiimid kehtestavad siiski vaid romantilise käitumise võimalused, selle, kuidas armastusest rääkida, kuidas armununa tegutseda, kuidas armastuskäitumist hinnata. Võimalik, et armastus kui isiklikult kogetav tunde- või meeleseisund jääb ühiskondliku tõerežiimi jaoks (vähemalt osaliselt) hõlmamatuks. Siit edasi võib minna psühhoanalüüsi või fenomenoloogia enamgi illusioone purusta-

vat teed ja uurida minakogemuse suhet teisega. Kas on üldse võimalik omaenda minakogemusest väljuda, luua suhet teisega? Või tuleb mõnda koos Roland Barthes'iga psühhoanalüütilises registris: „Ma ihaldan oma iha, ja armastatu pole muud kui selle iha vahend.”¹ Ilusamalt kõlab siiski Alain Badiou visioon armastusest kui sündmusest, mis raputab paigast meie eksistentsi alustalad. Kui üldse, siis just siit võiks leida nn tõelise armastuse definitsiooni.

Armastuse tõerežiimi peegeldajateks, aga samas ka kehtestajateks on teadagi lood armastusest: filmid, romaanid, sõpradelt ja tuttavatel kuuludud rahvapärismus. Õnnestunud teos võib kehtestada uue reeglistiku armastusest rääkimiseks. Kui seda siiski ei juhtu, pakub ta meile sellegipoolest võimaluse uurida ajastu tõerežiime ja mõtiskleda fiktsionaalse armastuse eripära üle.

Järgnevalt tuleb kõneks Mirjam Hinrikuse ja Jaan Unduski koostatud „Armastus ja sotsioloogia. A. H. Tammsaare romaan „Ma armastasin sakslast””, eesti ühele silmapaistvamale armastusromaanile pühendatud mahukas käsitluste kogum. See ei ole tasakaalukas ülevaade kõigist kogumiku artiklitest, vaid pigem osadest ärgitatud mõtisklus Tammsaare romaani kahe peategelase ja nende vahelise armastuse teemadel, taustamärksõnadeks Tammsaare armastuskäsitlus, kahe maailmasõja vaheline Eesti ühiskond, üleilmalised moderniseerumisprotsessid, armastuse tõerežiimid ja küsimus minakogemuse piiridest.

Tähelepanuväärsel kombel õnnestub avaartiklil armastuse teemat täielikult vältida. Mirjam Hinrikus käsitleb ro-

maani ja selle meespeategelast modernsuskogemuse kriisi taustal: kiire linnastumise tagajärjel oli XX sajandi alguse Eesti ühiskonnas tekkinud üldisem identiteedikriis, Oskari tüüpi modernsed poolharitlased tajusid end pidetute, lõhestunud hingedena ning igatsesid taga kaotsiläinud terviklikkusetaju. „Ma armastasin sakslast” on romaan moodsa identiteedi otsinguist ja moodsa subjektsuse moodustamisest, Oskari katse romaani kirjutada on püüe ennast n-ö kokku kirjutada, luua enesele „ehe identiteet” ja leida „õige” tegelikkuse interpretatsioon” (lk 17–18). Armastuse perspektiivist võiks Hinrikuse tõlgendusele lisada ka vähem pretensioonika täienduse: Oskar täidab sõnadega armastatu lahkumisest tekkinud tühikut, kirjutamine võimaldab Oskaril edasi püsida armastuse režiimis ja vältida lõpliku lahkumise tühjustunnet. Sealjuures hakkab pihtimus ennast ise edasi kirjutama, Oskar leiab pidevalt, et ta on kirja pannud midagi muud kui seda, mida kavatses. Hinrikus osutabki Oskari eneseotsingute luhtumisele, tuues selle põhjuseks Oskari suletuse oma minasse, „oma kujutluste, arusaamade, illusioonide ja ihade maailma” (lk 18).

Järgnevas kirjutises suunab Ulrike Plath tähelepanu Oskarit pidevalt saatvale näljatundele ning eesti ja baltisaksa kultuuri vastuoludele, aga laiemas plaanis jätkab ta eelnenud artikli ühiskonnakeskset vaateviisi: Oskar ilmneb kui kultuuriliselt nõrgestatud tegelane, kel pole Erika vanaisa „tugevale baltisaksa kultuurimälule midagi vastu panna, sest tema esiisade usk iseendasse, loodusse ja tulevikku on tal linnas kaduma läinud” (lk 64). Plath kirjutab: „Kaetud lettide ees ja laua taga nälgimisest ning võimetusest pakutud armastust vastu võtta ja nautida saabki romaanis Oskari isiklik juhtmotiiv. Välisest, rahapuudusest tingitud tõkkest suurem on tema sisemine pärsitus elu ees, milles võib näha vaese talupoegliku päritolu tekitatud alaväär-

¹ R. Barthes, *Fragments d'un discours amoureux*. Paris: Seuil, 1977, lk 39. Psühhoanalüütilise lähenemise kohta vt ka: E. Annus, *Love and the image in Nancy and Lacan*. – *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 2013, nr 22, lk 167–182 (sisaldab üsna põhjalikku eestikeelset kokkuvõtet).

suskompleksi või nõrka minatunnet” (lk 51). Plath loeb Tammsaare romaani kui lugu eesti ja baltisaksa kultuuri kokkusulamise võimatusest Erika ja Oskari suurest armastusest hoolimata (lk 62). Samas ilmneb, et Oskari majanduslikud raskused olid vägagi tüüpilised ka baltisaksa noorte hulgas, kes tegid ülikoolis buršielu elades suuri laene ning polnud hiljem majanduslikel põhjustel suutelised perekonda looma (lk 68). Oskari ja Erika armastus asetub siin niisiis ennekõike sotsiaalsesse konteksti, Erika vanaisa mõju all „jääb Oskari ja Erika armastus täitumusest” (lk 62).

Ka Rein Undusk läheneb Oskari loole kui luhtunud armastuse loole, ent teda ei huvita sealjuures mitte ühiskonna surve armastajatele, vaid keele ja subjekti suhe romaanis. Rein Undusk osutab, et ühelt poolt on romaanis armastus minaisiku ütlemissaktist lahutamatu: kõike seda, mida me armastusest teada saame, kuuleme armastajate, valdavalt Oskari sõnastuses (romaanis sissejuhatust välja arvatud). Armastus on Oskari kirjutusaktist lahutamatu, aga samas seisab sellest ka kardinaalselt eraldi – Oskar kirjutab tagantjärele, sellest, mis oli aset leidnud ja lõppenud.

Oskar kui kirjutaja jääb kahetsusväärselt vangi omaenda minakogemuse piiridesse. Rein Undusk usub leidvat sama ka Tammsaare teistes teostes: „Suhetudes maailmaga eeskätt keelelise kogemuse kaudu, saab naiste probleemiks enda kaotamine keelelisse labürinti, samal ajal kui meeste põhiküsimus on pigem oma minakogemuse ahtaisse piiridesse jäämine” (lk 86). Ümber öeldes, Erika probleem on see, et ta on liialt vanaisa mõju all ega suuda oma armastuse eest võidelda, ja Oskari probleem on umbes seesama, aga siiski teistsugune: ta võtab omaks vanaisa sotsiaalse loogika, aga ei suuda mõista Erikat. Rein Unduski meelest teostab Erika oma kirjaga selle, mida Oskar ei suutnud: „armastuse kui mina piire üle-

tava kirjutuse” (lk 88). Armastus suudab pakkuda võimalust minakogemuse piiride ületamiseks – küsimus on selles, kas armastaja ise on selleks võimeline või mitte. Oskar ei olnud selleks suuteline, sestap jäi ta (nagu ka Katku Villu) luhtunud eneseteostajaks.

Liina Lukas seob tammsaareliku armastuse ajastu kultuurinormidega ja XX sajandi alguse elufilosoofiaga. Ilmneb, et nii Tammsaare kui ka Eduard von Keyserlingi järgi on XX sajandi alguse kultuurisituatsioonile tüüpiline aina uute ihade aina kiirem produtseerimine, otsitakse üha uusi elamusi (samale protsessile osutas ka Hinrikus). Keyserlingi järgi saab sellest peatumatust pöörisest välja vaid armastuse abil ehk, nagu Lukas summeerib, „[ü]ksi armastus võib muuta elu intensiivseks” (lk 129). Keyserlingi sõnul on armastamiseks vaja „tihedat sidet hingelise ja meelelise vahel”, aga see side – armastuse meeleline aspekt – on kultuurilises ihade ringluses kaduma läinud, vaid modernsest kultuurist puutumata talutüdrukud olla selleks veel suutelised. Lukas osutab Oskari meelelise tunde arengule platooniliseks imetluseks, aga ta seob selle muutuse ka Keyserlingi tüüpi maneerlikkusega: Oskari armastus kasvab üle imetluseks, tunne muutub „maneeriks, kultuuriliseks žestiks” (lk 131). Kas pole põhimine siin seesama Rein Unduski osutatud oma minakogemuse ahtaisse piiridesse jäämine, armastuse kui minapiiride ületamise luhtumine? Piiriületust ei toimu, maneerlik armastaja ei astu dialoogi endast välisega, Oskar on luhtunud armastaja ja luhtunud eneseteostaja.

Rein Unduski ja Liina Lukase artiklitest saame kokku sellise definitsiooni: armastus on meelelist ja hingelist ühtesiduv minapiiride ületamine. Kuni kogumiku lõpuesseeni jääbki kõlama luhtumise lugu: Rein Undusk nimetab Oskarit luhtunud eneseteostajaks, Ulrike Plath kirjutab täitumusest armastusest

(lk 62), Liina Lukas armastuse ohvriks toomisest minevikule (lk 132). Võime siis foucault'likus võtmes summeerida, jättes hetkeks kõrvale küsimuse minapiiride ületamise ja tõelise armastuse võimalikkusest: vanaisa esindab romaani pragmaatilist tõerežiimi – kui sul on raha, et perekonda ülal pidada, siis võid ka armastusele mõelda. Erika ja Oskar peavad oma armastusele romantilise ja pragmaatilise režiimi vahel koha leidma: Oskar allub pragmaatilise režiimi reeglistikule, kuigi on ise romantiline armastaja. Romaanis toimub kahe tõerežiimi kokkupõrge, kusjuures agressiivsem pragmaatiline liin allutab algul romantilise, siis aga on sunnitud tunnistama oma võimetust surma ees. Erika püüab pragmaatilise režiimi sees romantilisele registrile eluvõimalust uuristada (sõlmib vanaisaga kokkuleppe, et too romantilist režiimi tunnustaks), aga ei tee seda piisavalt jõuliselt (ei avalda Oskarile sõlmitud kokkulepet ehk pragmaatilise režiimi nõustumist kompromissiga), kolib seejärel üle pragmaatilisse registrisse (vähemalt Plathi tõlgenduses, kes osutab, et mehelesaamine pidi olema Erikale peaküsimus). Kui surma lähedus pragmaatilise diskursuse hävitab, siis naaseb Erika oma maailmatõlgendusega romantilisse režiimi, kirjutades oma viimase läkituse Oskarile. Surm romantiseerib armastuse.

Kogumiku lõpuesseeks on Jaan Unduski mahukas, sajaleheküljeline uurimus, mis oponeerib jõuliselt romaani ja Tammsaare loomingu senisele retseptioonile ning kogumiku eelnevatele artiklitele. Kui Mirjam Hinrikus paigutas romaani (ja Tammsaare loomingu) üldeuroopalike moderniseerumisprotsesside konteksti, siis Jaan Undusk analüüsib Oskari ja Erika armastust eestlase ja baltisakslase kujutamise kultuuriliste võimaluste ning Tammsaare armastuskontseptsiooni raames. Jaan Undusk selgitab veenva üksikasjalikkusega kirjanduse ja ühiskondlike arengu-

te seoseid, mainides muuhulgas sedagi, et 1934. aastal sõlmiti iga kolmas baltisakslase abielu eestlasega.

Jaan Undusk osutab, et Tammsaare loomingus ei tulegi ette armastust, mis jõuaks õnneliku abieluni; pigem seob Tammsaare armastuse ja surma. Sama mudel kordub ka romaanis „Ma armastasin sakslast“: „Et armastus püsima jääks, peab Tammsaare tõkestama tema moonandumise millekski muuks kui ainult armastus. Ta teeb seda väga radikaalselt, lõpetades oma loo armastuse täies lõõmas. Veelgi enam, ta koristab teelt ka mõlemad peategelased, et meil ei tekiks kiusatust nende saatust mingil muul moel edasi mõelda” (lk 254). Romaanis pole küsimus mitte tegelase, vaid autori valikutes. Lõõmava armastusloo lõpuks sobib hiilgavaimal kombel surm.

Jaan Undusk hoidub sealjuures romantismi mõistest ja toob mängu hoopis platonismi. Essee raskeimini seeditavaid ideid on keskne tees Oskari platoonilisest armastusest, mis ei tahagi kehalist täitumist otsida ja mida peaks hindama ja väärtustama just nimelt hingelisena, ilma sellele luhtaminekut juurde lugemata. „Miks peakski armastus tingimata realiseeruma seksuaalse toiminguna?” küsib Jaan Undusk (lk 332). Tammsaare loomingus on „armastuse hävimatuks tuumaks” platooniline igatsus, mitte füüsiline suhe. Platooniline armastus ja füüsiline vahekord on inimsuhte paralleelsed vormid, sealjuures võib kehalisus puhthingelise armastuse terviklikkuse ära rikkuda. Oskari armastuse platoonilisus on pigem selle tugevus (lk 332).

Need on tõsised, kaalukad väited, mulle seda mõtlemapanevamad, et esitatud vastulausena minu varasemale kirjatööle, kus olin võrrelnud Oskari positsiooni keskaegse õukonnaarmastuse mudeliga, kus ihaldatakse just nimelt kättesaamatut armastusobjekti, nauhitakse armastust kui emotsionaalset seisundit, aga mitte kui kahe inime-

se suhet.² Rütüliarmastuse mudel on poeetiline ja kahtlemata omal kombel kaunis, ent nüüdisaegse lugeja jaoks haledavõitu ja tahaks lausa öelda, et eetilisel võlts, sest seal puudub kahe inimese suhe, kokkusaamine, väljumine minakogemuse piiridest. Paratamatult tekib ebamugav hõõrdumine, kui lugeja ja kirjandusliku maailma tõekspidamised väga kardinaalselt üksteisele vastu käivad.

Aga kas ikka käivad? Kas „Ma armastasin sakslast” on lugu ilusast, omal kombel täiuslikust armastusest, mis suri ilusat surma? Või on see lugu Oskari ebaõnnestumisest armastajana, Oskari armastusest kui tundest, millel ei õnnestunud väljuda minakogemuse piiridest ja luua sidet kahe inimese vahel? Minu jaoks jääb Oskari lugu siiski luhtunud armastuse looks – mis sest, et nagu Jaan Undusk tabavalt osutab, oli loo traagiline lõpp autori poolt ette nähtud selleks, et armastuse ilu surma läbi igavesti elavana hoida.

Ma ei ole Jaan Unduski tõlgendusega päriselt päri ka Katku Villu osas. „Siin näeme teostuvat platoonilise armastuse veelgi täiuslikumat varianti, kus mees selleks, et hoiduda naisega kehalisest vahekorrast (mis võiks lõhkuda tema lapsepõlvest pärit platoonilise ulma), end ise tapab” (lk 273), interpreteerib Jaan Undusk, tuues taas vastukaaluks minu jt „füsioloogilise tõlgendusviisi”,³ mille järgi Villu end tapab, kuna tunneb oma kehalist puudulikkust. Enesetapp selleks, et hoiduda kehalisest vahekorrast, kõlab siiski väga äärmuslikult.

² E. A n n u s, Kubjas ja korporant: armastusest ja rahvuslikust moraalist. – Looming 2002, nr 4, lk 576–587.

³ Olgu siinkohal kinnitatud, et ma kohe kindlasti ei vihjanud Villu võimalikule impotentsusele, vaid Villu alaväärsustundele tema kehalise vigasuse pärast: E. A n n u s, „Kõrboja peremees” – romaan väikese algustähega. – A. H. Tammsaare, Kõrboja peremees. Tallinn: Avita, 2007, lk 141–151.

Mulle tundub, et selline lugemine liiguks eemale tammsaarelikust armastusmudelist, mis küll pakub platooniliste vahekordade kauneid hetki, aga sulle suhte loogilisel viisil (haiguse, õnnetuse, armukadeduse kaudu). Villu enesetapp, et mitte vigasena elada uhke Anna kõrval, pakub just nimelt sellise loogilise sulu ja sobiks seega kenasti Jaan Unduski poolt välja toodud platooniliste eelistuste armastusemudelisse.

Küsimus on siis selles, kuidas erinevad loogikad romaanis ristuvad, põimuvad, haakuvad. Jaan Unduski essee tähtsaim osa on Tammsaare armastuskäsitluse väljatöötamine ja „Ma armastasin sakslast” looloogika asetamine eestlase ja baltisakslase suhte kultuuriliste võimalikkuste taustale. Ta kinnitab sealjuures ka olulist tööka, et iseenesest ei tohiks neid tegureid konkreetse romaani puhul ületähtsustada. Iga romaan peabki just nimelt kujundama oma sisemise loogika viisil, mis justkui vaataks üle nii autori filosoofiast kui ka üldisematest kultuurinormidest. Me ei saa öelda: teose tegelane poos ennast üles, sest autori armastusekäsitlus nägi ette tegelase surma selleks, et lugejad saaksid kogeda romantilise armastuse ülevust. Me peame selle asemel kinnitama, et tegelane heitis voodisse, sulges silmad ja suri kurvastusest. Kirjandusuurijaina peame aga nägema seda, kuidas need kolm: ajastu, autor ja teose siseilm, omavahel arveid klaarivad.

Ja pole vähimatki kahtlust: kogumik „Armastus ja sotsioloogia” avardab märkimisväärselt Tammsaare loomingust mõtlemise piire. Kui seni olin Tammsaarest mõelnud ennekõike kui modernsest inimhingede analüüsijast, siis nüüd oskan tunnustada ka Tammsaaret kui romantikut.

E P P A N N U S

MÄLESTUSI AUVÄÄRSEST KEELEMEHEST

Pent Nurmekund – keeletark ja õpetaja. Koostaja Ott Kurs. Toimetaja Tõnu Tender, abitoimetaja Anti Lääts. (Eesti Võõrkeeleõpetajate Liidu toimetised 1.) Tartu: Eesti Keele Sihtasutus, 2014. 558 lk.

Pent Nurmekund (16. XII 1906 – 28. XII 1996, kuni 1936. aastani Arthur Roosmann) oli Eesti ajaloo teadaolevalt suurim polüglott, kes oli õppinud rohkemal või vähemal määral 70 kuni 100 keelt. Täpset arvu ei teadnud ta isegi öelda, kuigi siinkirjutaja küsis seda talt omal ajal korduvalt. Tartu Ülikoolis on ta õpetanud 33 keelt rohkem kui tuhandele inimesele.

Lühikokkuvõtte Nurmekunna elust on järgmine. Võrsunud vaestest oludest, õppinud Tartu Ülikoolis romanistikat, täiendanud end kuni 1940. aastani erinevates Lääne-Euroopa ülikoolides, osalenud 1944. aasta Eesti kaitselahingutes sissetungivate Nõukogude vägede vastu, olnud seejärel sõjavang, asutanud 1955. aastal TRÜ orientalistikakabineti ja kujundanud kolme aastakümne jooksul oma õpetamis- ja teadustegevusega sellele rahvusvahelise tuntuse isegi sügava okupatsiooniaja kiuste, viimastel eluaastatel õpetanud vanu idamaade keeli ka vastavatud Tartu Ülikooli usu-teaduskonnas.

Nurmekunna õpilane professor Ott Kurs kandis mõtet sellest auväärsest mehest raamat kirjutada endas juba alates 1997. aastast. Tuli koguda infot, töötada arhiivides, lapata ajalehti ja ajakirju, kuulata mälestusi, innustada Nurmekunna õpilasi, sõpru ja tuttavaid meenutusi kirja panema. Kõik see võttis aega 17 aastat. Raamat ise, mis valmis Tõnu Tenderi ja Anti Läätsi hoolsa toimetajapilgu all, on välimuselt väga kena, sisult infotihe ning vormistuselt veatu. Suuresti on abiks isikunimed registreeritud.

Teos koosneb kolmest mahukast osast.

Ott Kurs ise on kirjutanud faktitiheda eluloopeatüki: Nurmekunna päritolust, kooliteest, ülikooliajast, keeleõpingutest, reisidest, õppejõutegevusest, eluraskustest ülesaamisest, teaduskonverentsidest, orientalistikakabinetist. Eraldi on tähelepanu pööratud sidemetele kodukandi Viljandimaaga, Kesk-Aasia reisidele, välissuhetele, Nurmekunna mulgimurdelisele luuleloominguks. Enam kui 130 leheküljel kangastub lugeja ees keelemehe elu täis õpinguid, muresid, loomet ja väsimatut tööd. Autor on ilmestanud teksti haruldaste fotodega.

Väga väärtuslik on Kursi koostatud bibliograafia. Nii põhjalikku Nurmekunna ilmunud kirjatööde nimistut ei ole seni veel tehtud: 225 kirjet, neist neli raamatut, ülejäänud on uurimused, ülevaated, luuletused ja tõlked. Nimekirja on üles ehitatud põhimõttel tänapäevast kuni 1936. aastal kirjutatud magistritööni, millega ta lõpetas ülikooli. Magistritöö oli muide niivõrd kõrgetasemeline, et 1968. aastal atesteeris NSV Liidu Kõrgem Atestatsioonikomisjon selle filoloogiakandidaadi väitekirjaks. Lisandub 10 Nurmekunna toimetatud väljaannet ja pikemat artiklit. Rohkesti on loetletud käsikirju ja käsikirjalisi materjale, aukartust äratav on Nurmekunnast endast kirjutatud artiklite loetelu.

Teises osas „Atlandilt Altaini, Abjani ja Hallisteni” annab koostaja sõna Nurmekunnale endale. Lugusid ja intervjuusid, milles peakangelane oma reisi-muljeid jutustab, kogemusi vahendab ja keelte õppimiseks näpunäiteid jagab, on 16. Rubriik lõpeb valikuga Nurmekunna kirjadest lähedastele ajavahemikust 1933 kuni 1991. Võimalus Nurmekunna mõttemaailma põgusatki pilku heita on harukordne ja väga väärtuslik.

Ligi pool raamatu mahust hõlmavad Nurmekunda tundnud inimeste – õpilaste, kolleegide ja sõprade – meenutused. Mitmeid neist ei ole enam elavate kirjas ja neid vahendab meenutav kirjasõna, nagu Per Wieselgren, Harald Keres, Daniel Palgi, Paul Ariste, Eduard Vääri, Haljand Udam, Olaf-Mihkel Klaassen, Andres Ehin, Argo Taal. Loomulikult on seal kauaaegsed kaasteelised ja õpilased, nagu Salme Nigol, Isidor Levin, Ants Tuulmets, Tullio Ilomets, Helmut Piirimäe, Ülle Udam, Jaan Kaplinski, Olaf Langsepp, Artur Laast, Kalle Kasmaa, Hillar Palamets, Jaanus Õunpuu, Hagani Gajöblö ja paljud teised. On lõbusamat sorti seiku, nagu Sergei Stadnikovilt, või mälestusi veljestolaselt Tõnu Tenderilt. Meenutuste osa lõpeb siinkirjutaja kõnega Nurmekunna ärasaatmisel ülikooli aulas 5. jaanuaril 1997.

Hämmastav, kui lai panoraam võib avaneda ühe 90 aastat vanaks elanud inimese elust. Refereerides raamatu kaanetutvustust: igas olukorras oskas ta jääda iseendaks, alati leida lohutust huumori või irooniaga. Inimesena küll tagasihoidlik, ent alati südamlilik ja abivalmis. Muide, olles kogu elu ainelises kitsikuses viibinud, sai ta vanas eas oma Saksamaal elanud õelt päranduse, mida ta ise ei kasutanudki, vaid asutas germanistika sihtkapitali ja keeleauhinna.

Raamatu juures on tehtud ära suur töö. Aga nagu ikka, leiab alati mõne asja, mida oleks võinud teisiti teha.

Vormilisest küljest oleksin eriti esimeses osas oodanud Nurmekunna elule ja tegevusele analüütilisemat lähene-mist. Fakte on palju, need on suurepäraselt dokumenteeritud ja korrekt-selt viidatud, kuid vähevõitu on sisulist arutlust põhjuste ja taustade üle.

Kui sisulise poole pealt midagi ette heita, siis ennekõike seda, et koostaja ei intervjuerinud siinkirjutajat. Oleksin võinud täpsustada mitmeid 1970.–1980. aastate sündmusi, vast varasemaidki. Näiteks kuigi kogu magistrikraadi kan-

didaadikraadiks ümberatesteerimise toimingute ja suhtluste protseduur aastail 1964–1968 on hästi dokumenteeritud, võib siinkirjutaja lisada, et see toimus suuresti Linnart Mälli initsiatiivil ja kaasabil, kes kasutas Moskvas efektiivselt ära sidemeid oma õpetaja akadeemik Nikolai Konradiga.

Samuti on vaid põgusalt kajastatud orientalistikakabineti kolimist 1982. aastal ja liiga ühekülgset kabinetitümberkujundamist idakeelte õppekabine-tiks aastal 1983. Olin ise koos Mälli ja mitme orientalistikaringi liikme, selle-aegse üliõpilasega, Nurmekunna stažee-rimas viibimise ajal kabinetti Tiigi tänavale kolimas, mäletan, millist survet avaldas toonane õppeprorektor ja mil-lises stressiõhkkonnas see kõik toimus. Kui Nurmekund tagasi jõudis, informeeris juhtkond teda vaid osaliselt, mis põh-justas arusaamatusi ja tõsise solvumise.

Sarnane lugu on ka 1983. aasta nn re-formiga, millega lülitati idakeelte õppe-kabinet ajaloo ja semiootika laboratoo-riumi koosseisu. Loomulikult olid selle taga lisaks mitme juhtiva seltsimehe umbusule Idamaade uurimise vastu ka NSV Liidu KGB Tartu osakonna suu-nised: kardeti nn budismi esilepurset, nagu seda tookord nimetati. Kõik need mõõdarääkimised avaldasid endastmõis-tetavalt halvavat mõju Mälli ja Nurme-kunna varasematele headele suhetele, mis paraku enam täiesti ei taastunudki.

Teoses ei ole käsitletud ka Nurme-kunna olulist rolli ja suurt panust TRÜ orientalistikaringi ühe juhendajana ega aastail 1979 ja 1980 TRÜ juhtkonna algatusel toimunud orientalistide taga-kiusamist, mis samuti Nurmekunda kahjustas. Kuna olin lisaks Mällile ja Nurmekunnale ise ka üks neist, keda korduvalt tõsiselt noomiti, siis võinuksin sellestki lähemalt jutustada.

Kindlasti oleks ju Mäll kui Nurme-kunna lähim pikaajaline kolleeg osanud temast väga palju olulist rääkida. Kah-juks jõudis Mäll 2010. aastal meie seast

lahkuda. Ent seda enam võinuks intervjueerida noorema põlve orientaliste ja orientalistikahuvilisi, kes suuremal või väiksemal määral Nurmekunnaga 1970. ja 1980. aastatel kokku puutusid – Märt Läänemetsa, Harri Intsi, Ülo Valku jmt.

On igati mõistetav, et teose koostaja kasutas just ennekõike oma kunagiste õpingukaaslaste ja vanemate kolleegide meenutusi. Ent paraku jätab see metoodiline asjaolu muidu kiiduväärse lõpptulemuse teataval määral ühe küljseks.

Aga see kõik, mida täiendada saaks, võib ju alles ees seista. Pent Nurmekunna elu ja tegevus on väärt edasist uurimist ja paljud tema tööd uuesti avaldamist. Igal juhul südamlük tänu kõige enam vaeva näinud põhiautorile ja koostajale Ott Kursile, kõikidele meenu-tajatele ja muidugi hoolikatele toimetajatele.

TARMO KULMAR

VÄITEKIRI SAKSA JA EESTI KEELE VÄRVINGUPARTIKLITEST

Janika Kärk. Saksa ja eesti keele sa-gedamate värvingupartiklite võrd-lev analüüs. (Humanitaarteaduste dissertatsioonid 38.) Tallinn: Tallin-na Ülikool, 2014. 188 lk.

Janika Kärgi doktoritöö on vajalik ja tähelepanuväärne uurimus juba selgi põhjusel, et kõrvutab praegusaja Eesti keeleteaduses üsna erandlikult eesti ja saksa keele materjali, võttes vaatluse alla ühe suhtluses olulise partiklirühma kasutuse. Saksa keele kui kontaktkeele mõju pole eesti partikliuurimustes seni piisavalt arvesse võetud (nagu pole süs-temaatselt tegeldud saksa keele kontak-timõjuga üldisemaltki). Töös leiab kinnitust see, et (värvingu)partiklitel on oluline pragmaatiline roll ka kirjali-kus keeles, mistõttu on igati õigustatud nende kontrastiivne uurimine kahe keele eri tüüpi tekstides. Uurimuse teema on aktuaalne: ühelt poolt keelte partik-lisüsteemide kirjeldamine ja teisalt ühe keele erinevate partiklite pragmaatiliste funktsioonide uurimine on tänapäeva keeleteaduses populaarne valdkond.

Oma põhjalikus uurimuses iseloo-mustab autor üldisema partiklisüsteemi taustal just värvingupartikleid kui üht

partiklite alaliiki, millel on kokkupuuu-teid nii muude partikliliikide kui ka ad-verbide ja diskursusemarkeritega. Töös on värvingupartikleid määratletud kui muutumatuid sõnu, mis on integreeritud lausesse ning „edastavad kõneleja emot-sioone, suhtumist, ootusi jm ning esine-vad lauses süntaktiliselt sõltumatult, st neid on võimalik lausest välja jätta, ilma et lause muutuks grammatiliselt valeks” (lk 21). See on siiski veel üsna lai mää-ratlus, mille põhjal pole värvingupartik-leid muudest partikliliikidest ja diskur-susemarkeritest lihtne eristada. Lisaks üldisele definitsioonile on töös välja toodud ka hulk täpsemaid kriteeriume, mille alusel värvingupartikleid piiritle-da (lk 23–25). Selline eri keeletasandeid hõlmav kriteeriumide süntees on kahtle-mata väitekirja üks väärtusi.

Eesti keele partikleid on seni võrd-lemisi vähe uuritud. Selle teemaga on tegelnud põhiliselt TÜ suulise keele uurijad Tiit Hennoste juhtimisel, sa-muti Leelo Keevallik, Annika Kungas jt. Ka varasemates käsitlustes on ni-metatud metoodilisi raskusi partiklite kui multifunktsionaalse sõnarühma määratlemisel ja täpsemal liigendamisel. Värvingupartikli terminit on ees-

Metoodika ja uurimismaterjali valikut on nii väitekirja analüütilises ülevaates kui ka artiklites piisavalt põhjendatud. Artiklites võinuks olla aga rohkem rõhutatud, et käsitletud värvingupartiklid on multifunktsionaalsed, st ainult sama sõnakuju põhjal pole võimalik öelda, kas partikkel on kasutusel värvingupartiklina või mõnes muus funktsioonis. Eriti vajaks analüüsis täpsustamist värvingupartiklite ja episteemiliste (tõeväär-tushinnangut väljendavate) partiklite vahekor-d. Näiteks kas lausetes *Ju mind visatakse välja, Mind ju visatakse välja, Mind visatakse ju välja, Mind visatakse välja ju on ju* kõigil juhtudel värvingu-partikkel. Partiklite funktsioonide harg-nemine vajaks edaspidi täpsemat uuri-mist – ilmselt aitaks see täpsustada ka partiklite grammatiseerumise teid.

Üks metoodilisi kitsaskohti näib ole-vat selles, et partiklite tekkemehha-nismi kohta on praegu kasutada oleva vana kirjakeele materjali põhjal raske järeldusi teha, sest sagedased värvingu-partiklid, nagu *doch, siis(ki), ometi, küll*, on tavalised ja sagedased juba kirjakee-le vanimates tekstides. Need olulised funktsioonisõnad sisalduvad ka vanima-tes grammatikates ning on seega kirja-keeles olemas olnud n-õ algusest peale, mistõttu ei ole võimalik jälgida nende kujunemise algusjärku ega esmaseid funktsioone. Seetõttu saab diakroonili-selt kirjeldada enamasti vaid partiklite funktsiooninihkeid, mitte nende kasutu-sele tuleku motivatsiooni. Probleemiks jääb niisiis esialgu see, kuidas saksa keele mõju eesti keele partiklite funktsioonidele metoodiliselt usaldusväärselt tuvastada.

Väitekirja analüütilise ülevaate osa on kompaktne, selgelt struktureeritud ja süsteemne. Selles on antud sissevaade saksa keele partikluurimise traditsiooni ning tutvustatud ka eesti keele partiklite uurimist. Järgneb värvingu-partiklite rolli ja positsiooni kirjeldamine partiklite süsteemis ning eesti ja saksa

keele partiklite süntaktiliste, morfoloo-giliste, semantiliste ja pragmaatiliste omaduste eritlemine. Tutvustatakse ka partiklite kujunemisprotsesse. Lisaks sellele on antud lühike referatiivne üle-vaade saksa-eesti keelekontaktidest ning esitatud seaduspärasusi ja tähele-panekuid värvingupartiklite kasutamist mõjutavatest keelevälisest ja keelelis-est teguritest. Tänuväärne on üldistus-te tegemine värvingupartiklite mõjust lause funktsioonile. Edasist uurimist vajaks partiklite esinemine eitavas või jaatavas lauses ning partikli funktsiooni sõltuvus selle asukohast lauses.

Analüütilise ülevaate põhjalikem jaotis tutvustab artiklite põhitulemuste põhjal vanemate eesti- ja saksakeelsete tekstide värvingupartiklite kasutamist. Vana kirjakeele allikate rööptekstide alusel partiklikasutuse jälgimine on me-toodiliselt igati õigustatud, kuid järelduste tegemisel tulnuks mõnevõrra roh-kem arvestada kirikukeele traditsiooni (k.a saksakeelse lähteteksti ulatusliku tõlkelisuse) ja tekstiliigi mõjuga. Ilmselt oli tollase kirikukeele partiklikasutu-ses võimalik siiski suurem variatiivsus kui tänapäeval ootuspärane ja Stahlil varieeruv keelekasutus ei pruugi olla tema puuduliku keeleoskuse tagajärg, nagu lk-l 43 oletatud. Ka Stahlil kasu-tatud saksamõjuline partikkel *doch* esi-neb juba XVI sajandi allikates ning on muuhulgas olemas Gösekeni 1660. aasta sõnaraamatus (mugandatud kujul *toch > toh*). Niisiis on see partikkel võinud laenulisena kasutusel olla ka eestlaste kõnepruugis – sedavõrd tavaline ja juur-dunud näib see varasemas kirjakeeles. Arvestades tollast linnade mitmekeelset elukorraldust, ei ole selle saksa keelest laenatud sagedase partikli eesti keelde ülevõtmine üllatav (vrd ka saksa keelest laenatud partiklit *ja*).

Analüütilise ülevaate lehekülgedel 46–48 on kokku võetud saksa partikli *ja* eesti vastete analüüs. Eesti materjali poolelt vaadates tundub siin olevat tegu

komplekssema vaheldusega, kus lisaks *ja*-le osaleb ka saksa partikkel *je*, mida pole väitekirjas eraldi jälgitud, aga mis tuleb esile mõningates näitelausestes (nt artikli VI näitelause 33). XVII sajandi tekstides on kasutusel olnud ka ilmselt saksamõjuline *ju ... ju* konstruktsioon (*ju armsam laps, ju kibedam vits, sks je frommer Kind, je schärfer Rute*), mis vääriks samuti (värvingu)partiklina uurimist.

Otsus käsitleda koos partikleid *küll* ja *küllap* on ilmselt põhjendatum regilaulude ja vana kirjakeele materjali puhul, kuid vähem tänapäeva kirjakeeles, kus nende partiklite funktsioonid erinevad. Seetõttu vääriks nende kahe „tööjaotus” põhjalikumat analüüsi. Edaspidist täpsustamist vajaks ka väide, et „Partikli funktsioonis küsisõna *ega* esineb vaid eitava lauses (*Ega ma hull ei ole!*)...” (lk 27). Viimasel ajal, eriti internetikeeles, võib leida näiteid selle partikli kasutamisest ka jaatavates lausetes, nt ... *ega ma teen enda üle ka nalja* (buduaar.ee).

Väitekirja põhiliseks panuseks võib pidada partiklite uurimise meetodika arendamist ja täpsustamist, eriti mis puudutab lausetüüpidest lähtuvat kasutusviiside analüüsi. Teiseks on oluline tulemus värvingupartiklite kui partiklirühma piiritlemine ja selle rühma paigutamine eesti keele modaalsõnade süsteemi ning kolmandaks mitmekülgisel empiirilisel materjalil põhinev kontrastiivne analüüs, mis võtab arvesse ka varasemat saksa keele mõju eesti kirjakeelele ning toob vajaduse ja võimaluse korral sisse diakroonilise mõõtme. Töö pakub süstemaatilist sissevaadet värvingupartiklite kui eesti keeles seni vähe uuritud partiklirühma kasutamise üksikasjadesse ning heidab sedakaudu valgust ka partikliliikidele üldisemalt. Janika Kärk loob oma väitekirjas hea metoodilise aluse värvingupartiklite ja miks mitte ka muude partikliliikide edasiseks uurimiseks.

KÜLLI HABICHT

EMAKEELE SELTSIS

29. augustil 2014. aastal toimus Tartu Ülikooli peahoones J. V. Veski auditoriumis kõnekoosolek Ellen Niidi 70 ja Külli Habichti 50 aasta juubeli auks. Kõlas kolm ettekannet.

Pire Teras meenutas ettekandes „Veel kord saarte aktsendist” koos Ellen Niidiga tehtud murdepraktikat Lääne-Saaremaal Tiirimetsas. Ettekande inspiratsioon tuli Ellen Niidi kolmest artiklist ning ettekande aluseks oli eesti keele spontaanse kõne foneetiline korpus (lindistatud 2007), kus nelja kõneleja seast üks oli Ellen Niit. Esineja andis ülevaate saarte aktsendi olemusest: palatalisatsioonist, vokaalilaadist, reduktsioonist, sõnaalgulise *h* puudumisest, kvantiteedist, kõnemeloodiast ning muudest hääldejoontest. Ettekannet ilmestasid korpusest pärit lindistused, mille väärtus seisneb selles, et tegemist on igapäevakeele, mitte murdelindistustega.

Kristiina Ross tunnistas ettekandes „Heinrich Stahli lauluraamatu kiituseks”, et hetkel on Stahli kohta midagi öelda veel ennatlik, kuna kohe on ilmumas kaks teost, mis aitavad Stahli „saladust” lahendada: Külli Habichti eestvedamisel valmiv „Stahli tekstide sõnastik” ja Piret Lotmani doktoritööl põhinev uurimus „Heinrich Stahli elu ja looming” (Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu, 2014). Stahli ümber toimunud poleemikast on Külli Habicht andnud väga hea ülevaate oma doktoritöös „Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal” (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001). Ross rõhutas, et toona oli autorsusele

erinev vaade kui tänapäeval ning seega ei tasu Stahli tekstidele läheneda praeguste tõekspidamistega. Lauluraamatu tõlkimisel oli Stahli kümme kaasaautorit. Lähemalt tutvustas esineja Stahli lauluraamatu tekstide väärtust eesti luuletõlke ajaloos, vaadeldes rütmi, kujundlikku selgust ning värsiliigendust ja süntaksit. Kokkuvõtteks tõdeti, et varaprotestantlike laulude tõlkimiseks oli Stahli võttestik mingis mõttes isegi adekvaatsem ja originaalilähedasem kui hilisemate tõlkijate värsistused, mis on tihti ülerütmistatud ja liiga ladiusad. Stahli lauluraamat on väärt teos ja seda tasub edasi uurida.

Karl Pajusalu näitas ettekandes „Edela-Eesti eesti keeles ja keeleteaduses” Edela-Eesti murrete keelelisi ühisjooni läänemeresoome lõunarühma taustal. Tegemist on suhteliselt ühtse keelealaga, kuhu mahuvad saarte, lääne- ja Mulgi murre. Tuumalaks on läänemurde lõunarühm ja Kihnu. Edela-Eesti murdeid on varem vähe käsitletud, sest ala on raske määratleda. Esineja andis ülevaate Edela-Eesti murrete esinemisest eesti kirjakeele ajaloos ning tutvustas piirkonnast pärit keeleteadlasi, kelle hulka kuuluvad ka juubilarid (Ellen Niit Saaremaalt ja Külli Habicht Viljandimaalt). Lõpetuseks anti ülevaade Ellen Niidi ja Külli Habichti artiklitest ja töödest, illustreerides esinemist rohke fotomaterjaliga.

19. septembril Tartus toimunud Emakeele Seltsi 2014. aasta üliõpilaskonverentsil peeti üheksa ettekannet peamiselt TÜ-s ja TLÜ-s kaitstud bakalaureuse- ja magistritööde põhjal. Kõlas ka

üks õpilasettekanne ning välisülikoolis koostatud uurimuse põhjal valminud ettekanne.

Minna Kuslap (TÜ) kõneles bakalaureusetöö põhjal valminud ettekandes „Ideoloogia avaldumine presidentide uusaastakõnedes T. H. Ilvese ja T. Haloneni kõnede põhjal” sellest, missuguseid erinevaid strateegiaid on riigipead kasutanud ideoloogia väljendamisel. Töös oli kasutatud kriitilise diskursuseanalüüsi meetodit.

Gerli Lokk (TÜ) tutvustas magistritöö põhjal valminud ettekandes „Diskursuseanalüüsi rakendatavus gümnaasiumi meediaõpetuses Katrin Aava ja Ülle Salumäe õpiku „Meedia ja mõjutamine” näitel” kriitilise diskursuseanalüüsi põhimõtteid ning andis ülevaate sellest, kuidas on diskursuseanalüüsi hariduses rakendatud.

Elisabeth Israeli (TLÜ) ettekanne põhines magistritööl „Väärtushinnangute väljendamine Anton Hansen Tammsaare ja Andres Langemetsa kultuuriesseedes” ning andis ülevaate väärtushinnangu mõistest, selle liikidest ja keelelistest väljendusvahenditest. Selgus, et väärtushinnangute avaldamine on Tammsaarel ja Langemetsal väga sarnane ning erinevusi leidub vaid väljendusvahendite hulgas ja loominguulises lähenemises (nt hinnangusõnade kasutuses).

Brita Siimon Viljandi gümnaasiumi 12. klassist kandis ette oma emakeeleolümpiaadi uurimustöö „Ravimtaimede ja raviainete nimetused A. W. Hupeli teostes” kokkuvõtte.

Kais Allkivi (TLÜ) esitas kokkuvõtte süntaksiuurimusest „Küsiivad-siduvad pronoomenid eestikeelsetes põimküsilausetes”, mis oli kirjutatud vahetusüliõpilasena Hollandis Utrechti ülikoolis. Esineja vaatles küsiivate-siduvate pronoomenite varieerumist eestikeelsetes põimküsilausetes, mille pealause sisaldab sildverbi *arvama* või *ütleva*. Eesmärk oli teha kindlaks, milliseid pronoomenimustreid

ja mil määral eestikeelsetes põimküsilausetes esineb ning mil moel on nende vastuvõetavus keekekasutaja jaoks seotud sellega, kas pronoomeni referent on elus või elutu, kas pronoomen on subjekti või objekti funktsioonis, kas pealause pronoomen on nimetavas või omastavas käändes ja mis on pealause öeldisverb.

Olle Sokk (TÜ) kandis ette kokkuvõtte uurimusest „Mööndussuhet väljendav põim- ja rindlause”, mis on järg tema *kuid*-rinnastust uurinud bakalaureusetöele. Ettekanne käsitles mööndussuhet väljendava rindlause ja põimlause semantikat, sõnajärge jm vormiomadusi; alistuse ja rinnastuse kontiinuumi (mis väljendub nii semantikas kui ka vormis, näiteks sõnajärjes ja konnektiivides); komplekslause möönduse erinevaid määratlusi; sidesõna *kuigi* võimalikku etümoloogiat ja kujunemist mööndlause konjunktsiooniks.

Eleri Aedmaa (TÜ) tutvustas magistritööd „Sõnadevahelise seose tugevuse mõõtmise statistilised meetodid ühendverbide tuvastamisel” ning andis ülevaate katsetest, mille eesmärk oli välja selgitada parim statistiline meetod eesti keele ühendverbide automaatseks tuvastamiseks tekstikorpusest.

Mirjam Ruutma (TÜ) tutvustas bakalaureusetööd „Kaassõnade *läbi*, *mööda*, *vastu*, *üle* ja *ümber* pre- ja postpositsioonilist varieerumist eesti murretes”. Selle tuvastamiseks tehtud korpuspõhise andmeanalüüsi tulemustest selgus, et kaassõnade paiknemist mõjutab enim ambipositsiooniga väljendatav tähendus, ning märkimisväärselt geograafilist varieerumist ei esinenud.

Katrin Leppik (TÜ) tutvustas oma foneetikaalast bakalaureusetööd „Eesti ja hispaania keele vokaalisüsteemide võrdlus ja omandamine”, mis põhineb katsel, milles osales kuus eesti ja kuus hispaania emakeelega keelejuhti. Kõik keelejuhid on kakskeelsed ning rääkisid nii hispaania kui ka eesti keelt.

3. oktoobril toimus Tallinnas Eesti Keele Instituudis sotsiolingvistika teemaline kõnekoosolek kolme ettekandega.

Andra Kütt (TLÜ) käsitles erineva sotsiolingvistilise kasvukeskkonna mõju eesti keelt emakeelena omandavate 6–7-aastaste laste sõnavarale. Uurimus ühendab sotsiaalsed ja keelelised aspektid ning proovib anda tervikpilti võimalikest keelelist arengut mõjutavatest keskkonnateguritest.

Kristiina Bernhardt (TLÜ) analüüsis ettekandes „Kaks eesti keele õpikut muulastele ja keeleõppe diskursus 1930ndatel” Jaan Jürissoni õpikut „Praktiline eesti-keele õpperaamat vene- ja saksa-keelt kõnelejaile” (Tallinn: Merkuur, 1929) ning Aleksander Anissimovi, Edy Mikkeli, Madis Nurmiku õpikut „Eesti keel vene õppekeelega algkoolidele” ([Tallinn:] Vene Õpetajate Keskliit Eestis, I osa 1935, II osa 1936). Vivian Cooki järgi kujunes XX sajandi jooksul, vastureaktsioonina traditsioonilisele grammatika-tõlkemeetodile, võõrkeeleõpetuses teatud enesestmõistetavused. Esiteks: keelt õpitakse paremini suulise, mitte kirjaliku suhtluse kaudu. Teiseks: keeletunnis tuleb kasutada (pigem ainult) sihtkeelt, mitte õppijate emakeelt. Kolmandaks: õpetajad peaks vältima otseseid grammatikaseletusi, grammatika omandamine peab olema peidetud muudesse tegevustesse. Neljandaks: võõrkeele õppimise eesmärk on saavutada emakeelekõneleja tase. Analüüsitud õpikud on küllalt erinevad.

Kumbki õpik ei vasta täielikult sellele, mida Cook nimetab XX sajandi keeleõppe tavaeeldusteks, ehkki lähemal on sellele Anissimovi, Mikkeli ja Nurmiku algkooliõpik.

Anna Verschik (TLÜ) rääkis ettekandes „Ukraina keelesituatsioon sotsiolingvisti pilgu läbi” Ukrainas kasutatavate keelevariantide rohkusest, kuna kõik ei taandu vaid ukraina ja vene kirjakeelele. On hulk kohamurdeid või piirkondlikke aktsente, mis on enam või vähem lähedased ukraina, vene, poola või valgevene keelele, samuti on olemas kohaliku vene keele kirjutamata norm. Lisaks sellele eksisteerib ukraina-vene segavariant (*суржик*), millel on traditsiooniliselt madal staatus nii selle hübriidse iseloomu tõttu kui ka seetõttu, et seda peetakse ekslikult vene keelele ülemineku tunnuseks. Viimased sündmused on soodustanud ühtse Ukraina identiteedi teket, räägitakse poliitilisest rahvusest. Kõlavad üleskutsed oma vene keele normi väljakuulutamiseks. Samuti nähakse *suržik*'us infosõja relva, kuna seda tajutakse ilmeka, mahlase, emotsionaalse ja kohati räigena. Üldjoontes taandub puhutuse diskursus ja tekib hübriidiseerimine nii sotsiaalsel (Venekeelsete Ukraina natsionalistide organisatsioon), keelelisel (blogikeskkond Sõjalise suržiku klubi) kui ka visuaalsel tasemel (embleemid ja logod, mis kajastavad mitmikidentiteeti, nt juudi-ukraina vms).

KILLU PALDROK

(:)ILUS SÕDA (:)KIVISILDNIK 50

2014. aasta 3. jaanuaril sai 50-aastaseks eesti kirjanduse *enfant terrible* Kivisildnik (tänapäeval peamiselt (:))kivisildnik, esimeste raamatute autorina Sven Kivisildnik, sünnitunnistuse ja valimisnimekirjade järgi Sven Sildnik, aga ka palju muud). Sellest sündmusest ajendatuna korraldasid Tallinna Ülikooli eesti kir-

jandus- ja kultuuriuuringute keskus, Eesti Kirjandusmuuseum ja Eesti Kirjanike Liit 19. septembril 2014 Tallinnas Kirjanike Maja musta laega saalis juubelikonverentsi, mis proovis avada seda vastuolulist nähtust, mis on juba 25 aastat püüdnud eesti kultuuri samaaegselt nii lammutada kui ka edendada.

Ülesanne ei saanud juba oma püsituselt kuuluda kergete hulka, sest kuidas ühele Kivisildnikule läheneda? Kas see pärisnimest tuletatud tähistus viitab luuletajale? Kolumnistile? Blogijale? Kirjastajale? Ühiskondlikult aktiivsele isikule? Või viitab see sellise keskpunkti puudumisele, kahele täpile sulgude vahel; viitab tähistamisele, mille taga ei ole üheselt määratletavat isikut, vaid algoritm, mis esitab automaadi(valangu)na erinevaid positsioone? Kivisildniku tekstide „tööprintsiibi” järgi ei tohiks viimast kindlasti välistada, pigem vastupidi. Selge on siiski üks – kõik need tahud sulavad kokku kultuurinähtuses, mis ületab kirjanduse piirid ning mida pole võimalik ignoreerida ei eesti kultuuriväljal ega ka luules. Tegemist on justkui vajatava antagonismiga, mis hoiab eesti kultuuriterivikut elujõulisena.

Seda tõesed oma ettekandes ka Eesti Kirjanike Liidu esimees Karl Martin Sinijärv, kes tõstis esile Kivisildniku hämmastavat pidevust Eesti viimase 25 aasta kirjanduspildis. Ning kui 25 aastat tagasi oli aktuaalne just selle pildi peale pääsemise võimalikkuse testimine, siis mida aeg edasi, seda enam sai selgeks sellelt pildilt pagemise võimatus. Kivisildnikule omase paradoksaalsusega on nüüd, kus kunagine EPA tudeng on naasnud ruraalsesse keskkonda Sanga talus Pärnumaal, tema kirjanduslik tegevus nähtavam ja vältimatum kui kunagi varem.

Leo Luks arutles oma ettekandes, et kui etnofuturismi mõiste ja hoiak, mille üheks loojaks Kivisildnik ise oli, sobib pigem iseloomustama tema eelmise sajandi loomingut, siis võib-olla oleks tema loometeed tervikuna kohane iseloomustada situatsionismi märksõna abil. Ta leidis, et revolutsioonilise loomeprintsiibi kirjeldus Guy Debord'i „Vaatemänguühiskonnas” (1967) vastab olulisel määral Kivisildniku loomepraktikale ning seetõttu võimaldab situatsionismi

teoreetiline alus selgitada ka „pidevat revolutsioonilist seisundit” Kivisildniku tekstides.

Siinkirjutaja võttis oma ettekandes „Antihumanism ilma reservita” vaatluse alla (:)kivisildniku nime all viimastel aastatel ilmunud luulekogud ning jälitas neis otsustavat hoiakulist nihet totaalse antihumanismi poole, milles käibiva eetilise juhtmõtte „sul pole õigust tappa” aset hakkab täitma selle vastand: sul pole õigust ellu jätta. Ehkki (:)kivisildnik tegeleb justkui võimatu ülesande lahendamise, kus luule ja vaimu tõeliseks vabastamiseks peab ka tema lugeja surema, kõrgub see ähvarduse dimensioon kogu eesti kirjanduse kohal ja hoiab seda (elavdavas) pingsesituatsioonis.

Andrus Laansalu heitis valgust masinikkuse printsiibi iseärasele Kivisildniku tekstiloogikas. Ja kuigi see printsiip on peaaegu alati tema tekstide mingites kihtides nähtav, ei saa Kivisildnikku päris selle järgi defineerida. Ehk kui Laansalu järgi parafraseerida Karl Martin Sinijärve: meie kultuuritänavaid läbival kahekordsel sildnikul on erinevalt Londoni autobussist siiski ka ülemisel korrusel väga teadlik ja kindlakäeline juht.

Piret Viires meenutas 1989–2000 teutsunud Eesti Kostabi-šeltsi kirjastuse algusaegu ja eriti kirjastuse esimese väljaande, Sven Kivisildniku esikkoguisikukasseti „Märg Viktor” ümber toimunut. Selgus vastus ka küsimusele, kuhu kadus Glavliti tempel trükki antud raamatu tiitellehe kujunduselt.

Kauksi Ülle vaagis Kivisildniku ja ajakirjandusvabaduse suhteid ning ellujäämisvõimalusi selles. Ehk ligilähedalt tsiteerides: „Kirjanike nimekirja internetis avaldades võib ellu jääda, kuid ajakirjanike nimekirjaga ei katsetaks.” Muuhulgas tuli kõne alla ühiskondlik muutus anonüümkirjade tõsiseltvõetavuse kadumisest anonüümsete kommentaaride tõeväärtuse tekkimiseni.

Kõikide ettekannete vahel võttis sõna ka autor, kes kommenteeris asjaolusid, parandas fakte ja selgitas oma tekstide toimimisloogikat. Kivisildniku juures ongi iseloomulik see, et kuigi tema autorikuvandit saadavad ajalooliselt mitmed müstifikatsioonid ning tema tekstid võivad tekitada mulje kui mingist salateadusest, siis ei tee autor oma motiveeringutest kunagi saladust ja püüab pigem oma luule ümber toimuvat demüstifitseerida. Sellest andis Sven ise tunnistust ka konverentsi lõppkõnes, kus ta selgitas, et luule on pigem tehniline ala ning tema luule on võrreldav teatud transitehnikatega, kus sel ajal, kui

teadvus tegeleb luuletusse tehniliselt kokkutoodud erinevate süsteemide analüüsiga, avaneb teadvuse tagauks ja sisse voolab midagi muud, mida meil pole põhjust nimetada millekski muuks kui Tõeks. Luule on algoritmipõhine ja just seetõttu tõene – algoritm ei peta, sest tal on suva, ta on huvitu. Kuna ühiskondlike diskursusi kannab alati võimutahet, mis ei lase väljendada seda, mis tegelikult on, siis saabki see esile tulla üksnes (:) luules. Seetõttu on sobilik see ülevaade lõpetada Kivisildniku enese sõnadega: „luule on väga oluline asi”.

NEEME LOPP

VALETAJA TÕEOTSINGUIL

Helga Nõu 80

16. oktoobril, juba pika traditsiooniga Karl Ristikivi päeval toimus Eesti Kirjandusmuuseumis Helga Nõu 80. sünnipäevale pühendatud konverents „Valetaja tõeotsinguil”.

Leena Kurvet-Käosaar (Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool) käsitles loomadega seotud kujundeid, tuues esile neljajalgsete mõju inimtegelaste enese- ja ajatajule. Ettekande „Inimloom Helga Nõu loomingus” tuumaks oli romaani „Hundi silmas” analüüs, millest selgusid libahundi-Tiinade ja oma-võõra vahekordade erinevused Nõul ja August Kitzbergil. Mets tähistab endiselt vabadust ja kohustuslik rahvuslikkus paneb kitsikust tundvat peategelast aina rohkem metsa poole vaatama.

Kärt Hellerma osutas ettekandes „Õilistatud grotesk Helga Nõu loomingus: siirdeid konteksti” Nõule omasele groteskile, mis aitab edasi anda autori rõhuasetusi ja suunab lugeja õiges kohas komistama. Nõu labürindilaadses tekstis on kerge ära eksida, liialdus annabki märku, et lugeja peab tähelepane-

lik olema. Hellerma sõnul on siin kunsti formaat lähenenud elule – Nõu kasutab fragmentaarset loometehnikat võõrandunud inimese kujutamisel. 1960-ndatel määratleti sellist kirjutusviisi veel eksperimentaalproosaks, kuid tagasi vaadates on sellel olemas kõik postmodernismi tunnused.

Jaanus Vaiksoo (Tallinna Ülikool) ettekanne „Helga Nõu kuues sõrm” keskendus laste- ja noortekirjandusele. Vaiksoo tunnustas Nõu oskust tajuda noore inimese hingeelu ja kõnepruuki ning tema astridlindgrenlikku jutustamisviisi, mis hoiab põnevust ja ärgitab lugeja kujutlusvõimet. Lapsed leiavadki Nõu raamatutest seikluse, millest on palju õppida ilma moraalitsemise ja domineeriva didaktilisuseta, pelgalt huvi kaudu.

Rutt Hinrikus (Eesti Kirjandusmuuseum) analüüsis ettekandes „Helga Nõu elust ja loomingust kõrvaltvaates” seda omalaadset stiili eesti kirjandusmaastikul, mis Nõu tekste teiste autorite omast eristab, tõstes esile kollaaži ja absurdi-

elemente. Nõu teoste kangeline on sageli kausaalsuste meelevallas olev nais-tegelane, kelle elukäigus aimub ühisjoo-ni kirjaniku elulooga. Nõu kirjutab üha uuesti läbi omaenese lugu, mõtestamaks kaasaega ja Eesti saatust.

Eesti Kultuuriloolise Arhiivi juhataja Vilve Asmer avas arhiivinäituse „Sõnad ja värvid”, mille eesmärk oli tutvustada Nõu loomingulist isiksust tema kirjandusliku ja kunstiloo kaudu.

Kirjanduskonverentsi lõpus esitleti raamatut „Kas sa Tammsaaret oled lugenud? Kirjanduslik eluloovestlus Helga

Nõuga” (Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2014), mis sisaldab Nõu e-kirjade vormis vastuseid raamatu koostaja Rutt Hinrikuse küsimustele perekonnaloost ja põgenemisest, pagulaste elust Rootsis, raamatutest ja lugemisest; naistest, feminismist ja sallivusest, heast ja kurjast ning muidugi kirjutamisest. Raamatu saatesõnas, lühimono-graafia mõõtu artiklis arutleb Hinrikus Helga Nõu teoste ja tegelaskujude üle.

KRISTA OJASAAR

OSKAR KALLASE PÄEV

24. oktoobril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis XXV eesti raamatuteaduse konverents, mis 1994. aastast kannab Oskar Kallase päeva nime.

Päeva avasõnas tõi direktor Janika Kronberg esile seni ikka veel tavapärase emakeelse pabertrükise rolli eesti rahva kujunemises ja juhtis raamatuhuviliste tähelepanu ka mõni päev hiljem Eesti Kirjandusmuuseumis toimuvale digitaalhumanitaaria konverentsile. Raamatuloo ja pabertrükise uurimise kaudu kõnetab meie pärand ja minevik olevikku, digitaalhumanitaaria aga peaks tagama selle pärandi säilimise ja kättesaadavuse tulevikus, kuuludes nii mõnevõrra futuroloogilise teaduse valda, rõhutas Kronberg.

Piret Õunapuu rääkis väarika ja tasakaaluka teadlase, pedagoogi ja diplomaadi Oskar Kallase kahest kirest: esiteks raamatud ja raamatukogud, teiseks muuseumid. Kaks kirge saatsid Kallase elu paralleelselt ja avaldusid seoses kolme institutsiooniga. Üliõpilasena pani Kallas süstemaatilise aluse EÜS-i raamatukogu täiendamisele ja komplekteerimisele ning mõlgutas samas muuseumi mõtet. Sellele järgnes etapp OES-is,

kuhu 1894. aastal deponeeris EÜS oma kogud hoiule just Kallase eestvõttel. Kolmandaks – 1909. aastal rajatud ERM-i juhatuse esimehena tegutses Kallas eelkõige selle raamatukogu komplekteerimisega ning saatis annetusi muuseumi raamatukogule ka pärast Tartust lahkumist 1918. aasta lõpus.

Järgmine ettekannegi käsitles isikulu-gu, Vello Paatsi andis ülevaate Jaan Jõgeverist kui tsensorist aastatel 1892–1903, tuginedes tema päevaraamatutele (kokku umbes 1200 lk), mis võimaldavad heita pilku nii päevikupidaja mõtte-maailmale kui ka tema tööpõhimõtetele. Ettekandest sai teada, kuidas ilmselt juhuslikult tsensoriks saanud Jõgever tundis vastumeelsust tsensoritöö suhtes ja kuidas ta algul sattus sageli täbarasse olukorda, kuna tööks puudusid selged juhtnöörid. Samuti kajastuvad päevikuis valekaebustest põhjustatud ärritused, kannatused närvilise ja viljatu töö pärast, ning seegi, et Jõgeveri püüti survestada ja et inimesena iseloomustas teda tume raskemeelsus.

Szilárd Tibor Tóth tegi täpsustusi eesti kirjakeele viienda perioodi (1857–1905) algus- ja lõpuaasta tartukeelsete

väljaannete kohta.¹ Esiteks polemiseeris ta seisukohaga, et lõunaestikeelsest Wastsest Testamendist on kaks varianti, ja luges omalt poolt kokku vähemalt viis varianti. Teiseks pakkus Tóth tartu keele lõpliku hääbumise ajana välja ühe senisest 1905. aastast hilisema, tõestamaks, et tartu kirjakeel on arvatust kauem eksisteerinud – nimelt Tóthi meelest suri tartu kirjakeel 1912, kui ilmus viimane tartu kirjakeelne väljaanne, „Lühikese Tartu keele Palwuse raamatu” uustrükk. Ettekande kommentaarid jätsid õhku kahtlusi, et tartukeelseid raamatuid on ilmunud veelgi hiljem.

Päeva esimese poole lõpetas Enn Nõu informatiivne kõne „Ühe raamatukogu lugu”, mis valgustas kahe kirjaniku, Enn ja Helga Nõu eraraamatukogu algsest pagulaskirjanduse varal tekkimist ja selle edasist arengut kuni 16 000 teoseni, raamatute hankimist ja süstematiseerimist. „Kodune raamatukogu on üks viis elada,” leiab Nõu.

Isiklikule raamatukogule keskendus ka Ülo Matjus, kes alustuseks piiritles talle subjektiivselt tähenduslikud Rõngu maastikud ja seejärel tutvustas lähemalt üht erilist kollektsiooni oma raamatukogus – Rõngu ajalugu puudutavaid trükiseid (k.a postkaardid ja klassipäevikud) ja käsikirjalisi allikaid (säilikutel seas leidub muide ka kunsti). Tunnistades, et allikmaterjali vaatleb ta „tahes-tahtmata oma mälestuste najal”, esitles Matjus kõigepealt Rõngu kihelkonna või valla ajaloole keskenduvaid ülevaatlikke ja teatmelisi allikaid (nt Bernhard Körber, Hugo Rebane, Aksel Tiideberg). Seejärel tutvustas ta muu

hulgas mitte eriti tuntud trükiseid Rõngu kirikuloo ning sellega seoses ka 1686. aastal alguse saanud haridus- ja kooliloo kohta. Ja viimaks puudutati ettekandes ka Rõngust pärit või sellega seotud kirjanikke (nt Kusta Toom, Ivar Ivask, Ernst Enno, Mats Traat).

Tiiu Reimo esitas kahasse Aija Sakova-Meriveega koostatud ettekande retrospektiivsest rahvusbibliograafiast, mille eestikeelse osa koostamine jõudis lõpule 2013. aasta oktoobris. Esmalt selgitas Reimo rahvusbibliograafia eesmäärke ja üldisi koostamis põhimõtteid ning seejärel Eesti võõrkeelsete trükiste retrospektiivse rahvusbibliograafia hetkeseisu ja perspektiive.² Sarnasel ainel jätkas Jane Makke. Tema retooriline teemapüstitus „kuidas teha head rahvusbibliograafiat” otsis vastuseid jooksvat rahvusbibliograafiat puudutavatele küsimustele: kas ja kuidas peaksid selles kajastuma muudatused kirjastusturul, kas väikese tiraažiga väljaanne ei olegi rahvusteavik ning kas eesti rahvusbibliograafia andmebaas on ainult register või on see ka rikastatud teavet pakkuv andmekogu? Eesti rahvusbibliograafia andmebaas asub aadressil erb.nlib.ee.

Päeva lõpetas Heino Räim, kes tegi isiklikele mälestustele ja ka konverentsidega seotud arhiivimaterjalidele (fotodele, külalisraamatuile) ning trükistele (teesidele, kutsetele) tuginedes kokkuvõtte 1961. aastal August Palmi initsiatiivil alustatud raamatuteaduse konverentsi 53-aastasest ajaloost.

BRITA MELTS

¹ Vt ka: S. Tóth, Täpsustusi eesti kirja keele viienda perioodi (1857–1905) hääbuva tartukeelse kirjasõna kohta. – Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XI–XII (2011–2012). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2013, lk 84–92.

² Vt ka: A. Sakova-Merivee, Eesti retrospektiivne rahvusbibliograafia – kellele ja miks? – Keel ja Kirjandus 2014, nr 11, lk 862–866.

LÜHIKROONIKA

• 1. detsembril toimus Tallinnas Tammsaare muuseumi X sügiskonverents „Kodu kuvand eesti kirjanduses läbi aegade”. Ettekanded olid jagatud seksioonidesse „Kodu ja kodutus”, „Kirjanikud” ja „Omailmad”. Esinesid Mari Sarv, Rein Veidemann, Anneli Kõvamees, Tanar Kirs, Mari Niitra, Toomas Haug, Külliki Kuusk, Maarja Vaino, Brita Melts, Ene-Reet Soovik, Madli Kütt ja Katre Talviste.

• 1. detsembril peeti Tallinnas Eesti Lastekirjanduse Keskuses Eesti Kirjandusmuuseumi, Eesti Rahvaluule Arhiivi ja Tartu Ülikooli rahvaluule osakonna muinasjuttude töörühma seminari „Muinasjutuline maailm: rahvajuttudest (laste)kirjanduseni”. Vaatluse all oli fantaasiakirjandus, noorteromaan ning õnne ja vägivalda teema muinasjuttudes ja lastekirjanduses. Osalesid kirjandusteadlased ja folkloristid, lugude uurijad ja vestjad: Risto Järv, Pille Kippar, Krista Kumberg, Mari Niitra, Piret Päär, Reeli Reinaus ja Kärri Toomeos-Orglaan.

• 5.–6. detsembril korraldas Tallinna Ülikool III eesti teaduskeele konverentsi. Põhiettekande „Teadustõlge – tõlgendus ja sisutäpsus” pidas TLÜ rakenduslingvistika professor Krista Kerge. Külalisettekandega „Kreeka terminoloogiakehamid ja tänapäeva kreeka oskuskeele eripära” esines Traakia Demokriose ülikooli dotsent ja Kreeka Terminoloogiaühingu juhatuse liige Panagiotis G. Krimpas. Konverentsi raames toimus Tallinna Tervishoiu Kõrgkooli töötuba „Oskussõnavara tervishoiualastes teadustekstides”, TLÜ muusikaosakonna sümpoosion „Muusika- ja kunstikasvatuse oskuskeele rakendamises” ning Eesti Teadusagentuuri, HTM-i ja Euroopa Komisjoni eesti keele osakonna töötuba „Horisont 2020 ja eesti teaduskeel”. Lõppsõnavõtuga „Erialauulete oskus-

sõnade mõistesisu teadus- ja üldkeeles” esines üks konverentsi korraldajatest Peep Nemvalts.

• 10. detsembril peeti Tallinnas Eesti Keele Instituudis Taani-Eesti ühisseminar „Liber Censur Daniae Revisited”, mille avas EKI direktor Urmas Sutrop. Esinesid Janus Møller Jensen („The list of brethren and the crusading in the Baltic. Debating Kong Valdemars Jordebog”), Tiina Kala („The LCD and Manuscript Studies”), Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen („Ploughs, cities, hundreds, parishes, marks and bol: The account lists in LCD as source for studies in the historical geography of medieval Denmark”), Anti Selart („Die kleine Estlandliste”, papal legate Baldwin of Aulne, and the papal state in the North”), Kerstin Hundahl („King Valdemar’s Cadastre and Kongelef”), Tõnu Raid („Ristikäigud E1 ja E2 Johanseni versiooni põhjal / Missions E1 and E2 based on the version of P. Johansen”), Peder Gammeltoft („LCD as a digital resource”), Peeter Päll ja Marja Kallasmaa („LCD and the Estonian Place Names Dictionary”).

• 11. detsembril peeti Tallinnas Ema-keele Seltsi sõnaraamatute teemaline kõnekoosolek. Ettekannetega esinesid Maria Tuulik, Kristina Koppel („Eesti keele põhisõnavara sõnastiku elektrooniline liides”), Jelena Kallas („Korpusleksikograafia väljavaateid eesti keele kollektioonisõnastiku näitel”) ja Tõnis Nurk („Sõnaraamatute märksõnade tähenduste ühestamisest”).

• 12. detsembril korraldas Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriringute keskus koostöös Eesti Rahvaluule Arhiiviga lõuna-estoni rahvaluulele ja etnoloogiale pühendatud seminari „Harali pärimus”. Kristin Kuutma heitis pärimusele pilgu teoreetilisest ja polemiseerivast vaatenurgast, Katre

Kikas kõneles Hurdast, Eisenist jt kohalikest kogujatest, Andreas Kalkun Fjodor Vanahundi roppudest juttudest, Mari Sarv seksuaalsusest regilauludes. Taive Särg tutvustas Mulgi regiviise tänapäeva muusikapildis. Marju Kõivupu teema oli, kuidas kumbed ja tavad kultuuripärandiks saavad, Kärri Toomeos-Orglaan rääkis novellmuinasjutudest, Inge Annom seto juttudest ime- muinasjuttude II köites. Mari Metsa ja Karl Pajusalu ettekanne oli pärimusest keelesaarte tekstides, Hannes Korjusel – Lutsi maarahvast esimese Läti Vabariigi aegu. Aivo Põlluäär tutvustas seto kultuuri representatsioone Vaike Sarve ja Mare Piho filmides.

- 12. detsembril toimus Eesti Rahvusraamatukogus Paabeli Raamatukogu kirjanduskonverents „Kirjanduse piirid, raamatute raamid”. Karl Martin Sinijärve avasõnadele järgnesid ettekanded: Igor Kotjuh („Kaasaegse kirjanduse võimalusi: living&writing@facebook”), Maarja Vaino („Kirjandus ja näitus”), Asko Künnap („Lugev kujundaja kujundab lugejat”), Maarja Kalmet („Mõtteid dokumentaal- ja ilukirjanduse sümbioosist”), Priit Kruus („Uue lugeja minapildist”), Jan Kaus („Valgelt paberilt valgele linale”), Ene Paaver („Teatritekstitalgud. Kollektiivne tekstiloome”) ja Kaupo Meiel („Lausa tõuseb laulu ilu, oh, my baby, baby, baby”).

- 12. detsembril korraldas Tallinna Ülikool tekstipäeva. Päeva teemaatilise sissejuhatuse tegi Krista Kerge („Muutlik keelemaastik ja haridusilm”). Lugemisest õppimise alusena kõneles Kersti Lepajõe (TÜ), tekstiloome õpetamisest gümnaasiumis Mare Kitsnik (TLÜ), õpilaskirjutiste sõnavarast Helin Puksand (TLÜ). Halliki Põlda (TLÜ) oli vaadelnud andekust ajaloolistes ja digiajastu tekstides, Riina Reinsalu (TÜ) analüüsis haldustekstides avaldu-

vat instruktiivset tekstitüüpi, K. Kerge (TLÜ) õpilaste katsekirjutisi ealise arengu seisukohast ja Reet Kasik (TÜ) väärtushinnangu väljendamist sõnamoodustusega.

- 16.–17. detsembril toimus Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis 58. Kreutzwaldi päevade teaduslik konverents „Eesti perekond: traditsioon ja fiktsioon”. Traditsiooniliselt avas konverentsi kirjandusmuuseumi direktor Janika Kronberg, kes võttis kokku muuseumi 2014. aasta tegemised. Ettekanded pidasid Tarmo Soomere, Rein Veidemann, Katre Talviste, Tiina Ann Kirss, Tiiu Jaago, Kiira Järv, Leena Kurvet-Käosaar, Merili Metsvahi, Liina Lukas, Maarja Hollo, Uku Lember, Liina Paales, Astrid Tuisk ja Piret Öunapuu. Üle anti ka Ivar Ivaski stipendium, mille sel aastal pälvis Katre Talviste.

- 18. detsembril autasustati Tartus Haridus- ja Teadusministeeriumis üliõpilaste teadustööde riikliku konkursi parimaid. Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituuti tuli konkursilt mitu suurt preemiat: I preemia doktoritööpe üliõpilaste astmes sai Kristel Uiboaed doktoritöö „Verbiühendid eesti murretes” eest ja I preemia bakalaureuseõppe üliõpilaste astmes pälvis Liina Pärismaa bakalaureusetöö „Christoph Blumele omistatava proovijutluse autorsusest keelekasutuse põhjal” eest.

- 19. detsembril kaitses Aija Sakova-Merivee Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja „Ausgraben und Erinnern. Denkbilder des Erinnerns und der moralischen Zeugenschaft im Werk von Ene Mikkelson und Christa Wolf”. Juhendajad Eve Pormeister (TÜ) ja Tiina Ann Kirss (TLÜ). Oponentid Frank Hörnigk (Berliini Humboldti ülikool), Eneken Laanes (Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, TLÜ).

ÕNNITLEME!

1. I Helju Rajando – 85
Kai Adamson – 60
8. I Ilmar Laan – 95
15. I Kadri Muischnek – 50
22. I Lembit Jaanits – 90
Maire Jaanus – 75
27. I Vaapo Vaher – 70
30. I Sirje Õim – 75

KOLLEEGIUM:

Mati Erelt,
Cornelius Hasselblatt,
Tiit Hennoste, Hasso Krull,
Johanna Laakso,
Kazuto Matsumura,
Helle Metslang, Sirje Olesk,
Karl Pajusalu, Peeter Päll,
Raimo Raag, Rein Raud,
Kristiina Ross,
Jüri Talvet, Peeter Torop,
Jaan Undusk,
Ülo Valk, Mart Velsker,
Tiit-Rein Viitso,
Märt Väljataga,
Haldur Õim

TOIMETUS:

Peatoimetaja
Joel Sang 6449 228
Tegevtoimetaja
Tiina Hallik 6449 126
Kirjandusajalugu,
folkloristika
Mall Jõgi 6449 126
Kirjandusteooria
ja -kriitika
Brita Melts 6449 126
Keeleteadus
Maria-Maren
Sepper 6449 126
Tehniline toimetaja
Reet Sepp 6449 126

TOIMETUSE ADDRESS:

Roosikrantsi 6, 10119 Tallinn.

<http://kjk.eki.ee>
e-ISSN 2346-6014

e-post: kk@eki.ee

Trükkida antud 29. XII 2014.
Trükiarv 600.
Tallinna Raamatutrükikoda,
Laki 26, 12915 Tallinn.
6509 990

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida telefonil 6177 717 või aadressil www.tellimine.ee

Ajakiri kuulub Euroopa Teadusfondi humanitaarteaduste loendi ERIH (European Reference Index of the Humanities) kategooriasse NAT, LLBA (CSA Linguistics & Language Behavior Abstracts, ProQuest), MLA International Bibliography (Modern Language Association), Scopuse (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory andmebaasi, CEEOL-i (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR-i (Eesti Rahvusraamatukogu) digitaalarhiivi ning Alalise Rahvusvahelise Linguvistide Komitee valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography”.

Ajakiri ilmub Eesti riigi ja Eesti Kultuurkapitali toetusel.

© Keel ja Kirjandus ®

Kujundanud Jüri Kass

SA Kultuurileht